

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

**TOM (VOL.) LIX
2007**

WARSZAWA 2007 VARSOVIE

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LIX

Tom ten Redakcja poświęca pamięci

Pana mgr. Mariana Kaczyńskiego (1932–2007)

twórcy i wieloletniego kierownika Działu Archeologii Bałtów

Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlńska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka,
Vyturys Jarutis, Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: brązowa tarcza naskroniowa
z Pakalniszek (Litwa). Rys. L. Kobylińska

Cover picture: bronze temple disc
from Pakalniszki, (Lithuania). Drawn by L. Kobylińska

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2007

© Autorzy, 2007

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją kultury
finansowaną przez
Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: <http://www.pma.pl/wydawnictwa>
Price list, list of PMA publications and contents of PMA periodicals: <http://www.pma.pl/wydawnictwa>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LIX

SPIS TREŚCI

Contents

MISCELLANEA

- Barbara Sałacińska, Sławomir Sałaciński, Bibliografia prac Zespołu do Badań Pradziejowego Górnictwa Krzemienia Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie za lata 1985–2006 3
Committee for the Ancient Flint Mining Research, State Archaeological Museum in Warsaw. A Bibliography 1985–2006
- Anna Drzewicz, Ceramika malowana z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Biernatkach, pow. poznański, z kolekcji Aleksandra Guttmana 17
Painted Lusatian Culture Pottery from a Cemetery at Biernatki, distr. Poznań, from the Aleksander Guttman Collection
- Mirosława Andrzejowska, Naszyjniki z Drohiczyzna 31
Neckrings from Drohiczyń
- Magdalena Natuniewicz-Sekuła, Jerzy Okulicz-Kozaryn, Wybrane groby z importami rzymskimi z cmentarzyska w Weklicach, pow. elbląski, stan. 7 45
Selected Grave Assemblages with Roman Imports, Cemetery at Weklice, Site 7, distr. Elbląg

MATERIAŁY

- Barbara Sałacińska, Anna Zakościelna, *Pierwsze groby kultur ceramik wstęgowych w Polsce*. Groby kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska Złota „Grodzisko I” i „Grodzisko II” 77
‘First Linear Band Pottery Graves in Poland’. Graves of Lublin-Volhynian Culture at Złota, Sites ‘Grodzisko I’ and ‘Grodzisko II’
- Grażyna Orlińska, Materiały osadnicze z Transboru, gm. Latowicz, woj. mazowieckie 115
Materials from Settlement at Transbór, comm. Latowicz, woj. Mazowieckie
- Ludwika Sawicka, Gytis Grižas, *Mogila Wielkoludów... Szwedów czy konfederatów*. Cmentarzysko kurhanowe w Pakalniskach (północna Litwa) w świetle badań Marii Butrymówny w 1897 roku 165
‘Giants’ Mound, Swedish Graveyard, Confederates’ Cemetery’. Maria Butrymówna Excavations (1897) of Barrow Cemetery at Pakalniskai (N. Lithuania)
„Milžinkapis... Švedų arba konfederatų”. Pakalniškių pilkapynas (Šiaurės Lietuvoje): žvilgsnis į Marijos Butrimaitės (Butrymówna) 1897 metų tyrinėjimus

KRONIKA

- Anna Bitner-Wróblewska, Marian Kaczyński (4.12.1932 – 17.10.2007) 203
- Wojciech Brzeziński, Najpierw były Ateny... 205
- Bibliografia prac Mariana Kaczyńskiego (Anna Bitner-Wróblewska) 206

WYKAZ SKRÓTÓW

209

BARBARA SAŁACIŃSKA, ANNA ZAKOŚCIELNA

PIERWSZE GROBY KULTUR CERAMIK WSTĘGOWYCH W POLSCE.
GROBY KULTURY LUBELSKO-WOŁYŃSKIEJ ZE STANOWISKA
ZŁOTA „GRODZISKO I” I „GRODZISKO II”

‘FIRST LINEAR BAND POTTERY GRAVES IN POLAND’.
GRAVES OF LUBLIN-VOLHYNIAN CULTURE AT ZŁOTA, SITES ‘GRODZISKO I’ AND ‘GRODZISKO II’

Tytuł artykułu jest zapożyczony z pierwszej wzmianki Józefa Żurowskiego (1930c; por. też 1932) o odkryciu grobów ludzkich w Złotej, opublikowanej na łamach tomu XXXV „Sprawozdań z czynności i posiedzeń Komisji Archeologicznej PAU w Krakowie”. Zgodnie z ówczesną terminologią J. Żurowski (1930c, s. 29; 1934, s. 32) wspólną nazwą *kultur ceramik wstęgowych* obejmował *kulturę ceramiki wstęgowej starszej* (*kulturę ceramiki wstęgowej rytej*), *kulturę ceramiki wstęgowej młodszej* (*kulturę ceramiki wstęgowej klutej*) – dziś w odniesieniu do materiałów z Wyżyny Sandomierskiej grupa samborzecko-opatowska lub kultura malicka – KML) oraz *kulturę ceramiki wstęgowej malowanej* (*morawskiej*) – dziś kultura lubelsko-wołyńska (KL-W).

Większość wyników badań w Złotej, gm. Samborzec, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie, nigdy nie została opublikowana i los ten podzieliły również groby, będące przedmiotem tego opracowania. Jeszcze w trakcie badań i tuż po ich zakończeniu J. Żurowski (1929; 1930b; 1930c; 1932) kilkakrotnie zamieszczał ogólne informacje o osiągniętych wynikach, zwykle pozbawione ilustracji, a wyjątkowo opublikował zdjęcie grobu 101 z „Grodziska II” (J. Żurowski 1933, ryc. 2). Ta sama fotografia znalazła się w opracowaniu cmentarzyska z Brześcia Kujawskiego, pow. włocławski, stan. 4 i 5, pióra Konrada Jazdzewskiego (1938, tabl. XXVIII:8), który przytaczając analogie do grobów kultury brzesko-kujawskiej, odwoływał się kilkakrotnie do obiektów i materiałów ze Złotej. Wyniki badań J. Żurowskiego opisała ogólnie Zofia Podkowińska w artykule *Pierwsza charakterystyka stanowiska eneolitycznego na polu Gro-*

dzisko I we wsi Złota, pow. Sandomierz, publikując również fotografie części inwentarzy grobowych (Z. Podkowińska 1953, ryc. 6¹, tabl. IV:3–5). Bogato ilustrowany materiałami KL-W ze Złotej artykuł zamieściły Zofia Podkowińska i Danuta Rauhut (1960) na łamach „Archeologia Polona”. Dwukrotnie materiały KL-W publikowała D. Rauhut. W „Archeologia Polona” zamieszczony został plan grobu 101 i ozdoby miedziane z jego wyposażenia (D. Rauhut 1962, ryc. 5, 6). W popularno-naukowym tekście w „Z otchłani wieków” ponownie ukazało się zdjęcie tego grobu i bransolety, a także fotografia grobu 390 z „Grodziska I” oraz pochodzących z niego ozdób (D. Rauhut 1975, ryc. 14 – grób 101, 15–17 – grób 390). Materiały KL-W ze Złotej oraz plan grobu 101 zostały wykorzystane w anglojęzycznej syntezie *Neolithic in Poland* do zilustrowania części pracy poświęconej „grupie ceramiki białomalowanej” (J. Kamieńska, J. K. Kozłowski 1970, ryc. 34, 35) oraz w drugim tomie syntezy pradziejów ziem polskich (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1979, ryc. 54, 55, 81). Przytaczamy tu oczywiście tylko wybór najważniejszych publikacji.

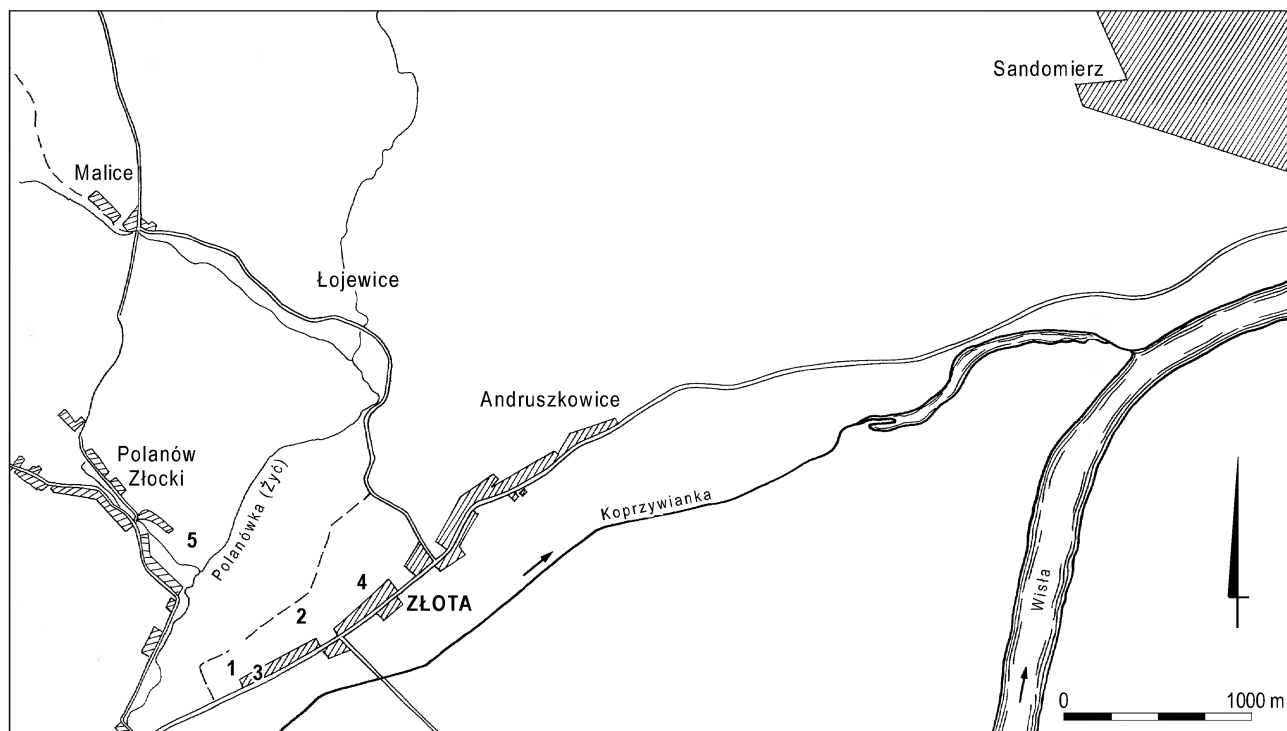
BADANIA WYKOPALISKOWE W ZŁOTEJ

Stanowisko w Złotej położone jest na trójkątnym cyplu wyniesionym ok. 30 m ponad terasę zalewową Wisły. Od zachodu, południa i wschodu opływa go Polanów-

¹ Muszle małży i ślimaków oraz zausznice miedziane przedstawione na tej rycinie zostały błędnie podpisane. Pochodzą z grobu 390 z „Grodziska I”, a nie z grobu 101 z „Grodziska II”.

ka (dawniej Życ), lewy dopływ Wisły. Końcową część cypla długości 400 m i szerokości 130 m zajmuje pole „Grodzisko I”. Na północny wschód od niego, gdzie cypel znacznie się rozszerza, leży „Grodzisko II”, a za nim – „Nad Wawrem” (Ryc. 1, 2). Podnóże stoku południowego, obecnie zabudowane, nazwane zostało „Podgrodzie” (Z. Podkowińska 1953, s. 3, 4, ryc. 1).

Zespół stanowisk w Złotej został odkryty w latach 80. XIX w. przez artystę-malarza Zdzisława Lenartowicza, który prowadził tutaj amatorskie i niesystematyczne badania. Część z nich wykonał na zlecenie Erazma Majewskiego (1913, s. 50; W. Antoniewicz 1925, s. 197; Z. Krzak 1973, s. 229; 1976, s. 9, 10; B. Stolpiak 1984, s. 73–74). Znalazcy zależało przede wszystkim na pozys-

Ryc. 1. Złota, pow. Sandomierz. Lokalizacja stanowisk: 1 – „Grodzisko I”, 2 – „Grodzisko II”, 3 – „Podgrodzie”, 4 – „Nad Wawrem”, 5 – „Gajowizna”. Rys. B. Sałacińska, A. Potoczny

Fig. 1. Złota, distr. Sandomierz. Location of sites: 1 – „Grodzisko I”, 2 – „Grodzisko II”, 3 – „Podgrodzie”, 4 – „Nad Wawrem”, 5 – „Gajowizna”. Drawn by B. Sałacińska, A. Potoczny

Ryc. 2. Złota. Widok na „Grodzisko I” od strony południowo-zachodniej, z ujścia Polanówki (1926–1930). Fot. archiwum PMA

Fig. 2. Złota. View of ‘Grodzisko I’ from the SW, from the mouth of the Polanówka stream (1926–1930). Photo PMA archive

kaniu zabytków. Nie zwracał uwagi na kontekst, w którym występowały ani na szczegóły rytuału pogrzebowego. W swoich poszukiwaniach posługiwał się długą metalową szpilą, przy użyciu której sondował teren, a następnie *zabierał co się dało*, często pozostawiając niewyeksplorowane do końca obiekty (Z. Krzak 1973, s. 330–331). Pozyskane materiały Z. Lenartowicz sprzedawał lub przekazywał licznym kolekcjom prywatnym oraz muzeom, m.in. trafiły one do Gabinetu Archeologicznego UJ oraz Muzeum Archeologicznego PAU w Krakowie, Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie, Muzeum Oddziału PTK w Piotrkowie, Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu, Muzeum Oddziału PTK w Kielcach, Muzeum Archeologicznego im. Erazma Majewskiego w Warszawie (K. Hadaczek 1907, s. 1; E. Majewski 1913, s. 50; M. Wawrzeniecki 1914; R. Jakimowicz 1920; Z. Podkowińska 1923; W. Antoniewicz 1925, s. 197–198; Z. Krzak 1973, s. 229; 1976, s. 8, 10). W 1921 r. Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Prehistorycznych (PGKZP) zakazało Z. Lenartowiczowi prowadzenia samodzielnej działalności (Sprawozdanie 1921, s. 145). Od tej pory pomagał on jedynie przy profesjonalnych badaniach i udzielał informacji o niewyeksplorowanych grobach (W. Antoniewicz 1925, s. 191; J. Żurowski 1930b, s. 1).

Pierwsze archeologiczne badania wykopaliskowe w Złotej zostały przeprowadzone w 1922 r. przez Włodzimierza Antoniewicza (1925), który wydobył jeden grób na stanowisku „Nad Wawrem”. W tym samym roku delegat PGKZP Jan Pietraszewski (1925, s. 120, 121; Sprawozdania 1929, s. 200–201) przebadał jeszcze jeden obiekt. W 1925 r., w związku z planowaną parcelacją majątku państwowego w Złotej, PGKZP zleciło Józefowi Żurowskiemu przeprowadzenie prac archeologicznych – rozkopał on wówczas dwa groby na stanowisku „Nad Wawrem” (Sprawozdania 1929, s. 200–201; J. Żurowski 1930a).

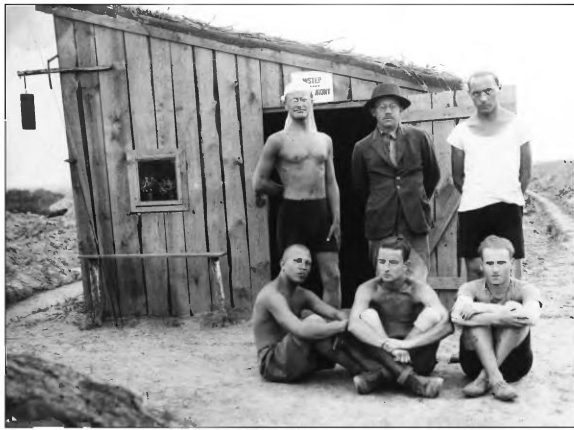
Dzięki działalności PGKZP, a przede wszystkim jego kierownika Romana Jakimowicza, który prowadził rozmowy z Ministerstwem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Ministerstwem Reform Rolnych oraz Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (WRiOP), decyzja o parcelacji majątku państwowego Złota została odsunięta najpierw do jesieni 1929 r. lub 1 IV 1930 r., a ostatecznie do 1936 r.² Równocześnie od 1929 r. R. Jakimowicz podejmował starania o zmianę lokalizacji placu ćwiczeń i strzelnicy dla garnizonu stacjonującego w Sandomierzu, planowanych także na terenach stanowisk w Złotej³. W związku z odsunięciem parcelacji pojawiła się możliwość przeprowadzenia w latach 1926–1930 systematycznych prac wykopaliskowych o charakterze ratowniczym, którymi z ramienia PMA⁴ w 1926 r. kierowali R. Jakimowicz i Zygmunt Szmit, w 1927 r. J. Żurowski i Z. Szmit, zaś w latach 1928–1930 sam J. Żurowski. Uczestnikami ekspedycji

byli m.in. Gabriel Leńczyk i Tadeusz Reyman w 1927 r., Zygmunt Prószyński w 1928 r., Rudolf Jamka w latach 1928 i 1929, Jan Fitzke w latach 1928–1930, Kazimierz Salewicz w latach 1928–1930, Stanisław Art w 1929 r., Józef Marciniak w latach 1929 i 1930 oraz Jan Bartys w 1930 r. (Ryc. 3, 4; J. Żurowski 1934, s. 31; 1935, s. 291). Prace te objęły stanowiska „Grodzisko I”, „Grodzisko II”, „Podgrodzie”, „Nad Wawrem” oraz „Gajowiznę”, położoną poza cyplem, po drugiej stronie Polanówki (Ryc. 1). Ponadto w latach 1927 i 1928 Z. Prószyński prowadził badania na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku rządowym, położonym ok. 2 km na zachód od cypla, na stanowisku „Miękinia” (J. Gąsowski 1953, s. 80). Na „Grodzisku I”, badanym w latach 1928 i 1929, odkryto i wyeksplorowano 449 obiektów o zróżnicowanej funkcji i chronologii oraz rowy związane z umocnieniami osady KL-W (Ryc. 5). Wykopaliska na „Grodzisku II” przeprowadzono w roku 1930; zarejestrowano 190 obiektów osadniczych i grobowych, a także rowy otaczające osadę KL-W (R. Jakimowicz 1929, s. 279; Sprawozdanie 1929, s. 208; J. Żurowski 1929, s. 1–3; 1934, s. 31, 33; 1935, s. 291). Rowy te nie były eksplorowane. Przechowywana w PMA dokumentacja fotograficzna została wykonana na poziomie ich odkrycia (Ryc. 6). Nie zachował się niestety ani oryginalny plan „Grodziska II” ani dane do odtworzenia przebiegu rowów. Łącznie, w trakcie systematycznych badań w Złotej trwających ok. 20 miesięcy (J. Żurowski 1933, s. 5), z całkowitej powierzchni stanowisk szacowanej na ok. 100 ha,

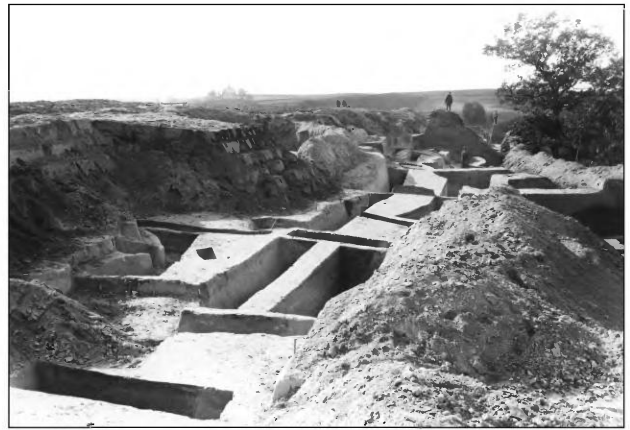
² W odpisie listu z Ministerstwa Reform Rolnych, z dnia 7 VII 1931 r. widnieje data 1956 (Dział Dokumentacji Naukowej PMA – DDN PMA,teczka „Korespondencja”). Prawdopodobnie chodzi jednak o rok 1936, gdyż występowało o odłożenie parcelacji do tego właśnie terminu (R. Jakimowicz 1935b, s. 238).

³ Na podstawie odpisów listów z lat 1925–1931, znajdujących się w zbiorach DDN PMA,teczka „Korespondencja”.

⁴ Przez wiele lat podstawę funkcjonowania PMA stanowił Reskrypt Organizacyjny wydany przez Ministerstwo WRiOP w 1923 r. Podstawy prawne swego istnienia PMA uzyskało dopiero 22 III 1928 r. wraz z wydaniem Rozporządzenia z mocą ustawy Prezydenta Rzeczypospolitej prof. Ignacego Mościckiego o Państwowym Muzeum Archeologicznym („Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” nr 36 z 24 III 1928 r., poz. 346; przedruk: „Wiadomości Archeologiczne” t. X, 1929, s. 176–177). Natomiast 2 IV 1928 r. zostało wydane rozporządzenie Rady Ministrów, zatwierdzające statut PMA („Monitor Polski” nr 129 z 6 VI 1928 r., poz. 216; przedruk: „Wiadomości Archeologiczne”, t. X, 1929, s. 177–182), nadający mu prawa państwowego zakładu naukowo-badawczego, mającego za zadanie badanie prehistorii przede wszystkim na terytorium Polski, gromadzenie, przechowywanie zbiorów i ich udostępnianie, konserwację zabytków i popularyzację archeologii (A. Abramowicz 1991, s. 115; R. Jakimowicz 1936, s. 206; D. Piotrowska 2003, s. 14; B. Matraszek 2006, s. 321–324). W tej sytuacji rozmowy w sprawie badań w Złotej prowadziło Prezydium PGKZP, a zwłaszcza R. Jakimowicz, który w marcu 1929 r. został pierwszym dyrektorem PMA. Po powstaniu PMA, gdy zgodnie z decyzją Ministerstwa WRiOP zakończyła działalność PGKZP (PMA przejęło jego zadania), część tworzących je konserwatorów została pracownikami Muzeum (D. Piotrowska 2003, s. 14, 15; B. Matraszek 2006, s. 321–324).

Ryc. 3. Część ekspedycji wykopaliskowej w Złotej. Od lewej stoją: Z. Szmit, J. Żurowski, R. Jamka; od lewej siedzą: J. Fitzke, K. Salewicz, J. Marciniak (1926–1930). Fot. archiwum PMA
 Fig. 3. Some members of the excavation team at Złota. From the left – standing: Z. Szmit, J. Żurowski, R. Jamka; seated: J. Fitzke, K. Salewicz, J. Marciniak (1926–1930). Photo PMA archive

Ryc. 5. Złota, stan. „Grodzisko I”. Wyeksplorowane rowy w części północno-zachodniej osady, w głębi widoczny kościół w Samborcu (1928?). Fot. archiwum PMA
 Fig. 5. Złota, site ‘Grodzisko I’. Excavated ditches in the NW part of the settlement, in the background, the church at Samborzec (1928?). Photo PMA archive

Ryc. 4. Złota, stan. „Grodzisko II”. Część ekspedycji wykopaliskowej przy grobie 101. Od lewej: J. Marciniak, R. Jamka, K. Salewicz, J. Fitzke, J. Bartys (1930). Fot. archiwum PMA
 Fig. 4. Złota, site ‘Grodzisko II’. Some members of the excavation team at grave no. 101. From the left: J. Marciniak, R. Jamka, K. Salewicz, J. Fitzke, J. Bartys (1930). Photo PMA archive

Ryc. 6. Złota, stan. „Grodzisko II”. Odsłanianie rowów obronnych (1930). Fot. archiwum PMA
 Fig. 6. Złota, site ‘Grodzisko II’. Exposing the defensive ditches (1930). Photo PMA archive

Ryc. 7. Złota. Widok na „Grodzisko I” (GR I) i „Grodzisko II” (GR II) od strony Polanowa (sierpień 1956). Fot. S. Biniewski (archiwum PMA)
 Fig. 7. Złota. View of ‘Grodzisko I’ (GR I) and ‘Grodzisko II’ (GR II) from the village Polanów (August 1956). Photo S. Biniewski (PMA archive)

przebadano ok. 10%, odkrywając 1572 różnego rodzaju obiekty nieruchome – groby, jamy, paleniska i rowy obronne (J. Żurowski 1934, s. 31; Z. Krzak 1970, s. 7–8).

Poprzedzające wielką akcję wykopaliskową amatorskie rozkopywania Z. Lenartowicza oraz doraźne badania W. Antoniewicza i J. Żurowskiego dostarczyły głównie grobów kultury złockiej (KZ). Przystępując do badań systematycznych spodziewano się więc natrafić przede wszystkim na relikty osadnictwa właśnie tej kultury (J. Żurowski 1933, s. 6–7; 1934, s. 31). Wynik był zaskakujący – odkryto niezwykle bogate, wielokulturowe stanowisko, z pozostałościami osad oraz nekropoli, datowanych od neolitu aż po wczesne średniowiecze (J. Żurowski 1929, s. 4–9; 1934; Z. Podkowińska 1953, s. 2–3; D. Rauhut 1962; Z. Krzak 1970, s. 8, 14).

J. Żurowski wiązał ze Złotą wielkie plany badawcze. Zamierzał objąć badaniami wykopaliskowymi cały obszar, na którym rejestrowano pozostałości osadnictwa pradziejowego, projektował założenie terenowej Szkoły Praktycznej Archeologii Przedhistorycznej. Jednak kryzys gospodarczy w 1929 r. zniweczył te zamiary. Państwowe środki na badania w Złotej zostały uszczuplone, a w 1930 r. przyznano je po raz ostatni (R. Jakimowicz 1936, s. 5). Z tego zapewne względu nie podjęto eksploatacji rowów obronnych na badanym w ostatnim sezonie „Grodzisku II”.

Przedwojenne wielkie wykopaliska w Złotej były pierwszymi przedinwestycyjnymi badaniami w Polsce (B. Matraszek 2000, s. 51–52).

Już w trakcie trwania prac wydano parę artykułów, informujących o najciekawszych odkryciach (Z. Jakimowiczowa 1927a; 1927b). Poza sprawozdaniami lub ogólnymi informacjami J. Żurowskiego (1929; 1930a; 1930b; 1930c; 1931; 1933; 1934) ukazały się także opracowania specjalistyczne zwierzęcych szczątków kostnych (H. Hoyer 1923; B. Rosiński 1924; K. Wodzicki 1933; 1935; Z. Jaworski 1938) oraz ludzkich (S. Lencewicz 1913). Część materiałów z okresu rzymskiego została opublikowana przez J. Marciniaka (1948).

W związku z podjęciem opracowania materiałów ze Złotej zespół badawczy Działu Neolitu Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (obecnie Instytut Archeologii i Etnologii PAN – IAE PAN) w Warszawie pod kierunkiem Zofii Podkowińskiej przeprowadził w latach 1956 i 1958 weryfikacyjne badania wykopaliskowe na „Grodzisku II” (Ryc. 7). Ich celem było przede wszystkim ponowne odsłonięcie odkrytych w 1930 r. rowów i uzyskanie danych, czy, jak przypuszczał J. Żurowski, tworzą one zamknięty system fortyfikacyjny zbliżony do otaczającego „Grodzisko I” (Z. Podkowińska, D. Rauhut, Z. Krzak 1959a, s. 237, 239; 1959b, s. 20, 21). Jak wynika ze sprawozdań (Z. Podkowińska, D. Rauhut, Z. Krzak 1959b, s. 20) Z. Podkowińska planowała przeprowadzenie badań na o wiele większą skalę, niż stało się to w rzeczywistości. Nie znamy powodów, dla których po

dwóch sezonach zaprzestano wykopalisk. Natomiast z myślą o całościowym opracowaniu stanowiska w Złotej, obejmującym także materiały pozyskane przed wojną, wykonano ogromną pracę, polegającą na systematycznym katalogowaniu zbiorów, znajdujących się w PMA oraz Muzeum Archeologicznym w Krakowie (MAK). Pozostało po niej cenne archiwum, autorstwa głównie Z. Podkowińskiej i D. Rauhut, z klasyfikacją kulturowo-chronologiczną obiektów i rysunkami najbardziej dystynktywnych zabytków.

Opracowywano i sukcesywnie publikowano zróżnicowane kulturowo materiały neolityczne (grób KZ z „Grodziska I” – D. Rauhut 1953; cmentarzysko tej kultury z „Grodziska I” – Z. Krzak 1961; 1976; z „Grodziska II” – Z. Krzak 1958; ze stanowiska „Nad Wawrem” – Z. Krzak 1970; 1976; cmentarzysko kultury amfor kulistych (KAK) z „Gajowizny” – Z. Krzak 1977), a także z młodszych faz osadnictwa (wczesnośredniowieczne cmentarzysko ze stanowiska „Miękiń” – J. Gąssowski 1953; osada wczesnośredniowieczna na „Grodzisku I” – J. Gąssowski 1969). Równolegle prowadzone były badania specjalistyczne. Zostały określone ludzkie szczątki kostne z cmentarzysk: KAK ze stanowiska „Gajowizna” (B. Miskiewicz 1977), KZ ze stanowiska „Nad Wawrem” (Z. Krzak 1970, s. 14), wczesnośredniowieczne ze stanowiska „Miękiń” (B. Zarzycka 1953) oraz szczątki zwierzęce z cmentarzyska KAK ze stanowiska „Gajowizna” (K. Krysiak, A. Lasota-Moskalewska 1977; A. Lasota-Moskalewska 1977). Dla materiałów KL-W przeprowadzono antropologiczne analizy szczątków ludzkich (B. Miskiewicz 1958) oraz metaloznawcze badania wyrobów miedzianych (T. Dziekoński 1962). Niestety nie zostało zrealizowane planowane opracowanie wszystkich materiałów ze Złotej, przechowywanych w zbiorach PMA.

Począwszy od lat 80. XX w. powstało kilka opracowań, omawiających materiały ze Złotej na szerszym tle analitycznym. Są to prace magisterskie lub dysertacje doktorskie, dotyczące problematyki osadnictwa neolitycznego na Wyżynie Sandomierskiej (B. Kwiatkowska 1986; H. Kowalewska-Marszałek 1992), omawiające osadę kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska „Nad Wawrem” (B. Matraszek 2001), cmentarzysko kultury mierzanowickiej ze stanowiska „Nad Wawrem” (J. T. Bąbel 1987), osady kultury przeworskiej i wczesnosłowiańskiej ze stanowiska „Podgrodzie” (A. Dudek 2002), a także przedstawiające aspekty neolityzacji pod względem antropologicznym (M. Krenz-Niedbała 2000).

Rejon Złotej do dzisiaj dostarcza nowych odkryć prehistorycznych osad i nekropoli, na których przeprowadzane są badania ratownicze, np. grób kultury ceramiki sznurowej na stanowisku 59 (J. Ścibor, J. M. Ścibior 1992) oraz pozostałości osad i cmentarzysk z neolitu i wczesnej epoki brązu na stanowisku 6, tzw. Kopcu Kwaczała (M. Florek, A. Zakościelna 2005; 2006).

Ogromny zbiór wykopalisk ze Złotej ma długą, skomplikowaną, a także tragiczną historię. Zabytki dzieliły losy ludzi z nimi związanych i instytucji, do których trafiały. Materiały z systematycznych badań w latach 1926 i 1927 zostały przewiezione do PMA⁵ i przechowywane były w gmachu Podchorążówki w Parku Łazienkowskim, gdzie znajdowała się wówczas siedziba muzeum (Z. Jakimowiczowa 1927a). Największym problemem PMA, od samego początku jego funkcjonowania, była bardzo ograniczona powierzchnia magazynowa. Zabytki pozyskane w trakcie licznych badań przechowywano w skrzyniach, często ułożonych jedna na drugiej (D. Piotrowska 2003, s. 17). Zdzisław Rajewski (1968, s. 261) wspomina, że z powodu braku pomieszczeń część zbiorów zdeponowano w muzeach krakowskim i poznańskim.

W czasie walk o Warszawę we wrześniu 1939 r. PMA nie poniosło strat, ale już w listopadzie Niemcy rozpoczęli rabowanie zbiorów, które trwało do połowy grudnia. Podczas konfiskaty część materiałów zabytkowych, a także zasobów bibliotecznych i archiwalnych, uległa zniszczeniu (Z. Rajewski 1968, s. 262; K. Jażdżewski 1995, s. 141–142; D. Piotrowska 2003, s. 20). We wrześniu 1940 r. władze okupacyjne nakazały przeniesienie zbiorów PMA z budynku dawnej Szkoły Podchorążych do gmachu Muzeum Narodowego przy Alei 3 Maja (K. Jażdżewski 1995, s. 147; D. Piotrowska 2003, s. 20). Po Powstaniu Warszawskim zostały one wywiezione z Warszawy, a w latach 1945–1947 zwrócone w ramach rewindykacji (Z. Podkowińska, D. Rauhut, Z. Krzak 1959b, s. 19). Po II wojnie PMA wznowiło działalność w 1945 r. Od 1950 r. jego siedzibą był budynek przy ul. Chocimskiej, a od października 1958 r. gmach warszawskiego Arsenału (Z. Rajewski 1968, s. 262; D. Piotrowska 2003, s. 21, 25, 26). W 1964 r. muzeum otrzymało resztówkę dworsko-parkową w Rybnie, pow. sochaczewski, i dokonało jej odbudowy i adaptacji do celów studyjno-magazynowych (W. Bender 1997, s. 8).

Tragiczny los spotkał część zbiorów, które trafiły do Poznania – zostały „rozstrzelane” w czasie walk o miasto pod koniec wojny. Niemcy zasłaniali okna piwnic Muzeum Prehistorycznego przed odłamkami pocisków artyleryjskich stosami wysypanych z pudełek naczyń i fragmentów ceramiki z różnych stanowisk. Były tam m.in. naczynia ze słynnego cmentarzyska z epoki kamiennej w Złotej w pow. sandomierskim (J. Kostrzewski 1946, s. 9). Nie sposób obecnie oszacować rozmiarów strat, jakich doznały materiały i dokumentacja badań podczas działań wojennych.

Już w trakcie badań a także po ich zakończeniu materiały rozsyłane były do różnych ośrodków i naukowców, o czym decydował R. Jakimowicz, kierując się sugestiami J. Żurowskiego⁶. Zamierzeniem było uzy-

skanie interdyscyplinarnych analiz, które miały mieć wyłączność publikacji w planowanej monografii stanowiska lub opracowaniu zamieszczonym w „Wiadomościach Archeologicznych”. Część zwierzęcych szczątków kostnych została wysłana do Zakładu Anatomii Porównawczej UJ w Krakowie, a nad ich rozdysponowaniem pomiędzy poszczególnych badaczy i kompleksowym opracowaniem miał czuwać prof. Henryk Hoyer (1923; R. Jakimowicz 1935a, s. 213). Z ramienia tej instytucji w analizy zaangażowany był m.in. doc. dr Kazimierz Wodzicki (1933; 1935), który opisał kości psów. Prof. Zygmunt Jaworski (1938) z Zakładu Hodowli Zwierząt Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie opracował kości świń. Materiał malakologiczny (muszle ślimaków i małży z grobu 390 ze stanowiska „Grodzisko I”) trafił do prof. dr. Wilhelma Friedberga ze Lwowa⁷. Szkielety koni (przede wszystkim czaszki?) zostały wysłane do dr. Tadeusza Vetulaniego, najpierw do Zakładu Szczegółowej Hodowli Zwierząt Domowych w Poznaniu, a następnie do Zakładu Hodowli Zwierząt Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (brak informacji czy zostały opracowane⁸). Niestety, jak się wydaje większość tych materiałów nie wróciła do PMA, co mogło być także związane z wybuchem II wojny. O zwrot zabytków ze Złotej z Muzeum Archeologicznego PAU zabiegał R. Jakimowicz już w 1938 r.⁹

Niestety, historia powtórzyła się w latach 50. XX w. Planując kompleksowe opracowanie zbiorów ze Złotej materiały rozesłano do różnych analiz i podzielono między badaczy. Część z nich nie wróciła do PMA, np. szkielety ludzkie przekazane do analizy antropologicznej Brunonowi Miszkiewiczowi znajdują się obecnie w Zakładzie Antropologii PAN we Wrocławiu.

Przedwczesna śmierć nie pozwoliła J. Żurowskiemu na opracowanie i ogłoszenie drukiem wyników badań w Złotej. Nie zdołały tego również uczynić kontynuatorki jego dzieła – Z. Podkowińska i D. Rauhut. Podejmowane przed i po II wojnie próby opracowania zróżnicowanych chronologicznie zbiorów przez badaczy z wielu ośrodków sprawiły, że materiały ze Złotej nie

⁵ List Romana Jakimowicza do zawiadowcy stacji Sandomierz w sprawie opłat za transport skrzyń ze zbiorami z wykopalisk, 8 IX 1927 r. – teczka z korespondencją, DDN PMA.

⁶ Teczka „Korespondencja”, DDN PMA.

⁷ W liście z 5 XII 1934 r., skierowanym do J. Żurowskiego pisze, że otrzymał odbitki swojej pracy o małżach i ślimakach ze Złotej opublikowanej w „Journal de Conchybiologie”, w którym opisuje te materiały. Niestety, nie udało nam się dotrzeć do tej pracy.

⁸ Na podstawie listów i odpisów listów z lat 1927–1938 znajdujących się w zbiorach PMA (DDN PMA, teczka „Korespondencja”).

⁹ List R. Jakimowicza, dyrektora PMA, do dr. Tadeusza Reymana, kustosza Muzeum Archeologicznego PAU, z 6 V 1938 r. W odpowiedzi na list dr Reyman (10 V 1938 r.) wymienia zbiory PMA znajdujące się w Muzeum Archeologicznym PAU, a wśród nich interesujące nas zabytki z grobów KL-W. Trudno wskazać, kiedy znalazły się one w Krakowie. W liście z 10 II 1934 r. do W. Friedberga J. Żurowski pisze, że materiały znajdują się w PMA, przy ul. Agrykola 9 (DDN PMA, teczka „Korespondencja”).

są niestety przechowywane w jednym miejscu, a części z nich nie udało się jeszcze odnaleźć. Większość wielkiej kolekcji znajduje się w PMA (część zabytków, związanych przede wszystkim z grobami KZ, spaliła się podczas pożaru baraku na dziedzińcu muzeum w 1991 r.), niewielka część w MAK, gdzie trafiły głównie inwentarze grobów KML i KL-W oraz część tzw. zabytków wydzielonych tej ostatniej. Niekiedy, a dotyczy to również grobów KL-W, między wymienione instytucje zostały rozdzielone materiały z tych samych zespołów. Dokumentacja rysunkowa, fotograficzna i opisowa znajduje się w DDN PMA, a większość inwentarzy grobowych KL-W w MAK. Przechowywane w PMA, MAK oraz Zakładzie Antropologii PAN we Wrocławiu szkielety zostały zdekompletowane, a kości jednego osobnika znajdują się nawet w kilku miejscach.

Dział Neolitu PMA stara się od dłuższego czasu o zgromadzenie w swoich zbiorach wszystkich materiałów z badań w Złotej. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. wróciła do muzeum część zabytków z IAE PAN w Krakowie i w Warszawie (B. Matraszek 2001, s. 127), zaś w 2004 r. Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego (IA UŁ) przekazał materiały ze stanowiska „Podgrodzie” (głównie z okresu wpływów rzymskich i wczesnośredniowiecznego), które razem z dokumentacją polową znajdowały się w latach 70. XX w. w piwnicy domu J. Marciniaka¹⁰, a następnie zostały przeniesione do domu rodziców Elżbiety Dąbrowskiej (wówczas zaginęły materiały praskie), a w 1976 lub 1977 r. do IA UJ. W latach 80. Magdalena Mączyńska przepakowała i uporządkowała te zbiory, a w latach 90. przewiozła do IA UŁ¹¹.

Rozproszenie zbiorów bardzo utrudnia korzystanie z materiałów, a ponadto rodzi problemy dużo poważniejszej natury – pomyłki, które pokutują potem w literaturze naukowej. Przykładem niech tu będzie „sprawa” grobu 185 z „Grodziska II”, który został przez Małgorzatę Kaczanowską rozpowszechniony w literaturze jako grób KL-W, z obsydianowym grociem w inwentarzu (M. Kaczanowska 1980, s. 39–41, ryc. 8g)¹². W rzeczywistości jest to zespół grobowy KML wyposażony w puchar, asymetryczną siekierkę z łupku i dookoły rdzeń do mikrowiórow. W DDN PMA zachował się oryginalny opis tego grobu ze szkicami zabytków wchodzących w skład wyposażenia oraz szklany negatyw zdjęcia, natomiast wyposażenie grobu 185 znajduje się w MAK (nr inw. II/9076). W nieznanym czasie zostały zamienione metryczki lub zabytki włożono do niewłaściwego pudełka i obsydianowy grociek uzyskał metryczkę *grób 185*. Na domiar złego jedno z naczyń KL-W (czara z dwoma rożkowatymi guzkami na brzusku) podpisane zostało *grób 185*¹³, co ostatecznie przekonało M. Kaczanowską o takiej przynależności kulturowej tego zespołu.

Opisana historia dowodnie świadczy, że rozdzielanie zespołów archeologicznych, przechowywanie w różnych ośrodkach zabytków i odnoszącej się do nich dokumen-

tacji, źle służy samym zabytkom, utrudnia posługiwanie się nimi w pracy badawczej, a w konsekwencji nie sprzyja nauce. Powinna być również przestrożą dla tych, którzy korzystając ze zbiorów muzealnych – oczarowani często autentycznym pięknem i niezwykłością zabytków – nie poświęcają wystarczającej uwagi temu, aby trafiły one później na właściwe miejsce.

STAN MATERIAŁÓW I DOKUMENTACJI

Na tle trudnych losów zbiorów z wykopalisk w Złotej inwentarze i dokumentacja publikowanych tu grobów KL-W zachowały się szczęśliwie w stanie, który ocenić można jako bardzo dobry. Brakuje jedynie trzech naczyń (jednego z grobu 27 i dwóch z grobu 122) oraz topora rogowego, dwóch trapezów, pięciu wiórow, półtylczaka, przekuwacza (wiertnika?) i *brązowego kolca* z grobu 101. Dotychczas nie odnaleziono również materiałów z wypełniska jamy 16, zalegających nad umieszczonym w niej pochówkiem ludzkim. Zdekompletowane są również zbiory osteologiczne. Nie udało się dotąd odnaleźć szkieletu dziecka, czaszki i znacznej części szkieletu postkranialnego kobiety z grobu 27, czaszki, żeber i kości długich szkieletu z grobu 101, obu niekompletnych szkieletów z grobu 121 oraz czaszki kobiety z grobu 390. Ta ostatnia może znajdować się w zbiorach Zakładu Antropologii PAN we Wrocławiu, gdzie trafiła do opracowania (por. B. Miskiewicz 1958).

W czasie wojny zaginęła część dokumentacji wykopaliskowej, m.in. wykonany w czasie badań plan „Grodziska II” w skali 1:200¹⁴ (Z. Podkowińska, D. Rauhut, Z. Krzak 1959a, s. 236). W DDN PMA znajdują się: plany „Grodziska I” i stanowiska „Nad Wawrem” w skali 1:200, większość notatek polowych z krótkimi opisami obiektów i niekiedy ich zawartości, zaopatrzonych w plany i rysunki cięć profilowych (plany wykonywane były na poziomie odkrycia oraz w części spągowej poszczególnych jednostek; niektóre z jam gospodarczych mają cięcia poziome wykonywane co 20 cm), bardzo bogaty

¹⁰ Trudno stwierdzić, kiedy te materiały znalazły się w posiadaniu J. Marciniaka. Najbardziej prawdopodobne wydaje się, że zostały wywiezione z PMA w 1953 lub 1954 r., kiedy Marciniak został kierownikiem Oddziału PMA w Nowej Hucie (M. Bazieli 1987, s. 214, 215). W 1971 r. E. Dąbrowska wypożyczyła dla niego z PMA część dokumentacji ze Złotej, przede wszystkim, dotyczącą stanowiska „Podgrodzie”.

¹¹ Pragniemy w tym miejscu serdecznie podziękować prof. dr hab. Magdalenie Mączyńskiej za udzielenie tych informacji.

¹² Grociek, jako pochodzący z grobu KL-W, uwzględniony został w pracy Anny Zakosińskiej (1996b, s. 181, tabl. XLII:14) poświęconej krzemieniarstwu tej kultury.

¹³ Jak dotychczas nie udało się przypisać tego naczynia do właściwego zespołu.

¹⁴ Plan ten został odtworzony przez Zygmunta Krzaka, a następnie Janusza Budziszewskiego (część związana z grobami kultury pucharów dzwonowatych), którym dziękujemy za możliwość skorzystania z niepublikowanych wyników ich pracy.

zbiór fotografii z badań przedwojennych oraz zabytków wydzielonych na szklanych negatywach i diapozytywach, niepełna korespondencja związana z przygotowaniem do badań, ich prowadzeniem oraz opracowywaniem i wypożyczaniem materiałów, niekompletna dokumentacja z badań weryfikacyjnych w latach 1956 i 1958, kartoteka i notatki Z. Podkowińskiej i D. Rauhut związane z prowadzonymi przez nie pracami nad monografią stanowiska. W Archiwum MAK przechowywane są notatki polowe T. Reymana dotyczące niektórych obiektów z badań w 1927 r. na stanowisku „Nad Wawrem”, zapewne niekompletny katalog naukowy J. Bartysa, pastele wykonane w trakcie badań przez G. Leńczyka, przedstawiające plany grobów, rysunki zabytków oraz widoki wsi.

LOKALIZACJA ZESPOŁÓW GROBOWYCH

Wprowadzony przez J. Żurowskiego podział pola na „Grodzisko I” i „Grodzisko II” jest sztuczny. Cały ten obszar zajmowała pierwotnie jedna, rozrastająca się, długotrwała osada. Przypisać trzeba, że istniały pewne przesłanki, które przemawiały za takim podziałem, a zwłaszcza zamknięty system rowów obronnych otaczających „Grodzisko I”. Jednak obiekty osadnicze KL-W „wychodzą” poza te umocnienia, co widać już na planie J. Żurowskiego z 1929 r., który od strony zachodniej urywa się na obniżeniu terenu – jarze wcinającym się w cypel. Na połączonych planach „Grodziska I” i „Grodziska II”, występuje w tym miejscu pozbawiony obiektów pas o szerokości niewiele ponad 10 m, a dalej występują one aż do granicy obszaru zbadanego w 1930 r. (Ryc. 8). Nasza próba scalenia obydwu planów jest zapewne obciążona błędem, ale – jak się wydaje – niewielkim. „Grodzisko II” nie zostało zbadane w całości, a weryfikacyjne prace Z. Podkowińskiej z zespołem, zakrojone na niewielką skalę, również nie dały odpowiedzi na pytania związane z zasięgiem osady i przebiegiem rowów obronnych. Niestety nie udało się nam zgrać planów z badań J. Żurowskiego z planami z prac Z. Podkowińskiej. Plan zbiorczy obiektów, na którym „Grodzisko I” z badań przedwojennych połączone jest z wykopami z lat 1956 i 1958 opublikowany został w znacznym zmniejszeniu (Z. Podkowińska, D. Rauhut, Z. Krzak 1959a, ryc. 1, 2; 1959b, ryc. 1, 2; Z. Podkowińska 1960b, ryc. 1, 3). Brakuje więc danych umożliwiających scalenie planów, a ponadto w publikowanej dokumentacji stwierdzono niezgodności w lokalizacji wykopów z badań Z. Podkowińskiej.

Na polach „Grodzisko I” i „Grodzisko II” w Złotej, poza rowami obronnymi i wielką liczbą jam osadniczych, odkryto również groby ludzkie KL-W. Z „Grodziska I” pochodzi tylko jeden grób 390, wyeksplorowany w 1929 r. Położony był on w zachodniej partii stanowiska, między zewnętrznym rowem V/3 a rowem II/5,

w pobliżu miejsca, gdzie znajduje się przerwa między rowami V/3 a V/4 (Ryc. 8). W jego sąsiedztwie znajdowała się wkopana w rów II/5 jama osadnicza 264 oraz jama 265, naruszona przez rów I/4. Obie zostały przez Z. Podkowińską i D. Rauhut przypisane KL-W¹⁵.

Na „Grodzisku II” w 1930 r. przebadano 4 dobrze zachowane groby KL-W (27, 101, 121, 122). Istnieją mniej lub bardziej uzasadnione podejrzenia, że z tą kulturą można łączyć kilka innych pochówków, m.in. grób bez wyposażenia odkryty w 1958 r. w gospodarczej jamie 16¹⁶ (Z. Podkowińska 1960b, s. 15–17, ryc. 9).

Grób 27 zlokalizowany był samotnie w południowej części obszaru zbadanego przez J. Żurowskiego, w odległości kilkunastu metrów od jam osadniczych (Ryc. 8)¹⁷. Tworzące skupisko groby 101, 121 i 122 znajdowały się na północno-wschodnim skraju wykopalisk i oddalone były od grobu 27 o ok. 55 m na północ. Usytuowane były w jednej linii, mniej więcej na osi NE–SW, w odległościach od 3 do 5 m od siebie; odległość między położonymi skrajnie grobami 101 i 121 wynosiła ok. 7 m. W ich sąsiedztwie znajdowały się również jamy osadnicze KL-W (Ryc. 8).

Na poważne problemy natrafia lokalizacja pochówku w jamie 16. Z próby połączenia planów „Grodziska I” i „Grodziska II” oraz naniesienia na nie wykopów z lat 1956 i 1958, a także z informacji zawartych w sprawozdaniach Z. Podkowińskiej wynika, że wykopy VII i VIII znajdowały się w północno-wschodniej części „Grodziska II”, a wykop VIII niemal w całości wykraczał poza obszar zbadany przez J. Żurowskiego w 1930 r. Zatem obiekt 16 znajdował się najprawdopodobniej na północny wschód od skupiska grobów 101, 121 i 122, nie sposób jednak ustalić w jakiej odległości.

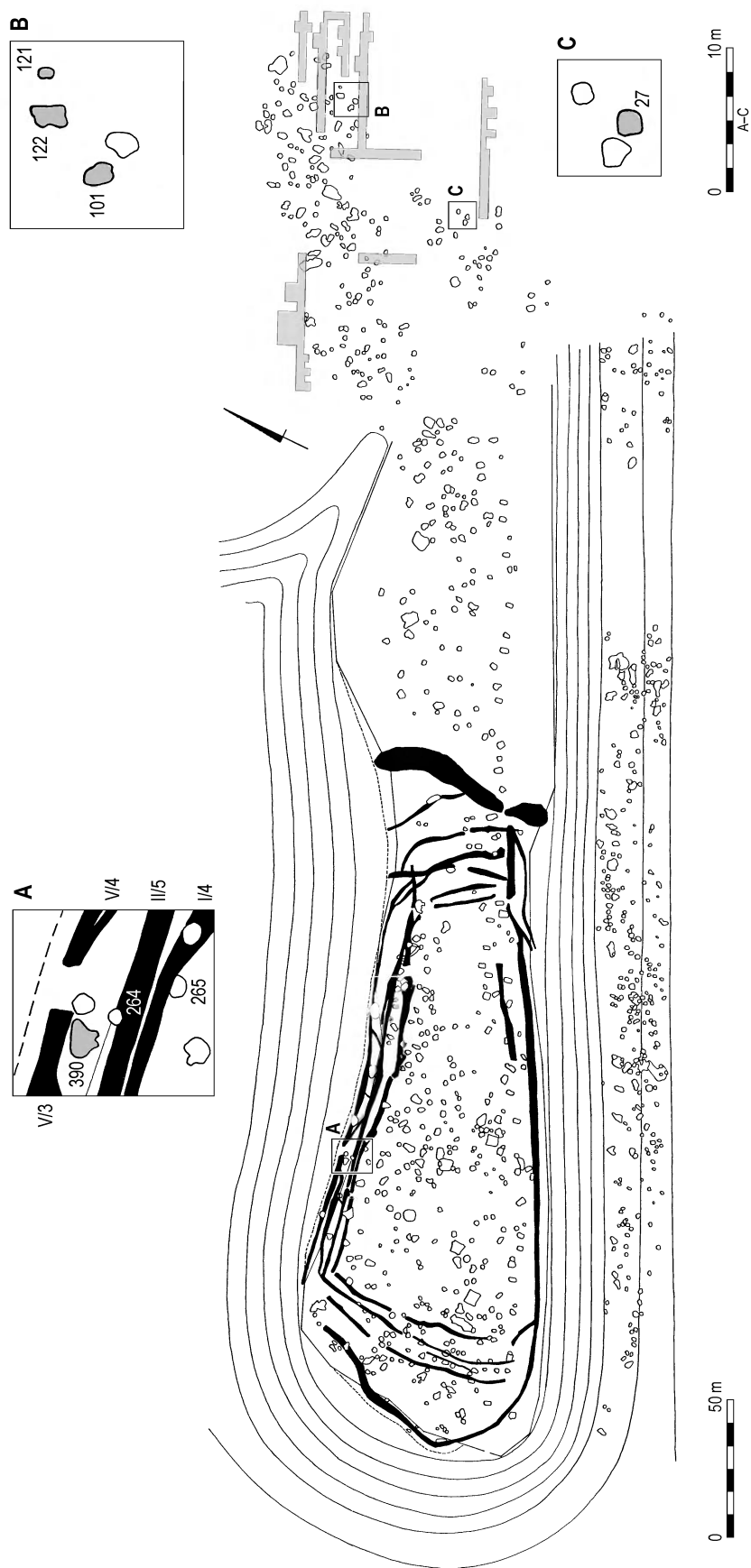
W obydwu częściach stanowiska odkryto ponadto groby ludzkie w różnym stopniu zniszczone. O „Grodzisku I” J. Żurowski (1930c, s. 31) pisał, że *Ziemna ta warownia zniszczyła oprócz szeregu ziemianek prawdopodobnie także i groby kultury ceramiki malowanej*. Pracujące nad monografią Złotej Z. Podkowińska i D. Rauhut pozostawiły notatki, z których wynika, że o przynależność do KL-W podejrzewały 6 obiektów z „Grodziska I”: 37 – *grób zniszczony KCM*¹⁸, 137 – *KCW, bez układu anatomicznego, fot. 444*, 149a – *KCM – nie rysowany, brak fotografii*, 247 – *KCW?*, 406 – *KZ/KCW?*, 442 – *KCW?, KCSz?, brak rys. i fot. [jama osadowa]* i 7

¹⁵ W zakresie atrybucji kulturowej obiektów osadniczych opieramy się na informacjach zawartych w komunikatach J. Żurowskiego (1930; 1932; 1934) oraz w katalogu Z. Podkowińskiej i D. Rauhut.

¹⁶ Niestety, Z. Podkowińska prowadząc badania weryfikacyjne na „Grodzisku II” numerowała odsłaniane obiekty od początku. W związku z tym do numeru 17 oznaczenia obiektów są zdublowane.

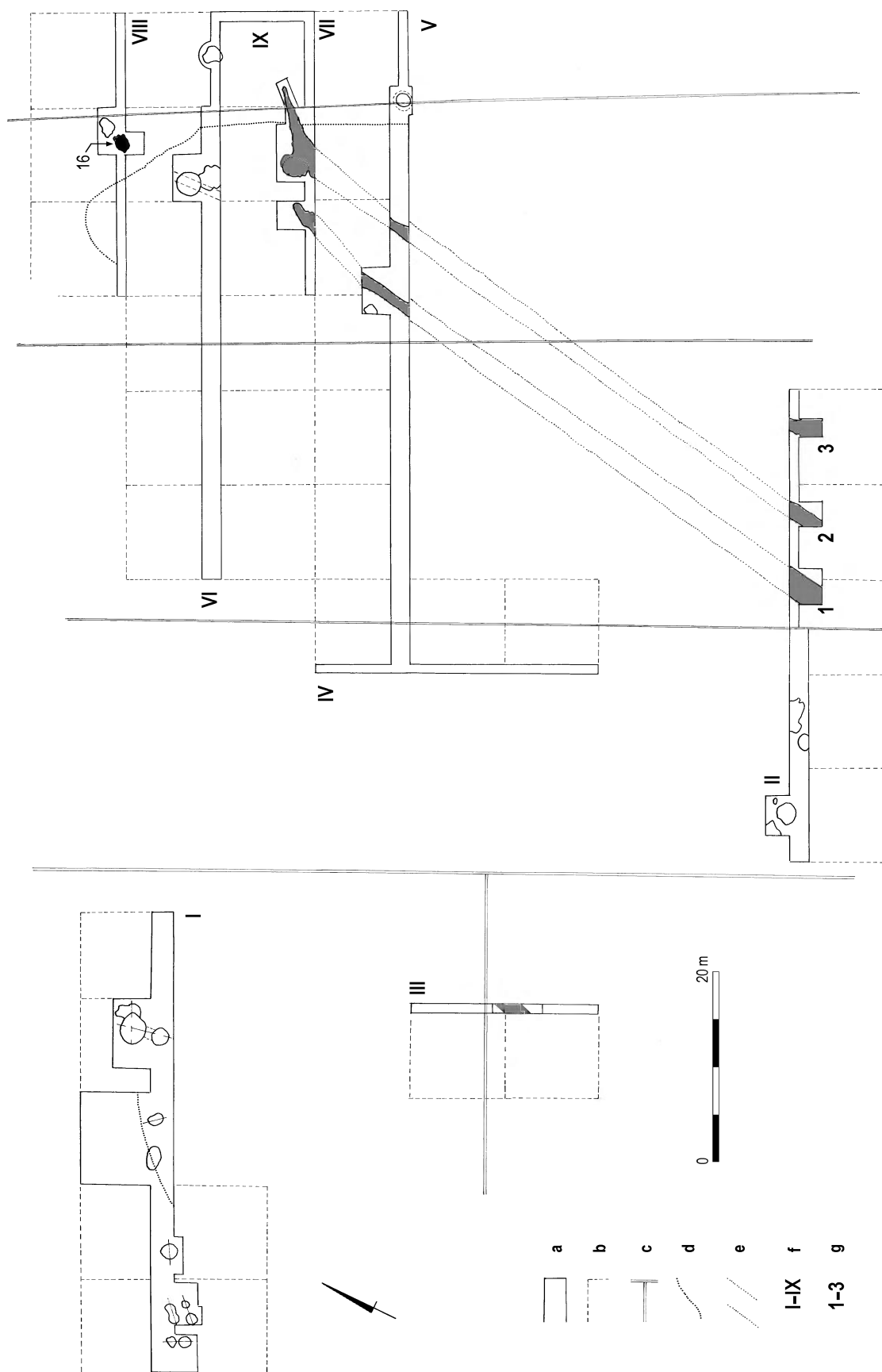
¹⁷ Na podstawie planów „Grodziska II”, odtworzonych przez Z. Krzaka i J. Budziszewskiego.

¹⁸ Cytujemy dosłownie: KCM – kultura ceramiki malowanej, KCSz – kultura ceramiki sznurowej, KCW – kultura ceramiki wstęgowej, KPDz – kultura pucharów dzwonowatych.

Ryc. 8. Złota, stan. „Grodzisko I” i „Grodzisko II”. Zbiórzy plan obiektów z badań PMA w latach 1926–1930, z lokalizacją grobów KL-W (A-C); barwą szarą zaznaczono prawdopodobny rejon badań w latach 1956 i 1958. Rys. A. Potoczny i J. Andrzejewski

Fig. 8. Złota, site 'Grodzisko I' and 'Grodzisko II'. Collective plan of features from the 1926–1930 investigation made by PMA, showing location of LVC graves (A-C); in grey – area probably investigated in 1956 and 1958. Drawn by A. Potoczny & J. Andrzejewski

Ryc. 9. Złota, stan „Grodzisko II”. Zbiór planów obiektów z badań IHKM PAN w latach 1956 i 1958, z zaznaczonym grobem KL-W (wg Z. Podkowińskiej 1960b, ryc. 3). Rys. A. Potoczny
 Fig. 9. Złota, site „Grodzisko II”. Collective plan of features from the investigation 1956 and 1958 made by IHKM PAN showing location of the grave of LVC (after Z. Podkowińska 1960b, fig. 3).

Drawn by A. Potoczny

a – wykopy / trenches; b – siatka arowa / square grid; c – granice pól / field borders; d – zasięg badań J. Żurowskiego (wg Z. Podkowińskiej) / J. Żurowski investigation (acc. to Z. Podkowińska);
 e – przypuszczalny przebieg rowów / expected ditch run; f – numeracja wykopów / numbers of trenches; g – numeracja rowów / numbers of ditches

Ryc. 10. Złota, stan. „Grodzisko II” i „Grodzisko II”. Obiekty osadnicze i groby KL-W oraz groby kultury ceramiki wstęgowej. Rys. A. Potoczny & J. Andrzejewski, wg rysunków polowych (archiwum PMA)
Fig. 10. Złota, sites ‘Grodzisko II’ and ‘Grodzisko II’. Settlement features and graves of the LVC and Linear Band Pottery Cultures. Drawn by A. Potoczny & J. Andrzejewski, after field drawings (PMA archive)
a – groby KL-W / LVC graves; b – domniemane groby KL-W / presumable LVC graves; c – jamy osadowe KL-W / LVC storage pits; d – groby KCW / LBK graves

z „Grodziska II”: 1 – KCM – szkielet zwierzęcy, 14b – KCW?, KCM?, KCSz?, 171b – KCW, zniszczony, 164a,b – 2 szkielety w jamie osadowej, 178 – KCW??, 182e – KCW, KPDz, 187 – KCM (Ryc. 10). Groby te występowały pojedynczo.

Oczywiście tylko ponowna drobiazgowa analiza wszystkich materiałów i archiwaliów, w tym wielkiego zbioru szklanych negatywów, pozwoli zweryfikować przypuszczenia badaczy stanowisk w Złotej.

ZESPOŁY GROBOWE

Stanowisko „Grodzisko I”

Grób 390

Plan wykonany został na głębokości 60 cm (od poziomu gruntu) i przedstawia strop nieregularnie owalnej jamy o wymiarach 220×160 cm, osią dłuższą zorientowanej NEE-SWW. Od strony wschodniej jest ona nienaturalnie rozciągnięta. Jak sądzić można z przekroju, ok. 20–25 cm niżej jama była owalna, a jej długość zmniejszyła się do ok. 160 cm. Dno grobu znajdowało się na głębokości 155 cm i na tym poziomie natrafiono na szkielet kobiety, leżący w pozycji skurczonej na lewym boku, głową na W. Stopień skurczenia szkieletu był średni: kąty zgięcia stawów biodrowych i kolanowych zbliżone do 90°. Pod takim samym kątem zgięta była prawa ręka, z dłonią leżącą na wysokości pasa i wysuniętą do przodu. Lewa ręka była silnie zgięta w stawie łokciowym, a dłoń oparta na brodzie (Ryc. 11).

Wypożyczenie stanowiły 3 naczynia położone w zachodniej partii grobu, koło czaszki: misa (3) i znajdująca się w niej czarka (2) ze śladami białego malowania oraz amfora (1). Przy kościach skroniowych czaszki odsłonięto 2 zausznice miedziane (4, 5), a koło czaszki, przed kością czołową zawieszka z kła dzika (6). Wokół czaszki rozsypane były liczne muszki ślimaka *Cerithium* (9), a także 5 muszli małża *Glycymeris* i 2 *Veneridae* (7)¹⁹. Koło palców lewej ręki zlokalizowano liczne muszki ślimaka *Naticidae* (8). Obok stawu kolanowego prawej nogi znaleziono fragment dna naczynia. Na fotografii grobu, na N od czaszki, widoczny jest nieokreślony przedmiot z kości zwierzęcej (?), którego związek z grobem jest niepewny (dna naczynia i wyrobu kościanego nie zidentyfikowano w zbiorach).

Notatki polowe²⁰: W głębokości 95 cm + 60 cm natrafiono na dno grobu.

Na dnie znaleziono szkielet kobiety. Szkielet ułożony był w kierunku OE twarzą do N; leżał na lewym boku, [dopisane – czyli głową na W]. Pochowany był z nogami zgiętymi b. słabo kąt między kośćmi udowymi i przedudowymi prawie wynosił 90°. Prawa ręka szkieletu zgięta kąt rozwarcia między kością ramieniową a przedramieniem wynosił 90 – Kości palców prawej ręki wykazywały zgięcie na kształt [...]. Lewa ręka [...] silnie zgięta (kąt przywarcia kości ramieniowej z kośćmi przedramienia wynosił 45°) – kości dłoni zgięte w ten sposób że kości palców dotykały szczęki dolnej. – Długość szkieletu wynosiła: od szczęki czaszki do końca

¹⁹ Ekspertyzę malakologiczną wykonała doc. dr hab. Ewa Stworzewicz z Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN, Oddział w Krakowie, za którą serdecznie dziękujemy.

²⁰ Opisy grobów z dokumentacji polowej przytaczamy *in extenso*. Nawiasy kwadratowe z kropkami oznaczają fragmenty (w większości pojedyncze wyrazy), których nie udało się odczytać, zamieszczamy w nich również nasze uwagi do opisu.

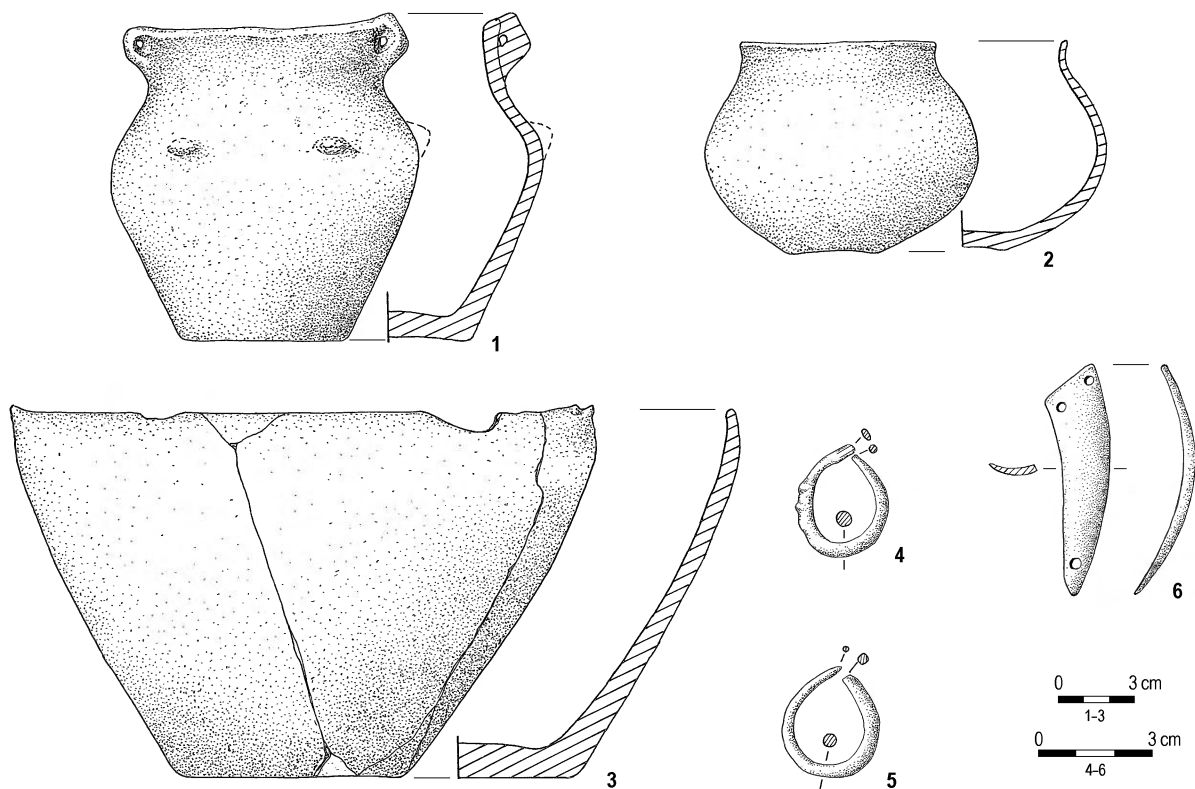

Ryc. 11. Złota, stan. „Grodzisko I”. Grób 390. Fot. archiwum PMA
Fig. 11. Złota, site ‘Grodzisko I’. Grave 390. Photo PMA archive

kości ogonowej: 66 cm. Odległość od szczęki czaszki do końca kości piętowej: 117 cm. – Długość kości ramieniowej: 30 cm. Długość kości przedramieniowych 24 cm (długość kości dłoni z kośćmi palców 15 cm). Długość kości udowej: 40 cm. Długość kości goleniowej 31 cm. Długość kości stopy – 15 cm. – Szkielet zachował się w stanie zupełnie dobrym. – Jedyne zebra były nieco zniszczone i niezupełnie zachowane. Koło tyłu czaszki (w okolicy potylicy [...]) były małe muszle spiralne w dużej ilości, wraz 3 muszle małży morskich [?] (dwie z nich miały brzegi wyrobione [?] nacięciami.

W miejscu gdzie kości palców lewej ręki dotykały dolnej szczęki znajdowały się dwie skorupy małży morskich [?], a obok nich oraz między kośćmi palców i przedramienia lewej ręki znajdowały się w dużej ilości drobne skorupki ślimaków. W odległości 5 cm od kości nosowej znalazła się ozdoba kościana z kła zwierzęcego (szlifowana). Jeden z końców (koniec zaokrąglony) miał otwór, drugi koniec o podstawie szerokiej zaopatrzony był w 2 otwory. Między kością czołową a początkiem kości dłoni przeciąga [?] się pas z muszelek spiralnych ślimaków morskich [?] (wieżycznik); – Na prawej kości skroniowej znalazł się kablączek miedziany, miejsce kości skroniowej na kt. leżał kablączek pokryte było patyną.

Koło kości kolanowej prawej nogi znajdował się fragment płaskiego dna naczynia. W O progu grobu [dopisane: – a więc z tyłu, za głową] znaleziono naczynia: w odległości 16 cm od szczęki głowy, znajdowała się miska wysoka z brzegiem karbowanym o dnie małym płaskim; w niej znajdowało się naczynie (czarka) cienkoskorupowe z brzegami [?] lekko wygiętymi na zewnątrz [?] z brzuszkiem lekko baniastym, na naczyniu zachowało się częściowo malowanie (białe). W bezpośrednim zetknięciu z misą w kierunku ku SE znajdowało się naczynie o brzegu karbowanym, b. lekko zaznaczającym się na zewnątrz z wygięciem na zewnątrz; posiada brzeg 2 małe ucha z otworami poziomymi. Począwszy od brzuszka ku dołowi naczynia nagle się zwęża aż do dna małego płaskiego. Na brzuszku znajdo-

Ryc. 12. Złota, stan. „Grodzisko I”. Grób 390. Ceramika (1–3), miedź (4,5), kość (6). Rys. B. Sałacińska, L. Kobylińska
Fig. 12. Złota, site ‘Grodzisko I’. Grave 390. Pottery (1–3), copper (4,5), bone (6). Drawn by B. Sałacińska, L. Kobylińska

Ryc. 13. Złota, stan. „Grodzisko I”. Grób 390. Muszle małża *Glycymeris*. Fot. A. Zakościelna

Fig. 13. Złota, site 'Grodzisko I'. Grave 390. Shells of *Glycymeris* mussels. Photo A. Zakościelna

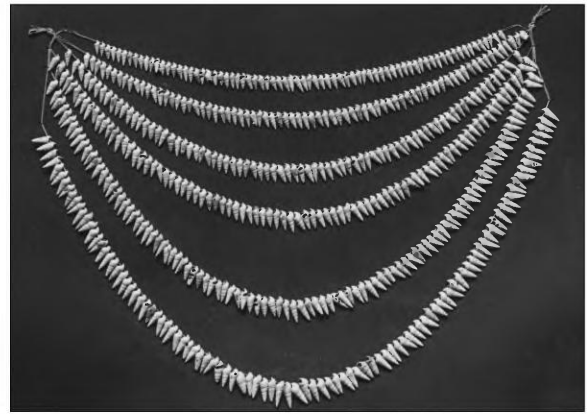
Ryc. 14. Złota, stan. „Grodzisko I”. Grób 390. Muszle małża *Veneridae*. Fot. A. Zakościelna

Fig. 14. Złota, site 'Grodzisko I'. Grave 390. Shells of *Veneridae* mussels. Photo A. Zakościelna

Ryc. 15. Złota, stan. „Grodzisko I”. Grób 390. Muszle ślimaków *Naticidae*. Fot. A. Zakościelna

Fig. 15. Złota, site 'Grodzisko I'. Grave 390. Shells of *Naticidae* snails. Photo A. Zakościelna

Ryc. 16. Złota, stan. „Grodzisko I”. Grób 390. Muszle ślimaków *Cerithium*. Fot. archiwum PMA

Fig. 16. Złota, site 'Grodzisko I'. Grave 390. Shells of *Cerithium* snails. Photo PMA archive

wały się 2 guzki po przeciwnych stronach aniżeli ucha. W odległości 40 cm od kości czołowej znajdowała się kość zwierzęca długość 35 cm.

Przy zdejmowaniu szkieletu znaleziono na lewej kości skroniowej 2i kabłączek miedziany a obok 2 muszle małży morskiej [?] z otworkami i nacięciami na brzegu, oprócz tego rozsypane maleńkie muszelki ślimacze.

Uwaga: grób znaleziono na dnie jamy (w S części ponad dnem w głębokości 20 cm od poziomu [?] jamy znaleziono kawałek dolnej szczęki. Kawałek dna i parę skorup (w tem 2 brzoży gładkie – [...]).

Obecny stan zachowania szkieletu²¹: prawa i środkowa część trzonu żuchwy niewielkich wymiarów o delikatnej budowie z niewielką guzowatością bródkową i bardzo słabo wykształconym kołcem bródkowym; z lewej części żuchwy zachowany jest drugi siekacz, pierwsze siekacze żuchwy (lewy i prawy I1) zagięły *post mortem* (zachowane są nieobliterowane zębodoły), starcie zębów jest niewielkie; z prawej części żuchwy zachował się drugi siekacz, kiel, przedtrzonowce, drugi trzonowiec; pierwszy trzonowiec lewej części żuchwy został utracony za życia osobnika (całkowicie zarośnięty zębodoł). Szkielet postkranialny: fragmenty trzonów i wyrostków 5 kręgów szyjnych (w tym atlasu) oraz 9 górnych kręgów piersiowych, niewielkie fragmenty żeber, fragment paliczka, niemal kompletnie zachowany mostek, nasady dalsze wraz z niewielkimi fragmentami trzonów kości łokciowych, brzeg boczny łopatki, lewy obojczyk, prawa kość promieniowa z uszkodzoną nasadą bliższą (dług. 230 mm), prawa kość ramieniowa (dług. 289 mm). Z czaszki (w zbiorach nie udało się jej odnaleźć) zostały zdjęte pomiary i opublikowane przez B. Miskiewiczza (1958, tab. 1, 12:4, 13:4).

Wiek: *adultus/maturus* (na co wskazuje stopień starcia szklwi i ogólny stan połączeń stawowych szkieletu).

Płeć: żeńska (delikatna budowa żuchwy i szkieletu postkranialnego).

Wysokość ciała: 159,5 cm (wg Trotter-Gleser), 160,5 cm (wg Bach), 154,6 cm (wg Pearsona). Zbiory: PMA/II/7700.

Inwentarz (Ryc. 12)²²: 1. Amfora dwustożkowa z dwoma po-

²¹ Analiza antropologiczna opisywanych szkieletów wykonana została przez mgr. Jarosława Wróbla z MAK, któremu w tym miejscu serdecznie dziękujemy.

²² Część zabytków ma na rycinach podwójną numerację. Liczby arabskie odpowiadają numeracji w inwentarzu, a rzymskie oryginalnym oznaczeniom na planach grobów.

ziomo przekłutymi uszkami, nieznacznie wyniesionymi ponad wylew i dwoma stożkowatymi guzkami na największej wydętości brzucha, rozmieszczonymi asymetrycznie w stosunku do uch. Powierzchnia wygładzona, lekko błyszcząca, ze śladami różnokierunkowych zagładzeń. Brak przełomu. Na powierzchni zewnętrznej miejscami widoczny gruby żwirek (2–4 mm), rozpychający powierzchnię. Wym.: wys. 124–133 mm, średn. wylewu 80–96 mm, dna 62–64 mm, grub. ścianek ok. 5 mm. 2. Czarka kulista ze śladowo zachowanym ornamentem o układzie szachownicowym, malowanym białą farbą: na szyjce prawdopodobnie rozdzielone pionowymi paskami prostokąty stykające się narożnikami, na brzuchu trójkąty zwisające wierzchołkiem w dół. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca, ze śladami poziomych i pionowych zagładzeń, z jednej strony spękana. Przełom dwubarwny, pomarańczowo-czarny, dość porowaty. Gлина z niewielką ilością domieszki drobnego piasku. Wym.: wys. 82–84 mm, średn. wylewu 78–85 mm, dna 34–42, grub. ścianek 3–4 mm. 3. Misa o łukowatych ściankach z dwoma podwójnymi, rożkowatymi zgrubieniami, rozmieszczonymi symetrycznie na wylewie. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, ze śladami ukośnych zagładzeń. Przełom trójdzielny, pomarańczowo-czarno-pomarańczowy, zwarty. Domieszka słabo widoczna: niewielka ilość drobnego piasku i drobnego szamotu. Wym.: wys. 140–145 mm, średn. wylewu 220–224 mm, dna 85–92 mm, grub. ścianek 5–8 mm. 4. Zausznica jednozwojowa z drutu miedzianego o przekroju okrągłym. Wym.: średn. zwoju 23–30 mm, średn. drutu 3,5 mm. 5. Zausznica jednozwojowa z drutu miedzianego o przekroju okrągłym. Wym.: średn. zwoju 25–29 mm, średn. drutu 3 mm. 6. Zawieszka z dolnego kła dzika z dwoma otworkami u podstawy i pojedynczym na wierzchołku. Wym.: wys. 60 mm, szer. podstawy 16 mm, grub. 3 mm. 7. Siedem zawieszek z podwójnymi otworkami, wykonanych z muszli małży: dwóch z rodziny *Veneridae* (Ryc. 14) i pięciu z rodziny *Glycymeris* (Ryc. 13). 8. Kilkadziesiąt małych kulistych muszli niedorostłych mięczaków, prawdopodobnie z rodziny *Naticidae* (Ryc. 15). 9. Nieznana liczba (kilkaset?) paciorków z muszli ślimaków z rodzaju *Cerithium* (Ryc. 16). Nie zostały odnalezione. Zbiory: MAK/II/9076 (1–8).

Stanowisko „Grodzisko II”

Grób 27

Jest to częściowo zniszczony grób podwójny. Zawierał szczątki kobiety i dziecka, odkryte na głębokości 30 cm. Szkielet dziecka ułożony był w pozycji skurczonej na prawym boku, na linii SW–NE, natomiast szkielet kobiety leżał na plecach wzdłuż osi

Ryc. 17. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 27. Fot. archiwum PMA
Fig. 17. Złota, site „Grodzisko II”. Grave 27. Photo PMA archive

W–E (z głową na W), kości podudzia skrzyżowane były na wysokości kostek, ręce ułożone równolegle do pasa barkowego, zgięte w łokciach, kości przedramienia obu rąk podniesione do góry, lewa wyciągnięta w kierunku kolan dziecka. Czaszka ułożona na lewym boku (Ryc. 17).

Po prawej stronie szkieletu kobiety, na wysokości miednicy, leżały fragmenty dużego naczynia ze śladami malowania (w zbiorach dotychczas nie odnaleziono).

Notatki polowe: *Stanowisko okazało się grobem ludzkim. Znajdowały się w nim 2 szkielety: jeden prawdopodobnie kobiecy, drugi dziecięcy, oba leżały w poziomie 30 cm. Niewątpliwie istniała zależność między oboma szkieletami o czym świadczy ich szczególne ułożenie.*

Szkielet kobiecy leżał na wznak w kierunku O (głowa) – E (stopy). Zgnieciona czaszka leżała na boku twarzą w kierunku N, a równocześnie była skierowana w stronę szkieletu dziecka. Ręce szkieletu k. były zgięte w łokciach a ramiona umieszczone na wysokości stawu barkowego. Kości tak lewego jak i prawego przedramienia były ułożone niedaleko kości czaszki prawa bliżej, lewa dalej ale tuż koło miednicy drugiego szkieletu. Kości nóg szkieletu K. były wyprostowane, prawa nieco tylko zgięta w kolanie, kości przedudzia krzyżowały się na wysokości kostki, prawa na lewym.

Szkielet dziecka leżał w kierunku SO (głowa) – NE (nogi), twarzą do szkieletu k. a więc w kierunku SE, prawa noga wyprostowana, lewa zgięta w kolanie.

Po prawej stronie szkieletu k. znaleziono fragmenty dużego naczynia ze śladami malowania, dno tegoż naczynia leżało między k. udowami szkieletu k. Prócz opisanej ceramiki nie znaleziono nic.

Długość szkieletu k. 134 cm, dziecka 85 cm.

Ponad i w okolicy grobów 27 i 28 znaleziono skorupy i kości zwierzęce.

Obecny stan zachowania szkieletów: zidentyfikowano jedynie część kości kobiety. Trzon prawego obojczyka, prawa kość ramieniowa (dług. 270 mm), lewa kość ramieniowa bez nasady bliższej, prawa kość promieniowa (211 mm), lewa kość promieniowa (209 mm), nasada bliższa wraz z 1/3 trzonu prawej kości łokciowej, lewa kość łokciowa, kości udowe (dług. 390 mm, średnice główek 36 mm), prawa kość piszczelowa bez nasady dolnej, trzon lewej kości piszczelowej, trzony kości strzałkowych.

Wiek: dorosły, tj. powyżej 20 roku życia (zamknięte nasady kości długich), najprawdopodobniej *adultus* lub *adultus/maturus* (bardzo dobry stan połączeń stawowych).

Płeć: żeńska (bardzo delikatna, wręcz dziecięca budowa szkieletu).

Wysokość ciała: 151,2 cm (wg Trotter-Gleser), 157 cm (wg Bach), 148,6 cm (wg Pearsona).

Zbiory: PMA/II/7701.

Grób 101

Na głębokości 20 cm odsłonięto strop tego obiektu o zarysie zbliżonym do owalnego, orientacji SE–NW i wymiarach 215×100 cm. Na głębokości 40 cm natrafiono na szkielet mężczyzny, ułożony w pozycji skurczonej na prawym boku, na osi SE–NW, z twarzą zwróconą na NE. Prawa ręka wyciągnięta była wzdłuż ciała, lewa zgięta w łokciu. Na tym poziomie, sądząc z układu wyposażenia, wymiary jamy wynosiły ok. 205×100 cm. Dno jamy było w wielu miejscach zabarwione na czerwono, zwłaszcza w okolicy czaszki, pod miednicą i stopami (Ryc. 18, 19).

Wyposażenie składało się z 15 naczyń ustawionych w dwóch grupach: A – na wysokości czaszki i tułowia, B – przy stopach. W grupie A znajdowało się 7 naczyń: 3 amfory (1/I, 5/V, 6/VI), 2 czarki (3/III, 14/XXI – wewnątrz naczynia 2/II) i 2 czary (2/II,

4/IV). Grupa B liczyła 8 naczyń: garnek esowaty (7/VII), 3 czar-ki (8/VIII, 11/XI, 13/XIII), 4 miski (9/IX, 10/X, 12/XII, 15/XXII). W naczyniu 7/VII znajdowały się kolejno naczynia 15/XXII, 10/X, 9/IX i 8/VIII, a w naczyniu 12/XII czarka 13/XIII.

Za plecami szkieletu leżał topór (28/XIV), zapewne wykonany z poroża jelenia (nie udało się odnaleźć tego zabytku). Przy lewym talerzu biodrowym znajdowało się ornamentowane ostrze kościane (27/XVIII), obok niego wiórowiec z krzemienia wołyńskiego (19/XV) oraz 6 wiórów z krzemienia czekoladowego (19/XVI, 20–26/XVI lub XVII). Pod lewą kością udową leżały kolejne 2 wióry (XVII) również z krzemienia czekoladowego. Większości tych wyrobów nie odnaleziono, dlatego trudno obecnie określić, które z nich leżały koło biodra, a które pod kością udową. Pierwotnie zapewne wszystkie znajdowały się w woreczku z surowca organicznego, a miejsce wokół nich było zabarwione na czerwono. Pod naczyniem 12/XII, a więc poniżej stóp, odsłonięto 2 trapezy (?) z nieokreślonego krzemienia (29).

Na kościach prawego przedramienia znaleziono miedzianą bransoletę (16/XIX) z zawieszonym na niej miedzianym kółkiem (17/XIX), a na końcu dalszym kości ramieniowej – *kolec brzo-owy* (30/XX). Na jednym z paliczków lewej ręki, zgodnie z legendą do planu grobu, odnotowano *nalot brązowy*.

Wokół szkieletu rozsypane były bardzo liczne muszle ślimaków *Cerithium* (31, na planie oznaczone M), szczególnie w okolicy czaszki, tułowia, miednicy oraz stóp, a także pomiędzy naczyniami grup A i B. W skład wyposażenia pochówku wchodziły także kości zwierzęce (32) ułożone w dwóch grupach: A1 – kości długie, B1 – żebra.

Ponad grobem zebrano kilka fragmentów ceramiki, drobne kości i 3 odłupki krzemienne, których nie udało się odnaleźć w zbiorach.

Notatki polowe: Pod warstwą 20 cm rolnej próchnicy ukazało się stanowisko o kształtach pośrednich między prostokątem a owalem, jednak *zbliżające się bardziej do prostokąta*.

Stanowisko to okazało się dobrze stosunkowo zachowanym grobem ludzkim wstęgowym z naczyniami typu malowanych, *jednak nie-które tylko z nich miały ślady malowania białego*. Szkielet ludzki leżał w kierunku długiej osi stanowiska, a więc *SE – NO*, w *pozycji skurczonej na prawym boku*.

Twarz zwrócona ku NE. Ręka prawa wyciągnięta wzdłuż ciała lekko w łokciu zgięta w kierunku od linii szkieletu. Lewa ręka zgięta w łokciu leżącym na linii kręgosłupa, tak że kości przedramieniowe (łokciowa i rądjus) krzyżowały się z kością przedramieniową prawą. Nogi zgięte w kolanach w kształcie dwu na siebie zachodzących liter V. W pobliżu czaszki po stronie twarzy, leżała stała jedna grupa naczyń w rzędzie a to: I naczynko z dwoma uchami powyżej czoła, II naczynie z dwoma różkami na brzuchu, III mała czarka z czterema brzeżkami, IV, naczynie duże z czterema różkami na brzuchu, V zupełnie całe naczynie z dwoma uchami, VI, naczynie potłuczone z dwoma uchami.

Drugą grupę naczyń w okolicy stóp, zajmującą północno-zachodni kąt grobu stanowiły, VII naczynie z dwoma uchami i dwoma guz-kami na przejściu szyji w brzusec, VIII, czarka ze śladami ma-owania, która leżała w małym naczyniu miskowatym IX, a które znowu leżało w misce z czterema brzeżkami X. Naczynie VIII, IX, X, wszystkie były umieszczone w naczyniu VII. W naczyniu II znaleziono ponadto maleńką czarkę XXI z czterema brzeżkami, w naczyniu zaś VII jeszcze jedną miskę XXII z dwoma brzeżkami, leżącą na samym dnie naczynia VII.

Wschodni brzeg grobu stanowiły poza rzędem naczyń grupy koło czaszki, *kości zwierzęce* grupy B w postaci żeber ułożonych w kierunku E – O, zaś w kącie północno wschodnim leżały kości długie

Ryc. 18. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 101. Fot. archiwum PMA

Fig. 18. Złota, site ‘Grodzisko II’. Grave 101. Photo PMA archive

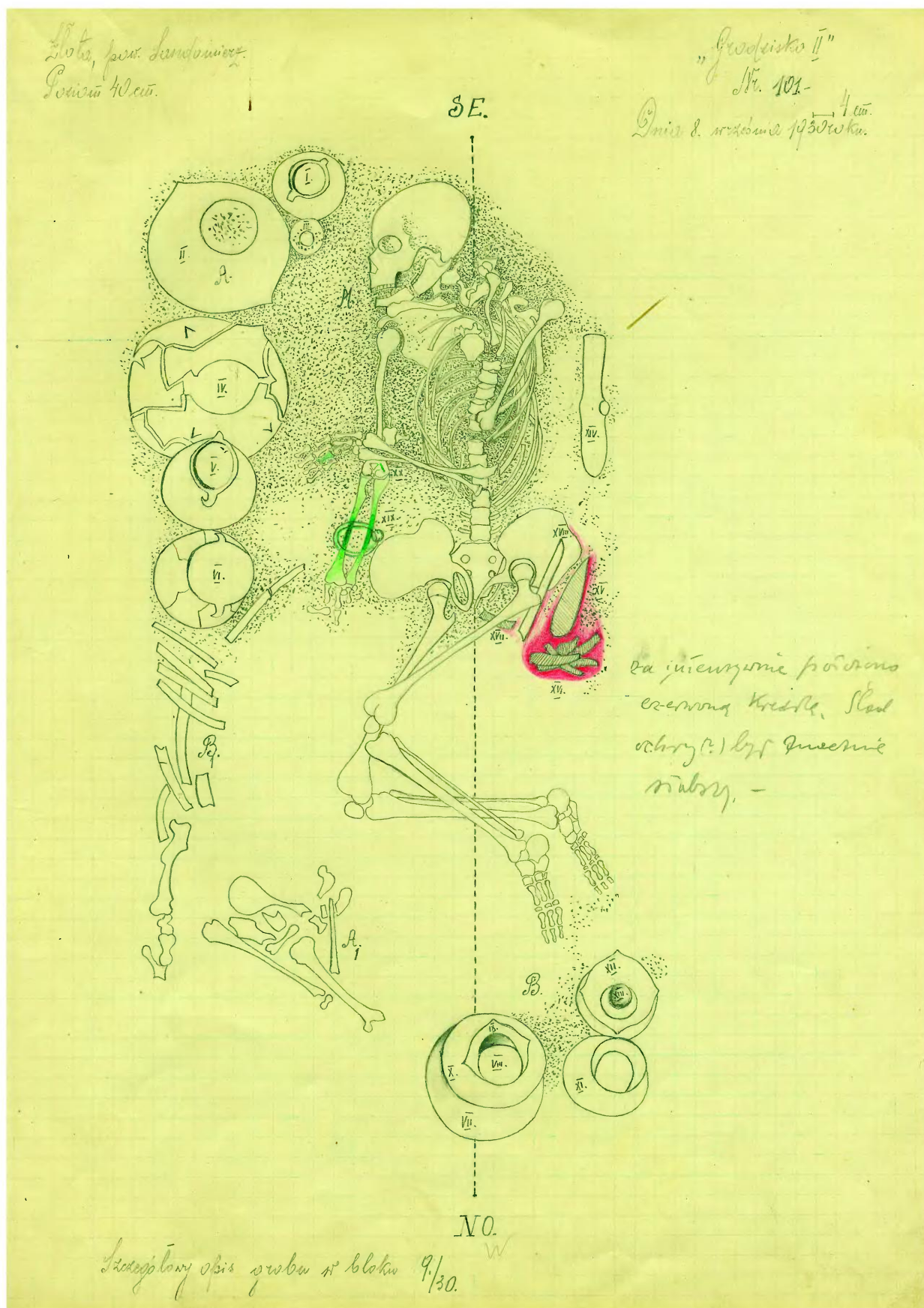
zwierzęce (młodego zresztą osobnika) oznaczone jako grupa A kości zwierzęcych.

Tuż za lewą kością miedniczną znajdowała się *łopatka XVIII z kości*, a bezpośrednio za nią dwustronny *noż z szerokiego wióra wą-chockiego* ze wspaniałym retuszem. XV. Przy zaokrąglonym końcu noża na grudzie lössu kości przepojonej jakąś jakdyby farbą barwnikiem różawego koloru leżało sześć wiór XVI *wąchockiego* krzemienia. Za klatką piersiową w odległości około 15 cm. leżała *siekiera z rogu*, która wraz z krzemieniami, grupą naczyń koło nóg zdawała się ograniczać południowo zachodni brzeg grobu. Nadto pod lewym udem w pobliżu stawu biodrowego widoczny był jeszcze jeden krzemienisty *wiór wąchocki XVII i drugi wiór* poniżej tegoż.

Na prawej *przedramieniu* kości łokciowej, mniej więcej w środku była *bransoleta XIX, z drutu brązowego* skręconego we dwie pętle z *ostremi końcami* i z mniejszym *kółkiem pierścieniem* z tego drutu nań wiszącym, zaś na łokciu prawym *kolec brązowy*. W okolicy szyji i prawego ramienia *był* rozsypała była duża ilość wisiorków M z muszelek wieżyczników.

Pod naczyniem XII znaleziono *dwa małe wiórka krzemienne*, które raczej *były* służyły jako rodzaj strzałek, z jednym brzegiem ściętym do równej linii. Każde z *tych wiórek miało kształt małego trapezu*. W wielu miejscach pod szkieletem jak n.p. *w okolicy* pod czaszką, pod miednicą i stopami widoczne były ślady *owej czerwonej barwy na lössie*. Nad grobem znaleziono kilka skorup naczyń typu malowanych bez śladów malowania drobne kawałki kości skorupki neolityczne bez charakteru i trzy krzemienne odłupki.

Obecny stan zachowania szkieletu: kręgi szyjne, piersiowe, lędź-

Ryc. 19. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 101. Kolor zielony – nalot miedziany na kościach, kolor czerwony – ziemia zabarwiona ochrą (?).

Rys. J. Bartys (archiwum PMA)

Fig. 19. Złota, site 'Grodzisko II'. Grave 101. Green colour – copper patina on the bones, red colour – earth tinted by ochre (?).

Drawn by J. Bartys (PMA archive)

wiowe; górna część kości krzyżowej; miednica (kompletna, z wyjątkiem uszkodzenia prawego talerza biodrowego, brak lewej kości łonowej).

Wiek: dorosły, tj. powyżej 20 lat (*adultus* lub *maturus*), biorąc pod uwagę, iż w kręgosłupie brak jakichkolwiek zmian artretycznych z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że śmierć osobnika nastąpiła wcześniej niż w wieku *senilis* lub późny *maturus*.

Płeć: męska (typowo męskie ukształtowanie kości łonowej, masywna budowa szkieletu).

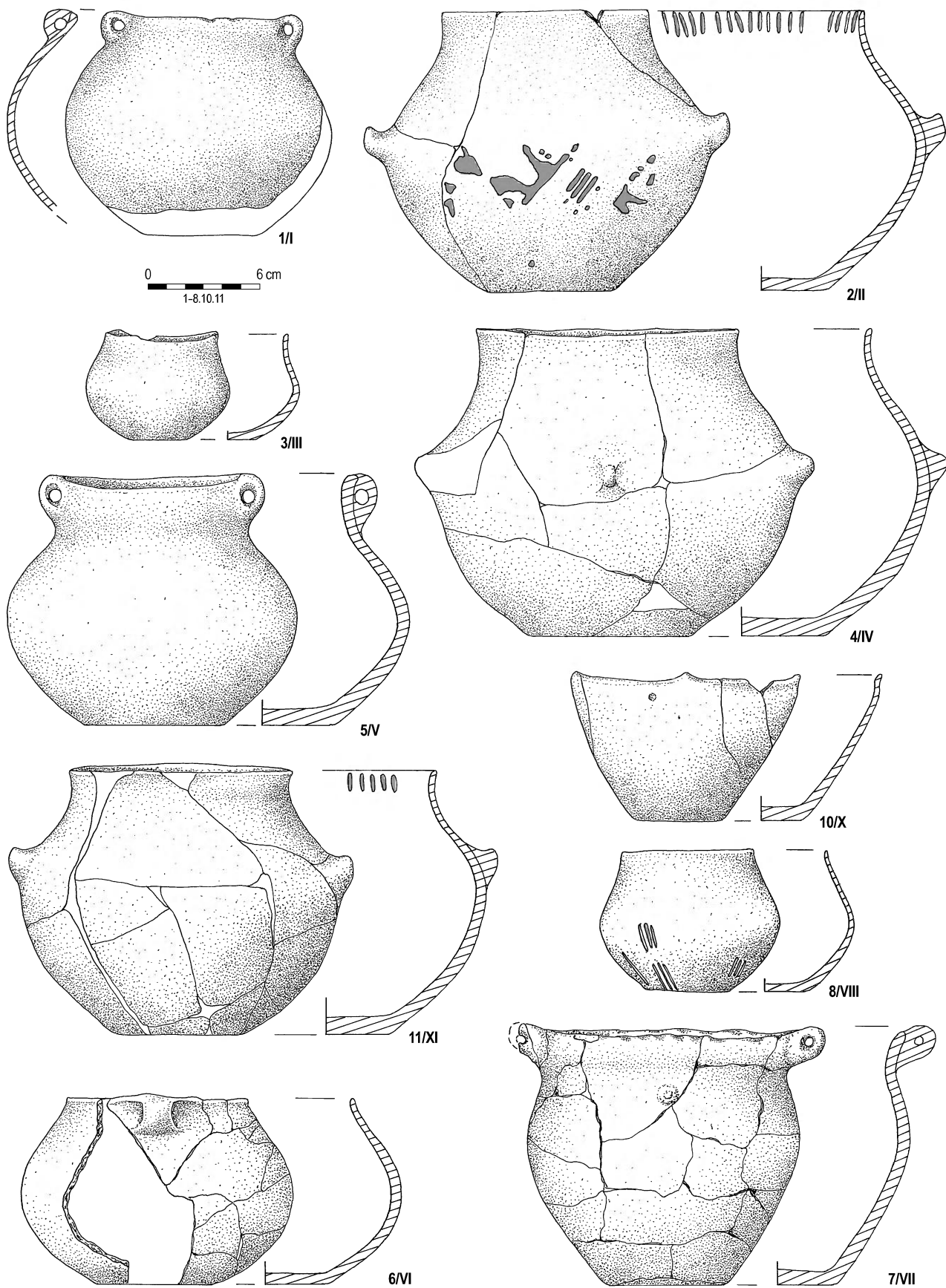
Uwagi: asymetria górnych kręgów piersiowych, asymetria wcięć kulszowych większych.

Zbiory: MAK/II/9076.

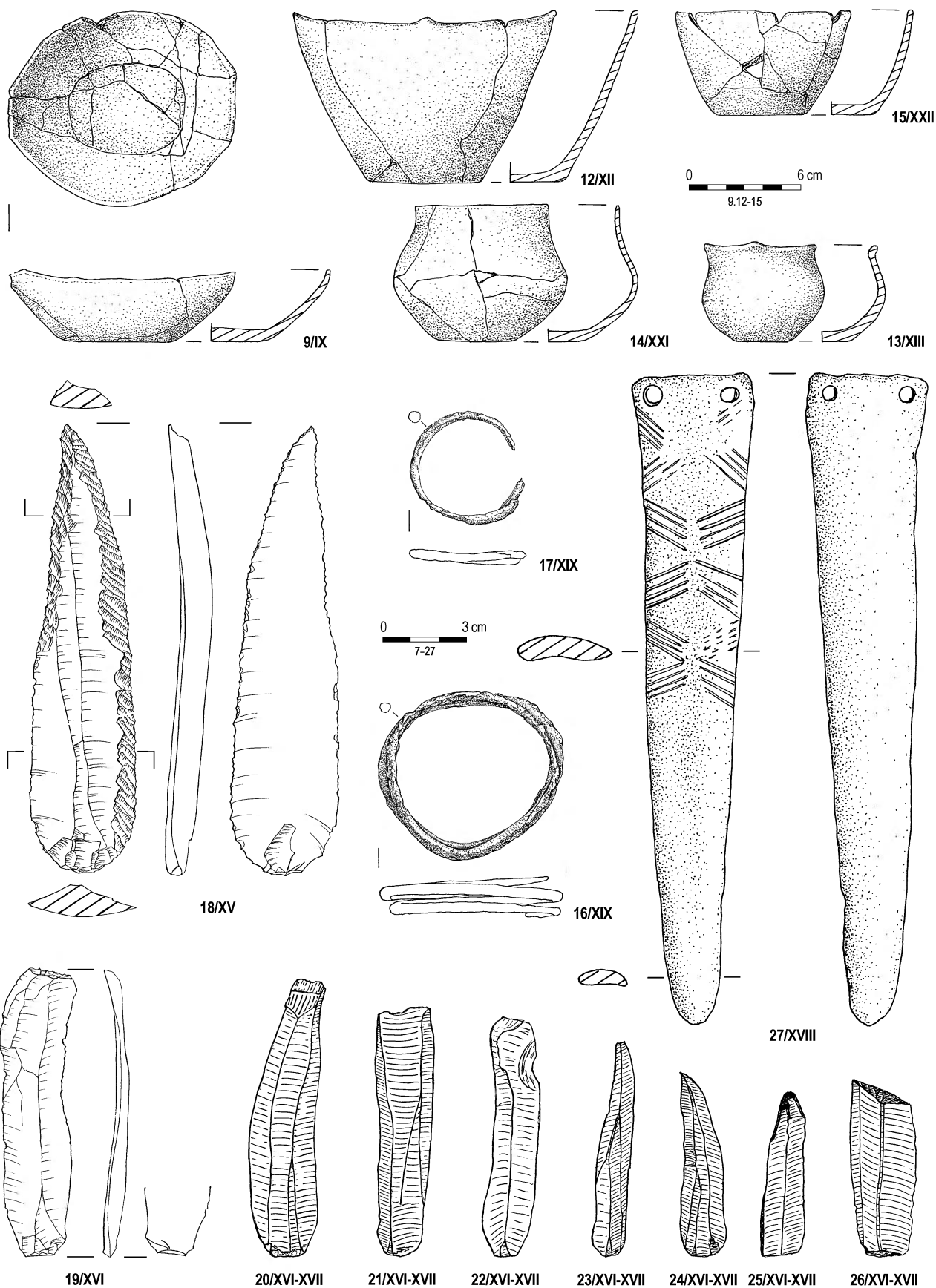
Inwentarz (Ryc. 20, 21): **1.** Amfora kulista (A/I) z dwoma poziomymi przekłutymi uszkami, wystającymi ponad wylew. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, błyszcząca, ze śladami poziomych zagładzeń. Przełom na wysokości wylewu trójwarstwowy, zwarty, domieszka niewidoczna. Na powierzchni zewnętrznej widoczne ziarna drobnego piasku w ilości średniej. Wym.: wys. 123 mm, średn. wylewu 80 mm, dna 60 mm, grub. ścianek 4–5 mm. **2.** Czara (A/II) z dwoma rożkowatymi guzkami na największej wydętości brzuśca. Na powierzchni zewnętrznej fragmentarycznie zachowane ślady malowania w układzie nieczytelny; na wewnętrznej powierzchni wylewu występują ukośne, malowane paski o długości ok. 10 mm i szerokości ok. 2 mm. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca, ze śladami różnokierunkowych zagładzeń, z widoczną domieszką w postaci drobnego piasku, średnioliczną. Wym.: wys. 150 mm, średn. wylewu 11,5 mm, dna 68 mm, grub. ścianek 3–7 mm. **3.** Czarka (A/III) z czterema symetrycznymi rożkowatymi zgrubieniami wylewu. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca. Domieszka drobnego piasku widoczna na powierzchni w ilości śladowej. Wym.: wys. 55 mm, średn. wylewu 60 mm, dna 32 mm, grub. ścianek 2–4 mm. **4.** Czarka (A/IV) z dwoma rożkowatymi guzkami na największej wydętości brzuśca. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca, ze śladami różnokierunkowych zagładzeń. Domieszka niewidoczna. Naczynie wyklejone i uzupełnione gipsem. Wym.: wys. 165 mm, średn. wylewu 140 mm, dna 85 mm, grub. ścianek 3–7 mm. **5.** Amfora gruszkowata (A/V) z dwoma poziomymi przekłutymi uszkami, wyniesionymi lekko ponad wylew. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, ze śladami poziomymi zagładzeń w dolnej partii naczynia. Domieszka niewidoczna. Wym.: wys. 132–136 mm, średn. wylewu 91 mm, dna 75 mm, grub. ścianek 5–6 mm. **6.** Amfora gruszkowata (A/VI) z dwoma poziomymi przekłutymi uszkami, wyniesionymi lekko ponad wylew, zachowana we fragmentach. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca, ze śladami poziomymi zagładzeń. Przełom jednobarwny, czarny, zwarty. Głina z niewielką ilością domieszki szamotu o granulometrii do 1 mm. Wym.: wys. 100 mm, średn. wylewu 65 mm, grub. ścianek 4–5 mm. **7.** Garnek esowaty (B/VII) z karbowanym od wewnątrz wylewem, dwoma poziomymi przekłutymi uszkami wyniesionymi ponad wylew i dwoma stożkowatymi guzkami na szyjce, rozmieszczonymi symetrycznie do siebie zaś asymetrycznie do uszek. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, ze śladami zagładzeń. Przełom jednobarwny, czarny, zwarty. Głina z domieszką średniej ilości drobnego piasku (granulometria do 1 mm), żwiru (2–3 mm) i szamotu (2 mm). Wypał słaby, naczynie spękane i wyklejone. Wym.: wys. 133 mm, średn. wylewu 130 mm, dna 65 mm, grub. ścianek 5–6 mm. **8.** Czarka kulista (B/VIII) ze słabo zachowanym ornamentem trójkątów zwisających wierzchołkami w dół, przedzielonych trzema pionowymi paskami. Powierzchnia zewnętrzna gładzona,

błyszcząca, ze śladami poziomymi i ukośnymi zagładzeń. Domieszka niewidoczna. Wypał dobry. Wym.: wys. 76 mm, średn. wylewu 72 mm, dna 46 mm, grub. ścianek 2–3 mm. **9.** Miska owalna (B/IX) ze ściętym wylewem na osi dłuższej, uformowanym w postaci dwóch parzystych, rożkowatych wyniesień. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, zniszczona. Widoczne liczne ziarna drobnego piasku. Przełom jednobarwny, zwarty, czarny. Wym.: wys. 34–39 mm, średn. wylewu 105–122, dna 52 mm, grub. ścianek 3–4 mm. **10.** Miska (B/X) o łukowatych ściankach, z czterema rożkowatymi wyniesieniami wylewu. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, ze śladami poziomymi i ukośnymi zagładzeń. Przełom jednobarwny, czarny, lekko pumeksowaty. Głina z domieszką znacznej ilości bardzo drobnego piasku, nie-licznego drobnego szamotu i drobnych grudek ochry. Wym.: wys. 75–79 mm, średn. wylewu 115–120 mm, dna 46 mm, grub. ścianek 3–5 mm. **11.** Czara (B/XI) z ornamentem malowanych białą farbą ukośnych pasków, o długości ok. 10 mm, na wewnętrznej powierzchni wylewu oraz dwoma rożkowatymi guzkami na największej wydętości brzuśca. Powierzchnia zewnętrzna starta, z widocznymi licznymi ziarnami piasku (granulometria do 0,5 mm). Naczynie wyklejone, uzupełnione gipsem. Wym.: wys. 140–146 mm, średn. wylewu 117 mm, dna 66 mm, grub. ścianek 3–5 mm. **12.** Miska (B/XII) o łukowatych ściankach, z czterema rożkowatymi zgrubieniami-wyniesieniami wylewu. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, ze śladami poziomymi i ukośnymi zagładzeń, miejscami zniszczona i tu widoczna liczna domieszka bardzo drobnego piasku (do 0,5 mm). Wym.: wys. 86–88 mm, średn. wylewu 140 mm, dna 60 mm, grub. ścianek 3–4 mm. **13.** Czarka kulista (B/XIII) z prostą, cylindryczną szyjką. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca, ze śladami poziomymi zagładzeń. Przełom jednobarwny, czarny, zwarty. Na powierzchni widoczny bardzo drobny piasek w małej ilości. Wym.: wys. 74 mm, średn. wylewu 71 mm, dna 40 mm, grub. ścianek 2–4 mm. **14.** Czarka kulista (A/XXI) z czterema rożkowatymi zgrubieniami-wyniesieniami wylewu. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, błyszcząca, ze słabo widocznymi śladami poziomymi zagładzeń, częściowo starta i tu widoczna mała ilość bardzo drobnego piasku. Wym.: wys. 52 mm, średn. wylewu 55–57 mm, dna 25 mm, grub. ścianek 3–4 mm. **15.** Miska (B/XXII) o prostych ściankach, z czterema małymi, rożkowatymi wyniesieniami wylewu. Powierzchnia gładzona, błyszcząca, ze śladami zagładzeń. Wym.: wys. 52 mm, średn. wylewu 93 mm, dna 50 mm. **16.** Bransoleta dwuzwojowa (XIX) z drutu miedzianego o przekroju okrągłym. Wym.: średn. zwoju 59–66 mm, średn. drutu 4 mm. **17.** Kółko (XIX) z drutu miedzianego o przekroju okrągłym, uszkodzone, pierwotnie zawieszane na bransolecie. Wym.: średn. zwoju 40 mm, średn. drutu 4 mm. **18.** Wiórowiec pazurowaty (XV), częściowy, z retuszem rynienkowatym, krzemień wołyński. Wym.: dług. 161 mm, szer. 38 mm, grub. 12 mm. **19.** Drapacz wiórowy (XVI) z prostym drabiskiem, krzemień czekoladowy. Wym.: dług. 102 mm, szer. 24 mm, grub. 6 mm. **20.** Wiór (XVI lub XVII), krzemień czekoladowy (?). Wym.: dług. 99 mm, szer. 23 mm; zabytku nie odnaleziono.²³ **21.** Wiór (XVI lub XVII), krzemień czekoladowy (?). Wym.: dług. 89 mm, szer. 21 mm; zabytku nie odnaleziono. **22.** Wiór (XVI lub XVII), krzemień

²³ W katalogu naukowym J. Bartysa zachowały się rysunki zaginionych zabytków 20–26 i z nich odczytano wymiary. Krzemień, z którego zostały wykonane scharakteryzowano tam następująco: *silnie spatynowany na niebiesko lecz chyba jasno – brązowy (jurajski?)*. Bardzo podobne cechy makroskopowe ma drapacz (19) z krzemienia czekoladowego, sądzimy więc, że i pozostałe przedmioty były zrobione z tego surowca.

Ryc. 20. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 101. Ceramika. Rys. B. Sałacińska, L. Kobylińska
 Fig. 20. Złota, site 'Grodzisko II'. Grave 101. Pottery. Drawn by B. Sałacińska, L. Kobylińska

Ryc. 21. Złota, stan „Grodzisko II”. Grób 101. Ceramika (9.12–15), miedź (16.17), krzemień (18–26), kość (27).

Rys. J. Bartys (archiwum MAK), B. Sałacińska, L. Kobylińska, A. Zakościelna

Fig. 21. Złota, site 'Grodzisko II'. Grave 101. Pottery (9.12–15), copper (16.17), flint (18–26), bone (27).

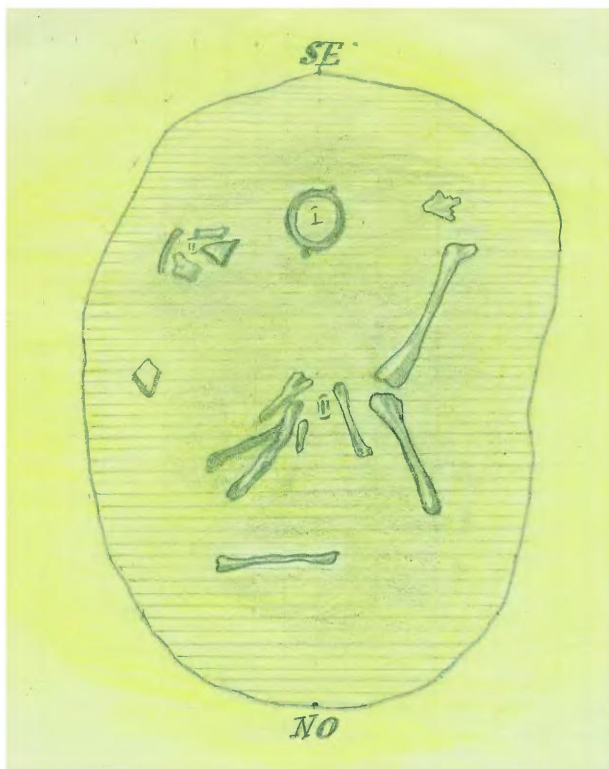
Drawn by J. Bartys (MAK archive), B. Sałacińska, L. Kobylińska, A. Zakościelna

czekoladowy (?). Wym.: dług. 85 mm, szer. 17 mm; zabytku nie odnaleziono. **23.** Wiór (XVI lub XVII), krzemień czekoladowy (?). Wym.: dług. 76 mm, szer. 12 mm; zabytku nie odnaleziono. **24.** Wiór (XVI lub XVII), krzemień czekoladowy (?). Wym.: dług. 66 mm, szer. 16 mm; zabytku nie odnaleziono. **25.** Przekłuwacz (XVI lub XVII), krzemień czekoladowy. Wym.: dług. 58 mm, szer. 16 mm; zabytku nie odnaleziono. **26.** Półtylczak (XVI lub XVII), krzemień czekoladowy (?). Wym.: 63 mm, szer. 23 mm; zabytku nie odnaleziono. **27.** Sztylet trójkątny (XVIII) wykonany z tylnej kończyny dużego zwierzęcia kopytnego, w przekroju soczewkowaty, wklęsło-wypukły, z dwoma otworami w podstawie; na

Ryc. 22. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 101. Muszle ślimaków *Cerithium*. Fot. A. Zakościelna

Fig. 22. Złota, site ‘Grodzisko II’. Grave 101. Shells of *Cerithium* snails. Photo A. Zakościelna

Ryc. 23. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 121 na głębokości 15 cm. Rys. archiwum PMA

Fig. 23. Złota, site ‘Grodzisko II’. Grave 121 at a depth of 15 cm. PMA archive

stronie spodniej od podstawy do około połowy długości nacina-ny ornament w postaci trzech wielkich liter X złożonych z po-czwórnymi nacięć. Wym.: dług. 233 mm, szer. podstawy 43 mm, grub. 8 mm. **28.** Topór (XIV) wykonany zapewne z poroża, za-abytku nie odnaleziono. **29.** Dwa trapezy; zabytków nie odnalezio-no. **30.** Kolec bronzowy (XX); zabytku nie odnaleziono. **31.** Nie-znana liczba (waga 676,22 g) muszli ślimaków z rodzaju *Cerithium* (Ryc. 22). **32.** Kości zwierzęce (B1, A1): 12 fragmentów żeber krowy (*Bos taurus*)²⁴, 5 fragmentów kości długich nieoznaczonych. Znad grobu: **33.** Wierzchołkowy fragment wiórowca jednobocz-nego z retuszem rynienkowatym lewej krawędzi; retusz strony spodniej – na prawej krawędzi fragment zaretuszowany rynienko-wato, na lewej krawędzi wnęka wyretuszowana półstromo, stopnio-wym retuszem; wierzchołek stanowi stromo retuszowane drapisko; część przysęczkowa złamana z retuszem stromym wyrównującym krawędź; krzemień czekoladowy. Wym.: dług. 33 mm, maksymal-na szer. 16 mm. **34.** Dwa odpadki przepalone (wg katalogu Z. Pod-kowińskiej i D. Rauhut; zabytków nie odnaleziono). **35.** 24 fr. (drobne) ceramiki. W tym 6 fragmentów nie wstęgowej [...] oraz fr. cer. wstęgowej [...] 37 fr. kości zwierzęcych i 2 zęby – ludzkie? (wg katalogu Z. Podkowińskiej i D. Rauhut; nie odnaleziono.) Zbiory: MAK/II/9076 (1–15, 18, 19, 27, 31–33); PMA/II/7701 (16, 17).

Grób 121

Na głębokości 15 cm odsłonięto strop obiektu o zarysie zbliżo-nym do owalnego, orientacji SE-NW i wymiarach 85×60 cm (Ryc. 23). Już na tej głębokości widoczne były wylewy i fragmen-ty naczyń oraz kości ludzkie. Na głębokości 30 cm wykonano drugi plan, przedstawiający zachowane fragmenty dwóch szkie-letów i 3 naczynia (Ryc. 24).

Wyposażenie składało się z 3 naczyń: amfory (1/I) oraz czary (2/II), w której znaleziono czarkę (3/III).

Notatki polowe: Tuż pod warstwą 15 cm rolnej próchnicy zaznaczył się bardziej owalny niż prostokątny kształt grobu z widocznymi na wierzchu kośćmi ludzkimi oraz brzegami naczyń, tak, że po zupeł-nym odkryciu grobu, wygląd jego niewiele się zmienił.

Był to grób ludzki wstęgowy o czym świadczą naczynia z typu ma-lowanych jednakże bez śladów malowania.

W grobie tym złożonych było dwu osobników, jeden starszy drugi młodszy, jednakże jak świadczy budowa zachowanych szkieletów w postaci kości nóg, obaj musieli być bardzo młodzi. Grupa A kości osobnika starszego złożona była z fragmentów kości miednicznych, obu kończyn udowych, oraz obu goleni. Nogi zgięte w kolanach.

Grupę B kości młodsze osobnika stanowiły prawa kość udowa, prawy goleń, fragment łopatki drobne kawałeczki kości długich. I tu można się dopatrzeć zgięcia nóg.

Szkielety były ułożone w kierunku S – N. Na E od grupy A stały dwa naczynia a to: male naczynko z dwoma uchami, i duże stłu-czone z dwoma, III w którym znaleziono małą czarkę różkami na brzuchu.

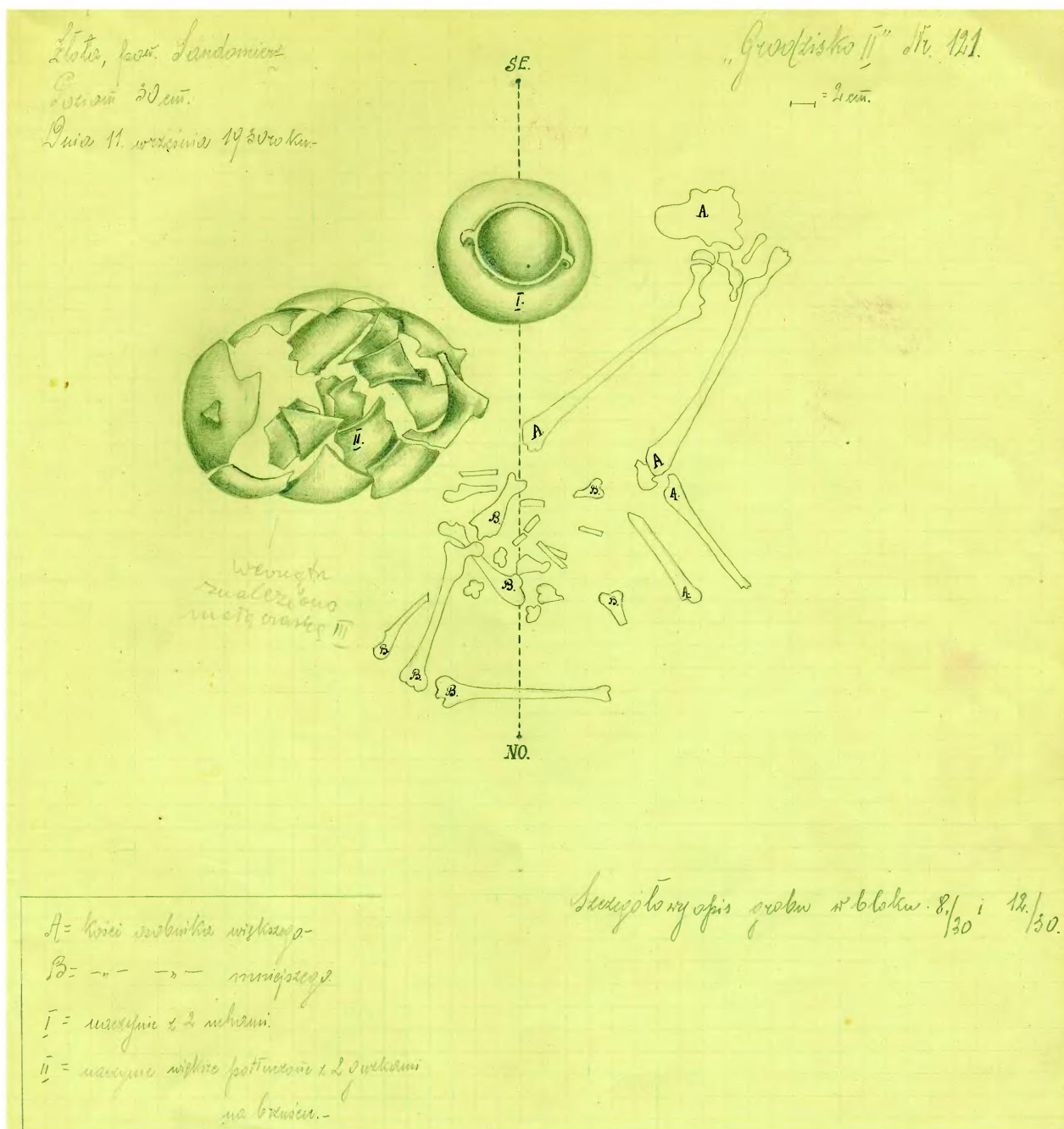
Wszystko wskazywało na to że grób został zniszczony plugiem i częściowo wybrany.

Nad stanowiskiem znaleziono skrobacz krzemienisty.

Obu niekompletnych szkieletów nie udało się odnaleźć.

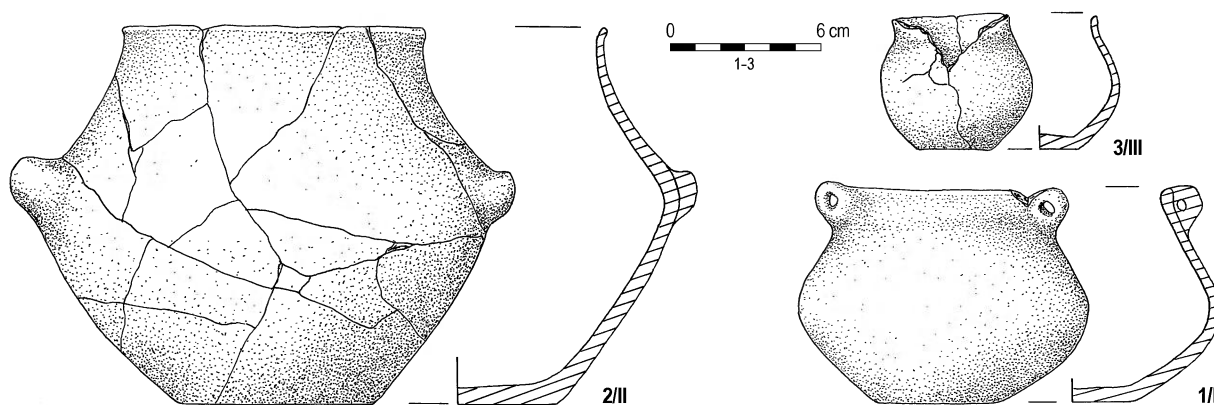
Inwentarz (Ryc. 25): **1.** Amfora gruszkowata (I) z dwoma pozio-mo przekłutymi uszkami, wystającymi lekko ponad wylew. Po-wierzchnia zewnętrzna starta, widoczna duża ilość domieszki piasku o granulometrii do 0,5 mm. Na wyszczerbionym wylewie

²⁴ Oznaczenia gatunkowe kości zwierzęcych ze Złotej wykonała mgr Gra-żyna Godula z MAK, której w tym miejscu serdecznie dziękujemy.

Ryc. 24. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 121 na głębokości 30 cm. Rys. J. Bartys (archiwum PMA)

Fig. 24. Złota, site „Grodzisko II”. Grave 121 at a depth of 30 cm. Drawn by J. Bartys (PMA archive)

Ryc. 25. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 121. Ceramika. Rys. B. Sałacińska, L. Kobylińska

Fig. 25. Złota, site „Grodzisko II”. Grave 121. Pottery. Drawn by B. Sałacińska, L. Kobylińska

przełom jednobarwny, czarny, zwarty. Wym.: wys. 86–88 mm, średn. wylewu 82–84 mm, dna 45–49 mm, grub. ścianek 4–5 mm.

2. Czara (II) z dwoma rożkowatymi guzkami na największej wydłutości brzuśca. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca, ze śladami ukośnych i poziomych zagładzeń, pokryta natłem wapiennym, miejscami starta i tu widoczna średnia ilość domieszki drobnego piasku (do 0,5 mm). Wyklejona w całości, gipsowana w około 5%. Wym.: wys. 148–150 mm, średn. wylewu 120 mm, dna 8 mm.

3. Czarka kulista (III). Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca. Uszkodzona część wylewu i szyjki i tu widoczny przełom jednobarwny, czarny, zwarty. Śladowa ilość domieszki bardzo drobnego piasku. Wym.: wys. 53 mm, średn. wylewu 46 mm, dna 31 mm, grub. ścianek 2–4 mm.

Zbiory: MAK/II/9076.

Grób 122

Na głębokości 20 cm odsłonięto strop obiektu, o zarysie zbliżonym do prostokąta z zaokrąglonymi rogami, orientacji SSE-NNW i wymiarach 200×110 cm (Ryc. 26). Już na tym poziomie widoczne były zarysy wylewów naczyń stanowiących wyposażenie grobowe. Kolejny plan wykonano na głębokości ok. 30 cm. W grobie nie stwierdzono żadnych kości ludzkich (Ryc. 27, 28).

Naczynia złożone zostały w dwóch grupach. Kości zwierzęce, które być może pierwotnie ułożone były wzdłuż ściany jamy grobowej, łączą jak gdyby obie grupy naczyń. Dno jamy wysypane było muszlami *wieczniczka*, zapewne *Cerithium* (20).

W części SE grobu znajdowały się 4 naczynia: garnek esowaty (1/I), puchar na pustej nóżce (2/II), złożony wewnątrz naczynia 1/I, czarka (3/III) oraz amfora (4/IV). Druga grupa składała się z 7 naczyń, stojących w części NW i W grobu: 3 amfor (5/V, 8/VIII, 9/IX), 2 czar (6/VI, 7/VII) i czarki (10/X). Ponadto w czarze 7/VII znaleziono *małe naczynko* (11). W części S i SW natrafiono na zabytki wykonane z krzemienia czekoladowego: 2 wióry (12/XI, 15/XII), półtyłczak skośny (13/XIII), wiórek (14/XII) oraz wiórowaty odłupek (16/XII). Kości zwierzęce leżały w dwóch grupach: A – żebra na granicy NE grobu (17) oraz B – kości długie (18), między naczyniami V, VI i X.

Ponad grobem znaleziono m.in. topór z poroża jelenia (21) oraz narzędzia kościane: szydło (22) i oraz nieokreślony przedmiot z otworem w partii środkowej (23).

Notatki polowe: Pod warstwą 20 cm próchnicy rolnej pojawiło się stanowisko, kształtu prawie prostokątnego z dłuższą osią w kierunku SES – NON. Już na powierzchni rysowały się dwie grupy naczyń, jedna w postaci brzegów stłuczonego naczynia we wschodnim kącie stanowiska, druga w środku, jako całe brzegi z uchami. Po odgrzebananiu warstwy próchnicznej grubości około 10 cm ukazał się grób z naczyniami niemalowanymi z typu malowanych, jednakże bez szkieletu ludzkiego. Niektóre z naczyń nosiły na sobie ślady malowania farbą białą. Naczynia te ułożone były w dwu grupach. Jedna grupa w kącie wschodnim grobu, przypuszczalnie w okolicy czaszki, którą to grupę tworzyły naczynia od I – IV.

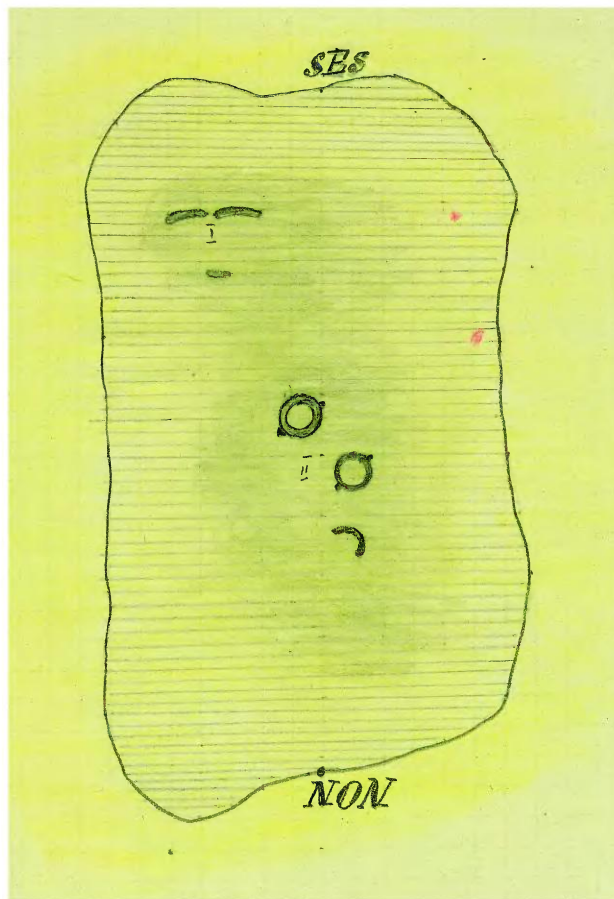
Grupa druga, czyli naczynia V – X zajmowała północne granice grobu, a więc okolice nog. Jedno naczynko w postaci X małej czarki, leżało w samym północno – wschodnim rogu grobu. Wschodni brzeg grobu wyznaczały od pierwszej grupy grupy naczyń, mniej więcej do połowy, żebra zwierzęce (grupa A) równoległe do siebie ułożone w kierunku NE – SO, drugą zaś część wschodniego brzegu zamykała grupa B kości zwierzęcych długich, obok których znajdowało się wspomniane wyżej naczynko X. Tuż obok naczynia VII, które miało ślady malowania po stronie SO – leżał długi wiór krzemienisty bez śladów retuszu.

Mniej więcej o 20 cm od owego wióra, dokładnie w kierunku SES

leżały trzy krzemienne wióra, jeden podłużny, drugi prawie prostokątny, oba w części pokryte korą i trzeci małe wiórek. Przy grupie B kości leżał jeszcze jeden krzemienisty wiór.

Nad stanowiskiem w warstwie 0 – 20 cm znaleziono drobne kości zwierzęce oraz kilka narzędzi z kości, jak dłuto z rogu, szydło kościane i t. p. kawałeczek gliny przepalanej i małą grubą skorupę bez charakteru.

Inwentarz (Ryc. 29, 30): 1. Garnek esowaty (I) z odciskami palcowo-paznokciowymi na wewnętrznej powierzchni wylewu i dwoma poziomo przekłutymi, rożkowatymi uchami na największej wy-

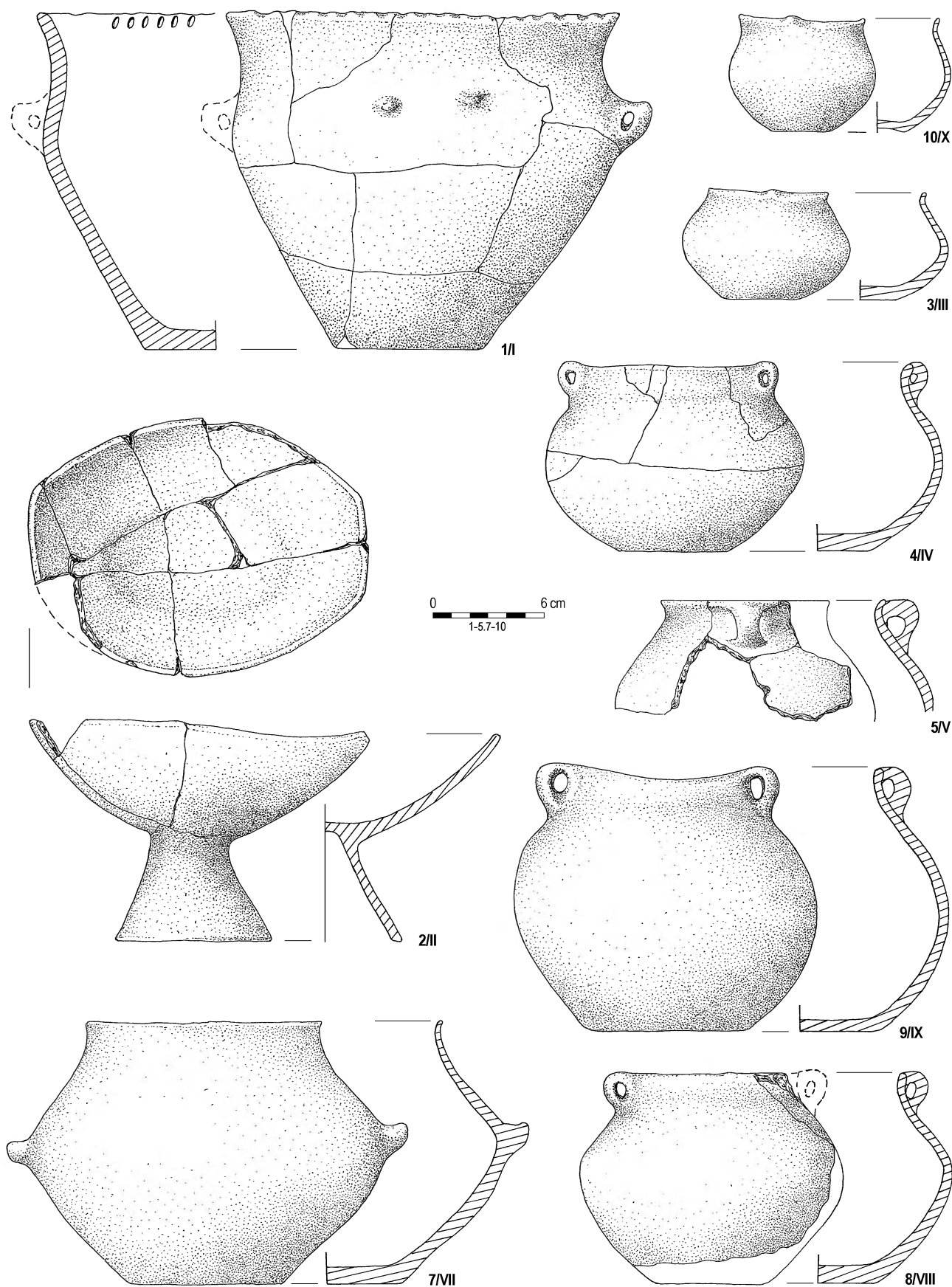

Ryc. 26. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 122 na głębokości 20 cm.
Rys. archiwum PMA

Fig. 26. Złota, site ‘Grodzisko II’. Grave 122 at a depth of 20 cm.
PMA archive

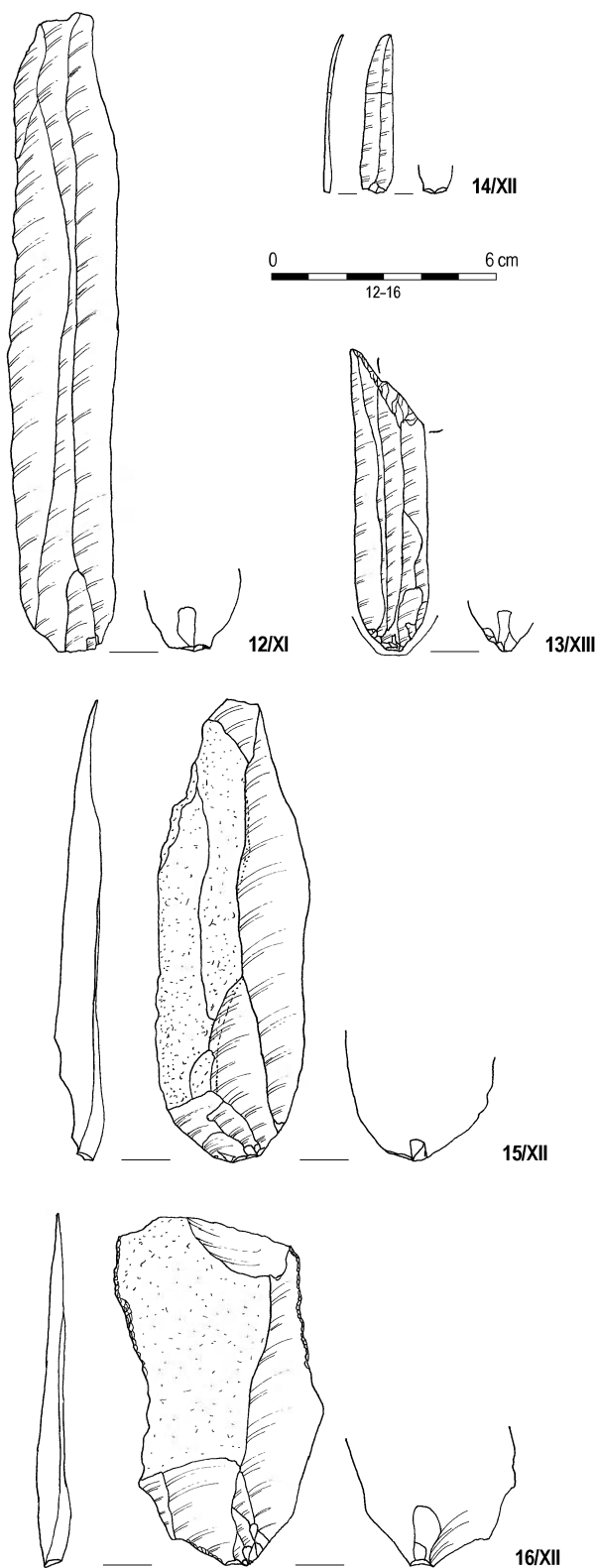

Ryc. 27. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 122. Fot. archiwum PMA
Fig. 27. Złota, site ‘Grodzisko II’. Grave 122. Photo PMA archive

Ryc. 29. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 122. Ceramika. Rys. B. Sałacińska, L. Kobylińska
 Fig. 29. Złota, site 'Grodzisko II'. Grave 122. Pottery. Drawn by B. Sałacińska, L. Kobylińska

dętości brzuśca, rozmieszczonymi symetrycznie z parzystymi stożkowatymi guzkami. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, lekko błyszcząca, z delikatnymi śladami poziomych i ukośnych zagładzeń; miejscami zniszczona i tu widoczny drobny piasek w średniej ilości i żwir (2 mm) wychodzący na powierzchnię. Zachowany

Ryc. 30. Złota, stan. „Grodzisko II”. Grób 122. Krzemienie.
Rys. B. Sałacińska

Fig. 30. Złota, site 'Grodzisko II'. Grave 122. Flints.
Drawn by B. Sałacińska

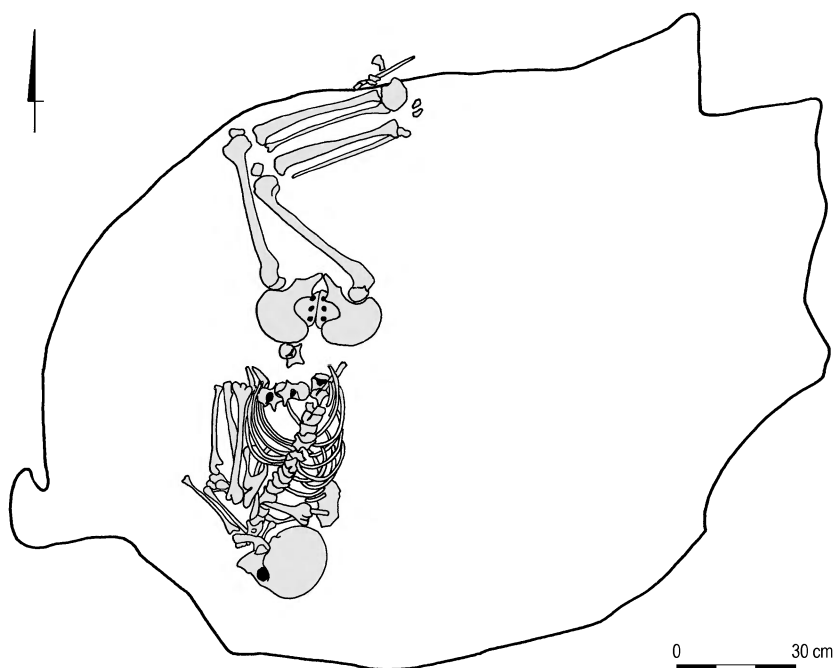
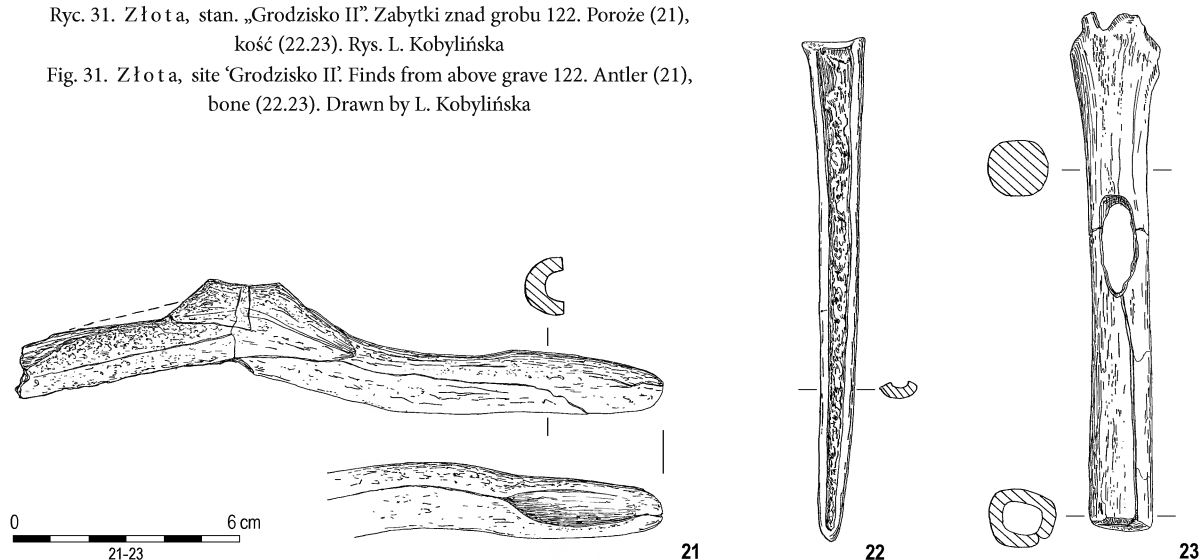
prawie w całości, jedno ucho utracone, gipsowany wokoło 10%. Wym.: wys. 178–180 mm, średn. wylewu 207–215 mm, dna 80 mm, grub. ścianek 7–8 mm. 2. Puchar na pustej nóżce (II) asymetryczny, czasza owalna, na osi dłuższej wylew ścięty i uformowany po dwa różkowate wyniesienia. Na zewnętrznej powierzchni czaszy i nóżki zachowane nikłe ślady białej farby, więcej na powierzchni wewnętrznej i we wnętrzu nóżki. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, miejscami starta, odsłaniająca średnią ilość domieszki drobnego piasku i drobnego szamotu. Wym.: wys. 110–120 mm, średn. czaszy 137–183 mm, nóżki 85–88 mm, grub. ścianek 4–5 mm. 3. Czarka kulista (III) z czterema różkowatymi wyniesieniami wylewu. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, na dużej powierzchni starta, w jednym miejscu odbita. W domieszcze liczny drobny piasek i pojedyncze ziarna żwiru (2 mm). Wym.: wys. 59 mm, średn. wylewu 63 mm, dna 42 mm, grub. ścianek 2–5 mm. 4. Amfora gruszkowata (IV) z dwoma poziomo przekłutymi uszkami, wyniesionymi ponad wylew. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, błyszcząca, z punktowo zachowanymi śladami białej farby. Sklejona, nieliczne ubytki uzupełnione gipsem. Wym.: wys. 140 mm, średn. wylewu 100 mm, dna 53 mm, grub. ścianek 4–5 mm. 5. Amfora (V) z poziomo przekłutymi uszkami, wyniesionymi ponad wylew; partia górna zachowana w czterech fragmentach (wg katalogu Z. Podkowińskiej i D. Rauhut 4 większe i 5 b. drobnych fragm. amorki dwuusznej). Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, przełom czarny, zwarty, glina z domieszką średniej ilości bardzo drobnego piasku i szamotu (1,5–2 mm). Wym.: średn. wylewu 90 mm, grub. ścianek 4–5 mm. 6. Czara (VI) z dwoma różkowatymi guzkami na największej wydętości brzuśca – zabytku nie odnaleziono. 7. Czara (VII) z dwoma różkowatymi guzkami na największej wydętości brzuśca. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, miejscami starta i tu widoczna średnia ilość szamotu (do 1,5 mm) i duża ilość bardzo drobnego piasku. Na uszkodzonym fragmencie wylewu przełom jednobarwny, czarny, bardzo zwarty. Wym.: wys. 140 mm, średn. wylewu 125 mm, dna 82 mm, grub. ścianek 2–7 mm. 8. Amfora (VIII) z dwoma poziomo przekłutymi uszkami, wyniesionymi ponad wylew. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, z delikatnymi śladami poziomych zagładzeń. Przełom jednobarwny, czarny, dość zwarty. Domieszka średniej ilości drobnego piasku (do 0,5 mm) i małej ilości drobnego szamotu. Wym.: wys. 113 mm, średn. wylewu 93 mm, dna 60 mm, grub. ścianek 4–5 mm. 9. Amfora (IX) z dwoma poziomo przekłutymi uszkami, wystającymi ponad krawędź. Powierzchnia zewnętrzna obrobiona dość niestarannie, gładzona, matowa, z delikatnymi ukośnymi śladami zagładzeń. Przełom jednobarwny, czarny, zwarty. Domieszka – duże ilości drobnego szamotu i małe szamotu grubego (2–2,5 mm) oraz małe ilości piasku (do 1 mm). Zachowana w całości, trochę spękana, utracony wylew z jednej strony i fragment jednego uszka. Wym.: wys. 135–145 mm, średn. wylewu 100 mm, dna 86 mm, grub. ścianek 4–5 mm. 10. Czarka kulista (X) z czterema różkowatymi wyniesieniami wylewu. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa, częściowo starta i tu widoczna mała ilość domieszki drobnego piasku i szamotu (1–1,5 mm). Wym.: wys. 62 mm, średn. wylewu 65 mm, dna 30 mm, grub. ścianek 2–4 mm. 11. *Maleńkie naczynie* (czarka?); zabytku nie odnaleziono. 12. Wiór negatywowy (XI), krzemień czekoladowy. Wym.: dług. 169 mm, szer. 28 mm, grub. 8 mm. 13. Półtylczak skośny (XIII), pierwotnie półtylec uformowany retuszem rynienkowatym, następnie w partii dystalnej przeretusowany drobno półstromo. Krawędź styčná do półtylca obustronnie wyświecona, granie pozagładzane, część proksymalna retuszowana zwrotnie, wybłyszczona i zagładzona, piętka

starta od oprawy; krzemień czekoladowy. Wym.: dług. 80 mm, szer. 20 mm, grub. 4 mm. **14.** Wiórek (XII) zachowany w dwóch fragmentach, krzemień czekoladowy. Wym.: dług. 42 mm, szer. 9 mm, grub. 2 mm. **15.** Wiór (XII) jednostronnie wzdłużnie korowy, krzemień czekoladowy. Wym.: dług. 133 mm, szer. 41 mm, grub. 12 mm. **16.** Wiórowaty odłupek (XII) jednostronnie wzdłużnie korowy, z drobnym retuszem obydwu krawędzi w partii dystralnej, krzemień czekoladowy. Wym.: dług. 93 mm, szer. 49 mm, grub. 9 mm. **17.** Kości zwierzęce ze skupiska A: 13 fragmentów żeber i 12 fragmentów mostka konia (*Equus caballus*), 1 fragment kości udowej kozy/owcy (*Capra hircus/Ovis aries*), 3 fragmenty kości nieoznaczonych. **18.** Kości zwierzęce ze skupiska B: kość promieniowa, 5 fragmentów mostka, 2 fragmenty żeber, 2 fragmenty kości piszczelowych, kość piętowa, skokowa kozy/owcy (*Capra hircus/Ovis aries*), 2 fragmenty nieokreślone. **19.** Kości zwierzęce ze skupiska A lub B: 1 mostek konia (*Equus caballus*), 1 fragment kości ramieniowej bydła (*Bos taurus*), 1 fragment kości szczękowej z zębami M2 i M3 świni (*Sus domesticus*), 1 fragment

kości łokciowej owcy (*Ovis aries*), 1 fragment kości szczękowej, 2 fragmenty łopatek, 3 fragmenty żeber, 1 fragment kości ramieniowej, miednica, 1 fragment kości piszczelowej, 1 fragment kości piętowej kozy/owcy (*Capra hircus/Ovis aries*), kość długa ptaka (*Aves*). **20.** Kilkaset muszli ślimaka *Cerithium*. Z nad grobu (Ryc. 31): **21.** Topór wykonany z środkowej części tyki poroża jelenia europejskiego (*Cervus elaphus*). Wym.: dług. 340 mm, szer. 45 mm, otwór 17×29 mm. **22.** Szydło z kości śródstopia sarny (*Capreolus capreolus*). Wym.: dług. 132 mm, maksymalna szer. 14 mm. **23.** Rurkowy przedmiot z otworem w trzonie wykonany z prawej kości piszczelowej dorosłej kozy/owcy (*Capra hircus, Ovis aries*); w dwóch częściach. Wym.: dług. 135 mm, średn. u nasady 9–11 mm, otwór 19×24 mm. Z metryczką: fragmenty ceramiki 122/M: **24.** Dwa fragmenty wylewu (pasują do siebie) i fragment szyjki naczynia wykonanego z gliny bardzo tłustej, z domieszką małej ilości drobnych grudek ochry (jedno ziarno duże). Powierzchnia zewnętrzna gładzona, matowa; przełom trójbarwny, brunatno-szaro-brunatny. Wym.: średn.

Ryc. 31. Złota, stan. „Grodzisko II”. Zabytki znad grobu 122. Poroże (21), kość (22.23). Rys. L. Kobylińska

Fig. 31. Złota, site 'Grodzisko II'. Finds from above grave 122. Antler (21), bone (22.23). Drawn by L. Kobylińska

Ryc. 32. Złota, stan. „Grodzisko II”. Pochówek w jamie 16 (wg Z. Podkowińskiej 1960b, ryc. 9). Rys. A. Potoczny

Fig. 32. Złota, site 'Grodzisko II'. Burial in pit 16 (after Z. Podkowińska 1960b, ryc. 9).

Drawn by A. Potoczny

wylewu 82 mm, grub. ścianek 4 mm. 25. Fragment wylewu naczynia o powierzchni mączystej i jednobarwnym, czarnym przełomie. 26. Fragment czarki o powierzchni gładzonej, matowej i czarnym, zwartym przełomie.
Zbiory: MAK/II/9076 (1–5, 7–10, 12–26).

Pochówek w jamie 16

Trapezowata jama gospodarcza na głębokości 40 cm mierzyła 130×138 cm, a 20 cm niżej 140×188 cm. Sięgała do głębokości 88 cm. Na poziomie 60–75 cm spoczywał szkielet kobiety złożony w pozycji skurczonej na lewym boku, głową na S. Pochówek pozbawiony był wyposażenia grobowego (Ryc. 32).

W wypełnisku jamy obok szkieletu i pod nim leżały rozrzucone przedmioty, które należy niewątpliwie związać z kulturą młodszej ceramiki wstęgowej. Były to: odpadki krzemienne w liczbie 6 sztuk, 25 fragmentów muszli skójk, 4 ułamki kości i 51 fragmentów ceramicznych kultury młodszej ceramiki wstęgowej (Z. Podkowińska 1960b, 15–16, ryc. 8b.c, 9).

Obecny stan zachowania szkieletu: kompletny.

Wiek: wczesny *adultus*.

Płeć: żeńska (bardzo delikatna budowa ciała).

Wysokość ciała: 148 cm (wg Trotter-Gleser).

Zbiory: PMA/II/10337.

Inwentarz: zabytków z wypełniska jamy nie odnaleziono.

ANALIZA

Konstrukcje obiektów grobowych

Wszystkie groby są obiektami ziemnymi, do konstrukcji których nie użyto żadnych dodatkowych materiałów i rozwiązań. Nie rozstrzygnięta pozostaje oczywiście kwestia sypania kopców nad grobami, ale dokumentacja polowa nie zawiera żadnych wzmianek o obserwacjach na ten temat. Zmarli złożeni zostali do specjalnie w tym celu wykopanych jam grobowych, które miały kształty owalne (grób 390, 121) lub prostokątne (101, 122). W jednym przypadku wykorzystano na pochówek jamę gospodarczą (nr 16), która na poziomie odkrycia szkieletu mierzyła 140×188 cm (Ryc. 32). Znane są wymiary jam grobowych jedynie obiektów 390, 101 i 122. W pierwszym z nich jama na poziomie szkieletu miała 160 cm długości, a jej szerokość, sądząc po innych, podobnych pochówkach, musiała oscylować między 90 a 100 cm. Jama grobu 101 mierzyła 215×95 cm, zaś grobu 122 na poziomie odkrycia – 195×110 cm (Ryc. 26). Na planie przedstawiającym odeksplorowany obiekt 122 nie ma zarysów jamy grobowej, a układ inwentarza zajmuje powierzchnię 130×76 cm (Ryc. 28).

Można się spodziewać, że nieco większe rozmiary, a przynajmniej długość, miała jama grobowa obiektu 27, w którym złożono kobietę i dziecko. Kobieta leżała bowiem w pozycji wyprostowanej na plecach, a za jej głową – w poprzek jamy – dziecko w pozycji skurczonej na boku (Ryc. 17).

Formy pochówków

Ze względu na stan zachowania szczątków kostnych analizowane obiekty dzielą się na trzy rodzaje (Tab. 1):

szkieletowe kompletne (groby 390, 27, 101, w jamie 16), szkieletowe zdekompletowane zniszczeniami podepzytyjnymi (grób 121) i kenotafy (grób 122). Grób 121, odkryty tuż pod warstwą orną, na głębokości zaledwie 15 cm, jest bardzo zniszczony. Zachowała się tylko północno-zachodnia część jamy grobowej, zawierająca dolne partie szkieletów, których pozycja pierwotna jest znacznie zmieniona. Szczątkom towarzyszyło skupisko trzech naczyń, stojących przy nogach (Ryc. 24). Pozostałe obiekty zachowały się w stanie nienaruszonym, jeśli nie liczyć zgniecenia naczyń pod wpływem ciężaru przykrywającej je ziemi.

Groby 390 i 101 były pojedyncze, a 27 i 121 podwójne. W grobie 390 pochowano dorosłą kobietę (*adultus/maturus*) w pozycji skurczonej na lewym boku, głową na W. Stopień skurczenia szkieletu był średni: kąty zgięcia stawów biodrowych i kolanowych zbliżone do 90°. Pod takim samym kątem zgięta była prawa ręka, z dłonią leżącą na wysokości pasa i wysuniętą do przodu. Lewa ręka była silnie zgięta w stawie łokciowym, a dłoń oparta na brodzie (Ryc. 11). Grób 390 jest jedynym pochówkiem kobiecym KL-W, w którym głowa zmarłej skierowana jest w kierunku W, a twarz ku N. Według panującej w tej kulturze normy obrzędowej zmarłych składano do grobu w pozycji skurczonej, wzdłuż osi N-S, głową na S, mężczyzn na boku prawym, kobiety na lewym (A. Zakościelna 2006b; w druku). Norma ta szczególnie rygorystycznie przestrzegana była w stosunku do mężczyzn. Kobiety częściej układano inaczej, przeważała jednak pozycja głową na S.

Grób 101 krył szczątki dorosłego mężczyzny (*adultus/maturus*) w pozycji skurczonej na prawym boku, głową na SE. Stopień zgięcia stawów biodrowych i kolanowych był umiarkowany, prawa ręka wyprostowana, lewa zgięta pod kątem 90°, z dłonią złożoną na stawie łokciowym prawej (Ryc. 18, 19). Podobna orientacja głowy powtórzyła się jedynie na cmentarzysku w Strzyżowie 2A, pow. hrubieszowski (zarówno u kobiet jak i u mężczyzn – por. A. Kutylowski 1965, s. 22, 27, 29–30; J. Gurba, A. Kutylowski 1970a; 1970b) oraz w grobie III z Igołomi „Parku”, pow. krakowski (L. Gajewski 1960, s. 323).

W grobie 27 znajdowały się szczątki młodej kobiety (*adultus* lub *adultus/maturus*) i dziecka, sądząc po wielkości szkieletu na zdjęciu, w wieku *infans II*. Kobieta pochowana została w pozycji wyprostowanej na plecach głową w kierunku W. Czaszka, silnie odchylona w górę, spoczywała na lewym policzku. Ręce zgięte w łokciach, przedramiona uniesione były do góry, lewa ręka wyciągnięta w kierunku kolan dziecka. Kości nóg skrzyżowane były na wysokości kostek. Dziecko ułożono w pozycji skurczonej, na prawym boku, na linii S (głowa) – N (nogi). Niewykluczone, że w tym przypadku głównym zmarłym jest dziecko (chłopiec – leży na przypisanym mężczyznom prawym boku), a kobieta (matka) została złożona do grobu ze skrzepowanymi nogami, bez zacho-

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
390	OW	1		KA	K	A/M	LB	W	4	6 +
27	?	2	I	KA	K	A/M	PL	SW	1	1
			II	KA		Dz	PB	W		
101	PR	1		KA	M	A/M	PB	SE	8	30 +
121	OW	2	A	NA	M	D	PB	SE	1	3
			B	NN		D				
122	PR			KE					6	19 +
16	OK	1		KA	K	A	LB	S	0	0
									1–8	59

Tabela 1. Złota, stan. „Grodzisko I” i „Grodzisko II”. Charakterystyka obiektów grobowych KL-W

Table 1. Złota, sites ‘Grodzisko I’ and ‘Grodzisko II’. LVC graves.

(1) Numer grobu / Grave number. (2) Jama grobowa / Grave pit: PR – prostokątna / rectangular; OK – okrągła / circular; OW – owalna / oval. (3) Liczba szkieletów / Number of skeletons. (4) Numer szkieletu / Skeleton number. (5) Stan zachowania szkieletu / condition of the skeleton: KA – kompletny, układ anatomiczny / complete, articulated; NA – niekompletny, układ anatomiczny / incomplete, articulated; NN – niekompletny, układ nieanatomiczny / incomplete, disarticulated; KE – kenotaf / cenotaph. (6) Płeć / Sex: K – kobieta / female; M – mężczyzna / male. (7) Wiek / Age: D – dorosły / adult; Dz – dziecko / child; A – *adultus*; M – *maturus*. (8) Ułożenie szkieletu / Skeleton arrangement: PB – prawy bok / right side; LB – lewy bok / left side; PL – na plecach / supine. (9) Kierunek głowy / Orientation. (10) Liczba kategorii surowcowych / Number of raw material groups. (11) Liczba elementów wyposażenia / Number of artefacts

wania normy obrzędowej. Układ szczątków kobiety sprawia wrażenie, jakby w momencie pogrzebu żyła jeszcze i próbowała odwrócić się (zbliżyć) do leżącego za jej głową dziecka (Ryc. 17).

W zachowanej północno-wschodniej partii grobu 121 z ułożenia kości kończyn dolnych można odczytać jedynie pozycję szkieletu A, który złożony był zapewne na prawym boku (mężczyzna?), głową na SE. Układ bardzo przemieszanych kości (piszczelowej i udowej) drugiego osobnika wskazuje, że szkielet B również mógł leżeć na prawym boku (Ryc. 24).

W jamie gospodarczej 16 spoczywał szkielet kobiety (wczesny *adultus*), złożony w pozycji skurzonej na lewym boku, głową na S. Tułów, zapewne podepożyczynnie, odwrócony był do ziemi, ręce zgięte w łokciach i przyciśnięte do klatki piersiowej. Pozycja zgiętych kończyn dolnych została zmieniona na skutek opadnięcia kości miednicznych (Ryc. 32).

Grób 122 nie zawierał szczątków zmarłego. Biorąc pod uwagę doskonały stan zachowania inwentarza grobowego, przyjąć trzeba, że jest kenotafem.

Inwentarze grobów

We wszystkich grobach znajdowały się inwentarze zabytkowe (Tab. 1) w liczbie od 1 (grób 27) do 30 (grób 101; oddzielnie liczono bransoletę miedzianą i zawieszoną na niej pierwotnie kółko)²⁵. Składają się na nie zarówno przedmioty osobiste, które były własnością zmarłych za życia (przede wszystkim różnego rodzaju ozdoby i narzędzia), jak i dary grobowe złożone w czasie pochówku. Darami były głównie naczynia oraz mięso zwierzęce, po którym zachowały się kości. Układ muszli ślimaka *Cerithium* w grobach 101 i 122 wskazuje, że obsypano nimi pochówki w trakcie obrzędu pogrzebowego²⁶.

Imponująco bogaty inwentarz pochodzi z grobu 101 (Ryc. 20, 21). Do przedmiotów osobistych zaliczyć tu trzeba miedzianą bransoletę z kółkiem, która zdobiła lewe przedramię, leżący za plecami zmarłego topór rogowy, zdobiony sztylet kościany tkwiący zapewne za pasem, zestaw siedmiu zabytków krzemiennych, znajdujący się w mieszk przytroczonym do pasa, dwa wyroby krzemienne leżące obok, pod lewą kością udową oraz kolejne dwa pod naczyniem w skupisku B. Mężczyzna wyposażony został w 15 naczyń oraz pożywienie w postaci mięsa krowy (płat żeber leżący na przedłużeniu skupiska naczyń A) oraz innych zwierząt, których kości nie zostały oznaczone gatunkowo. Całość uzupełniają tysiące (?) muszli *Cerithium*, którymi obsypany był tułów i stopy zmarłego (Ryc. 22). Ponadto zaobserwowano czerwony barwnik, którym pokryty był zapewne mieszek. Także *W wielu miejscach pod szkieletem jak n.p. w okolicy pod czaszką, pod miednicą i stopami widoczne były ślady owej czerwonej barwy na lössie.*

Układ wyposażenia kenotafu (grób 122) jest analogiczny jak w grobie 101. Porównywalnie bogaty jest także jego inwentarz: 11 naczyń, 5 wyrobów krzemiennych (Ryc. 29, 30) i pożywienie mięsne (żebra konia ułożone na przedłużeniu skupiska naczyń A, stos kości kozy/owcy, świni, krowy i ptaka przy skupisku naczyń B), a całość obsypana muszlami *Cerithium* (Ryc. 27, 28). Bogactwo kobiecego grobu 390 podkreślają miedziane zausznicze, a zwłaszcza obecność egzotycznych muszli małży *Glycymeris* i *Veneridae* (Ryc. 13, 14).

²⁵ Nie uwzględniamy tu muszli ślimaka *Cerithium*, które nigdy nie zostały policzone. Ich liczbę oszacować można od kilkuset w grobach 390 i 122 do nawet kilku tysięcy (?) w grobie 101.

²⁶ Tak sugeruje również J. Żurowski (1932, s. 40).

Naczynia

Naczynia wystąpiły we wszystkich grobach, a ich łączna liczba wynosi 33²⁷. Wykonane są w technologii typowej dla KL-W, z gliny tłustej, bardzo dobrze wyrobionej, schudzonej domieszką drobnego piasku i drobnego szamotu. Rzadko w masie ceramicznej zauważono ziarna żwiru i grudki ochry. Naczynia mają powierzchnie wygładzone, czasem do połysku, a często widoczne są na nich ślady różnokierunkowych zagładzeń; charakteryzują się dobrym i bardzo dobrym wypałem.

W grobach znajdowało się od 1 do 15 naczyń. W obiekcie 27 jedyne naczynie stało w pobliżu prawego biodra kobiety. W zachowanym fragmentarycznie grobie 121 grupa trzech naczyń (czara z czarką w środku i amfora) umieszczona były na wysokości uda i kolan szkieletu A. W grobach 390 i 101 naczynia ustawiono w skupiskach w okolicach głowy i górnej części szkieletu oraz nóg. Kobieta z grobu 390 towarzyszyła misa z czarką w środku i stojąca obok amfora, złożone powyżej głowy (Ryc. 11). Mężczyznę z grobu 101 wyposażono w 15 naczyń ustawionych w dwóch skupiskach. Skupisko A – składające się z 7 pojemników stojących przed zmarłym, wzdłuż wschodniej granicy jamy grobowej, od głowy do bioder – tworzyły w kolejności: amfora, czarka, czara z czarką w środku, czara, amfora, amfora. Skupisko B – ustawione za stopami zmarłego – zamykało jamę grobową od północnego zachodu i składało się z 8 naczyń: garnka z czterema pojemnikami w środku (w kolejności miska o prostych ściankach, miska o łukowatych ściankach, miska owalna i czarka), czary i misy z czarką w środku (Ryc. 18, 19).

Nieco zbliżony układ naczyń zanotowano w kenotafie (grób 122). W południowo-wschodniej partii grobu stała grupa 4 naczyń: szerokootworowy garnek, do którego wstawiony był puchar na pustej nóżce, czarka i amfora. Drugie skupisko ceramiki, zajmujące część północną i północno-zachodnią grobu, złożone było z 7 naczyń: amfory z czarką w środku, amfory, czary, czary, amfory i czarki (Ryc. 27, 28).

Zwraca uwagę częsty zwyczaj wkładania naczyń jedno w drugie (w skupisku B grobu 101 aż pięć naczyń tworzyło taki układ), co wskazuje, że nie wszystkie wypełnione były pożywieniem.

Naczynia reprezentują sześć typów: czarki (9 sztuk), amfory (9), czary (6), miski (4) (5), garnki (2), misa i puchar na pustej nóżce. Najliczniejsze czarki oraz dwustożkowe, kuliste (baniaste) lub gruszkowate amfory wystąpiły we wszystkich grobach w liczbie od 1 do 4. Po jednej czarce i amforze złożono do grobów 390 i 121. Cztery czarki były w grobie 101, a cztery amfory w kenotafie 122. Po trzy naczynia obu typów znalazły się w grobie 101.

Czary znajdowały się w trzech grobach: jedna w grobie 121, dwie w 122 i trzy w 101. Misa była umieszczona w grobie 390, a cztery miski w grobie 101. Garnki

z karbowanymi wylewami i uszkami przy wylewie bądź na największej wydętości brzuśca, wystąpiły pojedynczo w grobach 101 i 122. Jedyne puchar z owalną czaszą na pustej nóżce, forma bardzo rzadka w grobach KL-W²⁸, pochodzi z symbolicznego grobu 122.

W analizowanych zespołach wyróżniają się trzy zestawy naczyń: a) misa, amfora i czarka – złożone kobiecie z grobu 390; b) 4 czarki, 4 miski, 3 amfory, 3 czary i garnek – ofiarowane mężczyźnie z grobu 101; c) 3 czarki, 4 amfory, 2 czary, garnek i puchar na pustej nóżce w kenotafie 122, który sądząc z obecności okazałych przedmiotów krzemiennych, „poświęcony był” mężczyźnie. Zestawy b i c są do siebie zbliżone. Różni je, poza liczbą poszczególnych typów naczyń, brak misek w kenotafie, a obecność unikatowego pucharu.

Wyroby krzemienne

Wyroby krzemienne wystąpiły tylko w grobach 101 i 122, w liczbie 16 egzemplarzy, z których połowę stanowią wióry, a połowę narzędzia. Poza wiórowcem pazurowatym z grobu 101, wszystkie wykonane są z krzemienia czekoladowego, również zabytki zaginione. Są one typowe dla KL-W, makrolityczne wyroby, poza trapezami z grobu 101 i wiórkiem z grobu 122. W grobie 122 zdeponowanych było 5 wytworów krzemiennych – 2 wióry, wiórek, półtylczak i wiórowaty odlupek retuszowany. Pochodzący z tego obiektu wiór o długości 169 mm (Ryc. 30:12) jest najdłuższym okazem wykonanym z krzemienia czekoladowego w zespołach KL-W (A. Zakościelna 1996b, s. 90–91). Inwentarz krzemienny grobu 101 składał z 11 wyrobów: 5 wiórów, wiórowca pazurowatego, drapacza, półtylczaka, przekłuwacza i 2 trapezów (Ryc. 21:18–26). Poza trapezami, leżącymi pod naczyniem w skupisku B i dwoma *wiórami* znalezionymi pod lewym udem, pozostałe przedmioty zgromadzone były w okolicach lewego biodra mężczyzny, w obrębie plamy czerwonego barwnika, która jest reliktem pojemnika (woreczka) z surowca organicznego pomalowanego na kolor czerwony (Ryc. 19). Taka lokalizacja zabytków krzemiennych znana jest z kilku innych grobów KL-W, zawsze męskich. W Strzyżowie 2A, w grobie 3, mężczyzna miał w identycznym położeniu 5 wyrobów krzemiennych (J. Gurba 1964, ryc. 2; J. Gurba, A. Kutyłowski 1970a), w Książnicach, pow. buski, stan. 2, w grobie 4 – 2 wyroby (S. Wilk 2004, ryc. 17), a w grobie 5 – 9 wyrobów (A. Zakościelna 2006a, ryc. 1).

W inwentarzu krzemienym zwraca uwagę wiórowiec pazurowaty z retuszem rynienkowatym (Ryc. 21:18), który pierwotnie umieszczony był w woreczku przytroczonym do pasa. Wiórowce takie, zawsze wy-

²⁷ Razem z nieokreślonej formy naczyniem z grobu 27 oraz czarką i czarką z grobu 122, których nie udało się odnaleźć.

²⁸ Puchary na pustej nóżce znamy poza Złotą jedynie z grobu V w Gródku 1C, pow. hrubieszowski (E. G a u d a 1996, ryc. 6) oraz z Bronocic, pow. pińczowski (J. K r u k, S. M i l i s a u s k a s 1985, ryc. 12:1).

konane z krzemienia wołyńskiego, znane są z kilku grobów KL-W, w których znajdowane były w okolicach klatki piersiowej, co wskazuje, że – oprawione w organiczną rękojeść – noszone były na szyi i pełniły zapewne funkcję paradnych sztyletów (Książnice, stan 2, grób 5 – A. Zakościelna 2006a, s. 276, ryc. 2; Gozdów, pow. hrubieszowski, stan. 1, grób 1 – A. Zakościelna, E. Prusicka-Kolcon 2006, ryc. 4; Gródek 1C, grób 2/1987 – niepublikowane materiały w zbiorach Muzeum Zamojskiego w Zamościu).

Narzędzia z rogu i kości

Przedmioty kościane lub rogowe wystąpiły w grobach 390, 101 i 122. W wyposażeniu grobu 101 znajdował się ornamentowany sztylet kościany (Ryc. 21:27), który mężczyzna nosił przy pasie, tuż obok woreczka z krzemieniami. Niemal identyczny egzemplarz, w analogicznym miejscu przy szkielecie, odkryto na cmentarzysku 2A w Strzyżowie, we wspomnianym już męskim grobie 3 (J. Gurba 1964, ryc. 2; J. Gurba, A. Kutylowski 1970a). Zbliżony sztylet kościany pochodzi z grobu XVII kultury późnej ceramiki wstęgowej w Brześciu Kujawskim, stan. 4 (K. Jażdżewski 1938, tabl. XV:3).

Znany tylko ze zdjęcia i rysunku grobu 101 zaginiony topór z poroża (?), z ostrzem prostopadłym do otworu, leżał za plecami mężczyzny. Zarówno sztylet, jak i topór były najprawdopodobniej wyrobami prestiżowymi, podkreślającymi wysoki status właściciela. W grobach KL-W pojawiają się rzadko i zawsze towarzyszą dorosłym mężczyznom, pochowanym z bogatym wyposażeniem.

W warstwie ponad grobem 122 znaleziono trzy przedmioty, które najprawdopodobniej łączą się z tym obiektem. Jest to topór wykonany ze środkowej części tyki poroża jelenia europejskiego, z owalnym otworem umieszczonym na wysokości opieraka, którego podstawa wykorzystana została jako osada (tuleja) na stylisko, a ostrze uformowane jest prostopadle do otworu (Ryc. 31:21). W tej samej grupie znajdowało się szydło z kości śródstopia sarny (Ryc. 31:22) oraz rurkowaty przedmiot z owalnym otworem w trzonie, wykonany z kości piszczelowej kozy lub owcy (Ryc. 31:23). Dwa identyczne przedmioty pochodzą z grobu X/1993 na stanowisku Gródek 1C (A. Kokowski, J. i J. Ścibiorowie 1994, ryc. 3:2.3).

Ozdoby

Ozdoby wykonane są z trzech surowców: miedzi, kłosa dzika i muszli. Większość pochodzi z grobu 390, kryjącego szczątki dorosłej kobiety. Zausznice z drutu miedzianego (Ryc. 12:4.5), znalezione przy kościach skroniowych, były ozdobą głowy często spotykaną w grobach kobiecych KL-W (A. Zakościelna 2006b, s. 84–85, ryc. 5:1–6.8–11). Na szyi kobieta nosiła naszyjnik z pięciu muszli małża *Glycymeris* i dwu *Veneridae*, którego elementem mogła być również zawieszka z dolnego kłosa dzika, leżąca przed kością czołową (Ryc. 12:6, 13, 14).

Lewy nadgarstek zdobiła kilkuzwojowa bransoleta z muszli ślimaka *Naticidae* (Ryc. 15). Interesujące jest rozmieszczenie muszli *Cerithium*. Tworzyły one półksiężyc zaczynający się za potylicą zmarłej, przebiegający pod czaszką, a kończący się na przedłużeniu kości czołowej w okolicy lewego nadgarstka (Ryc. 11, 16). Trudno z tego układu wywnioskować, czy przystrojone było nimi nakrycie głowy zmarłej, czy też w ten symboliczny sposób przygotowano miejsce, na którym miała spocząć głowa.

Na lewym przedramieniu mężczyzny z grobu 101 znajdowała się dwuzwojowa bransoleta z okrągłego drutu miedzianego, z przewieszonym przez nią kółkiem (Ryc. 21:16.17), wyrób typowy dla KL-W, lecz znany dotąd tylko z grobów kobiecych.

Szerszego omówienia wymagają muszle małży i ślimaków. J. Żurowski (1930c, s. 31) sugerował, że wszystkie są *miocenyjskie, najprawdopodobniej krajowe, okoliczne*. Muszle ślimaka *Cerithium*, współcześnie występującego u wschodnich wybrzeży Morza Śródziemnego, mogą mieć rzeczywiście pochodzenie miejscowe. Stanowisko tych ślimaków znajduje się w trzeciorzędowych (tortoiszkich) ilach w Korytnicy, pow. jędrzejowski (W. Friedberg 1914, s. 253–265). W opinii Ewy Stworzewicz egzemplarze kopalne od pradziejowych czy nawet współczesnych są bardzo trudne do odróżnienia. Biorąc pod uwagę ogromną liczebność muszli *Cerithium* w grobach ze Złotej, zakładamy raczej pozyskiwanie ich z niedaleko położonych złóż korytnickich lub innych lokalnych, niż import. Podobnie rzecz się ma zapewne z muszlami ślimaka *Naticidae*. Natomiast muszle *Glycymeris* i *Veneridae* są bez wątpienia pochodzenia obcego. Pozyskiwane były na wielką skalę przez społeczności neolityczne i eneolityczne, zamieszkujące zachodnie wybrzeża Morza Czarnego, głównie Dobrudżę bułgarską i rumuńską, skąd rozprzestrzeniały się bardzo szeroko w Europie (H. Todorova 2002, s. 183, mapa 8). W połowie V tys. BC bransolety wykonane z tych muszli obecne są w grobach kultury Hamangia i Warna, na cmentarzyskach w Devnia (I. S. Ivanov 1991, s. 130) i Durankulak (H. Todorova 2002, s. 178). Nieco rzadziej pojawiają się w inwentarzach młodszych kultur naddunajskich w Kotlinie Karpackiej (I. Bognár-Kutzián 1963, s. 93, tabl. XLIV:3).

Pożywienie

W dwóch obiektach znajdowały się kości zwierzęce, które są pozostałością pożywienia złożonego zmarłym. W grobie 101 odkryto 12 żeber krowy, a 5 kolejnych kości nie oznaczono gatunkowo. Znacznie liczniejszy zbiór pochodzi z grobu 122: kości konia (zebra), kozy/owcy (przede wszystkim kończyny oraz fragmenty kości szczękowej, łopatki i żeber), świni (fragment kości szczękowej) i ptaka (kość długa). W obydwu grobach kości zwierzęce leżą w bardzo podobnych ukła-

dach: żebra krowy (grób 101) i konia (grób 122) ułożone są na przedłużeniu skupisk naczyń oznaczonych jako A i razem tworzą południowo-wschodnią granicę jam grobowych. Kości pozostałych zwierząt, ułożone w stos, zajmują pozycję między płatem żeber krowy a naczyniami z grupy B w grobie 101 (Ryc. 18, 19), zaś w grobie 122 znajdują się na końcu płata żeber, przy skupisku naczyń B (Ryc. 27, 28).

Składanie zmarłym pożywienia mięsnego było stałym elementem zwyczajów pogrzebowych KL-W, jednakże z taką ich ilością i układem w jamie grobowej spotykamy się po raz pierwszy.

UWAGI OGÓLNE

Spośród wszystkich postwstęgowych ugrupowań na ziemiach polskich KW-L dostarczyła największej liczby grobów ludzkich, dzięki czemu dysponujemy obszerną bazą danych dla rekonstrukcji obrządku pogrzebowego tej kultury. Łącznie z odkrytymi na Wołyniu i Podolu, znamy dziś ok. 140 obiektów (A. Zakościelna 2006b, s. 89; w druku). Nietrudno zatem o analogie do zaprezentowanych zespołów (por. np. A. Zakościelna 1996a; 1997; A. Zakościelna, J. Gurba 1995; 1996). Nie będziemy ich tu przytaczać, zwrócimy uwagę jedynie na te aspekty obrządku pogrzebowego, które groby ze Złotej wartościowo uzupełniają. Obiekty te są bogato i różnorodnie wyposażone, co zgodne jest z rytuałem pogrzebowym KL-W. Jednak grób 101 wykracza pod tym względem daleko ponad panujący standard – jest grobem najbogatszym. Pochowanemu w nim dorosłemu mężczyźnie towarzyszy inwentarz składający się z 30 przedmiotów wykonanych z 7 kategorii surowcowych: 15 naczyń, 11 wyrobów krzemiennych, sztyletu kościanego, topora rogowego, 2 przedmiotów z miedzi, ochry i tysięcy muszli *Cerithium*. Porównywalnie bogato wyposażony jest grób 122. Kobiecego grobu 390, mimo licznie mniejszego inwentarza, również nie można nazwać ubogim (Tab. 1). Decyduje o tym przede wszystkim obecność egzotycznych muszli, niewątpliwie cennych i mających charakter prestiżowy. Dotychczas nie odkryto ich w żadnym grobie tej kultury. Muszle te dowodzą dalekosiężnych kontaktów społeczności KL-W.

Świadectwem takich samych powiązań może być również kenotaf 122 – rodzaj grobu bardzo rzadki w KL-W. Jak dotąd znamy jeden taki obiekt, związany z fazą IIIa – grób 6 z Książnic, stan. 2, wyposażony w 8 naczyń i kości zwierzęce (S. Wilk 2006, s. 250, ryc. 14). Kenotafy występują często w eneolitycznych kulturach południowo-wschodniej Europy. Najlepszym przykładem jest cmentarzysko kultury Warna w Dewni koło Warny, na którym groby symboliczne należały do najbogaciej wyposażonych (I. S. Ivanov 1991, s. 127–128; V. Nikolov 1999, s. 158–159).

Na obecnym etapie opracowywania materiałów eneolitycznych ze Złotej, szalenie trudno jest podjąć

próbę wyjaśnienia i interpretacji wielu kwestii związanych z zaprezentowanymi zespołami grobowymi. Jedną z nich jest lokalizacja grobów w stosunku do obiektów gospodarczych osady/osad KL-W (Ryc. 10)²⁹.

Wszystko wskazuje na to, że obiekt 390 na „Grodzisku I” jest grobem odosobnionym, położonym w obrębie osady. Analizując sytuację z innych stanowisk wydaje się, że w sugestii J. Żurowskiego, dotyczącej istnienia tutaj innych, zniszczonych przez fortyfikacje grobów, tkwić może ziarno prawdy. Na rozległych osadach fazy klasycznej KL-W, w Strzyżowie I–II i Gródku 1C, w różnych miejscach występowały groby ludzkie. Pod koniec tej fazy w Strzyżowie powstaje niewielkie, liczące 7 grobów cmentarzysko, które od osady badanej przez Z. Podkowińską (1960a, ryc. 1) dzieliła odległość kilkuset metrów w kierunku zachodnim (J. Gurba 1964, s. 58). Cmentarzysko w Gródku 1C powstało już po opuszczeniu osady fazy klasycznej i związane jest z horyzontem IIIa fazy późnej (S. Kadrow, A. Zakościelna 2000, s. 235–237; A. Bronicki, S. Kadrow, A. Zakościelna 2003, s. 25–27; 2004, s. 101–105). Bardzo zbliżona sytuacja mogła zachodzić w Złotej. Grób 390 (i ewentualnie inne, zniszczone groby) w tej części stanowiska łączy się z fazą klasyczną, na którą przypada zapewne największa aktywność osadnicza KL-W na tym stanowisku. Podobną chronologię powinien mieć obiekt 27 z „Grodziska II”, również pojedynczy grób w sąsiedztwie obiektów osadniczych. Cmentarzysko, które tworzą groby 101, 121 i 122, powstało zapewne w fazie późnej. Założone zostało na skraju eksploatowanego osadniczo obszaru, w momencie gdy osada miała już świetność za sobą. Jakiegokolwiek dalej idące rozważania na ten temat są w chwili obecnej przedwczesne. Będzie je można podjąć dopiero po całościowym opracowaniu materiałów ze Złotej, wymagają bowiem odtworzenia chronologii zagospodarowania przestrzennego osady. Z publikowanych dotychczas wrywkowo materiałów wiadomo, że osada ta trwała długo. Obecne są tu zarówno materiały bardzo wczesne, które łączyć się mogą z I, przedklasyczną fazą tej kultury (Z. Podkowińska 1953, tabl. VII:2.3), następnie z fazą klasyczną i tych jest, jak się wydaje, najwięcej (Z. Podkowińska 1953, tabl. I–III), oraz z późną, której wyznacznikami są np. ucha typu *Scheibenhenkel* (J. Kamińska, J. K. Kozłowski 1990, tabl. 31:1.4). Ucha takie, typowe dla fazy B kultury bodrogereszturskiej (por. M. Kaczanowska 1986, s. 43–44, 46), w środowisku KL-W odpowiadać powinny horyzontowi IIIb. Mamy więc zapewne w Złotej pełną sekwencję rozwojową tej kultury.

Na podstawie inwentarzy omawianych grobów trudno udowodnić sugerowane relacje chronologiczne. Pochówek w jamie 16 nie posiadał wyposażenia. Nie-

²⁹ Zaznaczoną na planie liczbę obiektów osadniczych podajemy za katalogiem Z. Podkowińskiej i D. Rauhut. W trakcie przeglądu i opracowania materiałów sytuacja ta może ulec zmianie.

No.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Złota „Grodzisko II”	16*	Poz-17502	5500±40	4450–4420 (9,2) 4370–4320 (52,5) 4290–4270 (6,4)	4450–4310 (83,0) 4300–4260 (12,4)
2.	Złota „Grodzisko II”	27	Poz-17503	5270±40	4230–4200 (12,1) 4170–4090 (27,6) 4080–4030 (19,1) 4020–3990 (9,4)	4240–4190 (16,5) 4180–3980 (78,9)
3.	Złota „Grodzisko I”	390	Poz-17501	5170±40	4040–4015 (17,5) 4000–3950 (50,7)	4050–3930 (86,3) 3880–3800 (9,1)
4.	Złota „Grodzisko II”	101	Poz-19407	5060±30	3950–3830 (54,1) 3820–3790 (14,1)	3960–3780 (95,4)
5.	Złota „Grodzisko II”	122	Poz-19408	5020±40	3940–3870 (33,7) 3810–3750 (26,3) 3740–3710 (8,2)	3950–3700 (95,4)

Tabela 2. Złota, stan. „Grodzisko I” i „Grodzisko II”. Daty radiowęglowe grobów KL-W (wszystkie wykonane z kości ludzkich i zwierzęcych).

Table 2. Złota, sites „Grodzisko I” and „Grodzisko II”. Radiocarbon determinations of LVC graves (All from human and animal bones).

(1) Stanowisko / Site. (2) Numer grobu / Grave number (* grób w jamie / grave in pit). (3) Numer analizy / Analysis number. (4) BP.

(5) Dating ranges (cal BC) at 68.2%. (6) Dating ranges (cal BC) at 95.4%

odnalezione naczynie z grobu 27 było ornamentowane białą farbą. Natomiast w grobach ze skupiska na „Grodzisku II” formy fazy klasycznej współwystępowały z typowymi dla fazy późnej KL-W. Do materiałów starszych należą tu przede wszystkim gruszkowate i kuliste czariki z krótkimi szyjkami i wywiniętymi na zewnątrz wylewami. Charakterystyczny dla fazy klasycznej ornament malowany białą, olejną farbą (obecny na czarkach, czarach i pucharze na pustej nóżce) w przypadku materiałów grobowych traci walor czułego chronologicznie wyznacznika. W obrządku pogrzebowym taki zwyczaj zdobienia naczyń trwa dłużej, czego wymownym dowodem jest wyposażenie grobu VI z Gródka 1C, związanego z horyzontem IIIa (S. Kadrow, A. Zakościelna 2000, ryc. 28–29)³⁰. Z fazą późną łączyć można amforę z grobu 101 (Ryc. 20:5), która ma wprowadzić krótką szyjkę, ale już na tyle wyciągniętą do góry, że nawiązuje do bodrogkereszturskich *Milchtopf* (P. Patay 1975, tabl. 7:8) oraz czary z dwoma rożkowatymi guzkami na największej wydętości brzuśca, nieznane z grobów fazy klasycznej (A. Zakościelna 2006b, s. 80–84, ryc. 3), ale licznie spotykane w grobach fazy III, np. w Krasnem Kolonii, pow. chełmski, stan. 16 (niepublikowane materiały z badań A. Bronickiego) i Książnicach, stan. 2 (S. Wilk 2004, ryc. 7:C1).

Naczynia z grobów 101 i 122 na „Grodzisku II” nawiązują najbardziej do pochodzących z cmentarzyska w Książnicach, stan. 2, którego chronologia względna została pewnie ustalona na fazę IIIa KL-W, na podstawie amfory typu mlecznik z grobu 1 (S. Wilk 2004, ryc. 3:C1) oraz topora typu Şiria z grobu 3 (S. Wilk 2004, ryc. 6:C, 12–14). Podobieństwa ceramiki z obu tych

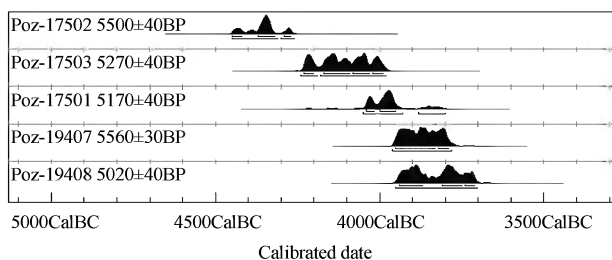
stanowisk są szczególnie widoczne w przypadku czar z rożkowatymi guzkami na największej wydętości brzuśca (S. Wilk 2004, ryc. 7:C1). Ponadto baniasta amfora z grobu 6 (S. Wilk 2006) ma identyczną formę jak egzemplarze z wymienionych grobów w Złotej.

Reasumując skłonne jesteśmy sądzić, że grób 390 z „Grodziska I” jest starszy od skupiska grobów 101, 121 i 122 z „Grodziska II”. Powinien być również od nich starszy grób 27 z „Grodziska II”. Groby 101, 121, 122 powstały w fazie późnej (horyzont IIIa). Tworzą one zapewne zachodni skraj niewielkiego cmentarzyska, które mogło być założone na planie prostokąta lub owalu. Koncepcja ta ma szansę na weryfikację w terenie, bowiem groby dotyczą bezpośrednio do granicy wykopalisk z 1930 r.

Powyższe rozważania chronologiczne zostały częściowo potwierdzone datami radiowęglowymi uzyskanymi dla grobów 27, 101, 390 i pochówki w jamie 16 z kości ludzkich, a dla grobu 122 z kości zwierzęcej (Tab. 2, ryc. 33)³¹.

³⁰ Ślady malowania stwierdzono również na naczyniach z grobów 3 i 4 na cmentarzysku w Książnicach, stan. 2 (S. Wilk 2004, ryc. 6:B, 7:C1.2; por. też K a t a ł o g 2006, s. 121 – zdjęcie 2. od góry).

³¹ Daty wykonane zostały w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym: dla grobów 27, 390, 16 ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, zadanie *Wykonanie analiz laboratoryjnych i dokumentacji technicznej materiałów z kilku stanowisk ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, pochodzących z nieinwestorskich, ratowniczych badań archeologicznych* (w ramach Programu Operacyjnego „Dziedzictwo Kulturowe”, priorytet 4 – „Ochrona zabytków archeologicznych”), zrealizowane przez PMA; dla grobów 101 i 122 ze środków Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie, wykonane dzięki uprzejmości MAK, które udostępniło próbki.

Ryc. 33. Złota, stan. „Grodzisko I” i „Grodzisko II”. Kalibracja oznaczeń radiowęglowych

Fig. 33. Złota, sites 'Grodzisko I' and 'Grodzisko II'. Calibrated radio-carbon dates

Najstarsze oznaczenie uzyskał pochówek w jamie 16 z „Grodziska” II (5500±40 BP). Mieści się ono w zakresie 4370–4320 BC (52,5% – przy *sigma* 1) i w zakresie 4450–4310 BC (83,0% – przy *sigma* 2). Wartość tej daty może korespondować z chronologią względną fazy wczesnej KL-W (S. Kadrow, A. Zakościelna 2000, ryc. 44; A. Zakościelna 2006b, s. 89). Problem jednak w tym, że ten złożony w jamie gospodarczej pochówek nie posiada wyposażenia, a połączony został z KL-W na podstawie materiałów, zalegających w wypełniku ponad szkieletem (Z. Podkowińska 1960b, s. 15–17). Jakkolwiek więc data zwiększa prawdopodobieństwo jego związku z KL-W, to jednak nie rozstrzyga problemu. Może bowiem odpowiadać górnej granicy chronologii względnej fazy klasycznej KML (S. Kadrow 1996, s. 68), której pozostałości osadnictwa występują w Złotej. Z drugiej strony naczynia moździerzowate z jam 40 i 129a na „Grodzisku I” (Z. Podkowińska 1953, tabl. VII:2.3) o nawiązaniach do form transylwańskiej grupy Iclod (Gh. Lazarovici 1991, s. 31) świadczą, że należy liczyć się z możliwością bardzo wczesnego osadnictwa KL-W na tym stanowisku.

Oznaczenie dla grobu 27 z „Grodziska II” (5270±40 BP) ma zakres 4170–4090 BC (27,6% – przy *sigma* 1) i 4180–3980 BC (78,9% – przy *sigma* 2). Odpowiada to chronologii fazy II (klasycznej) KL-W (S. Kadrow, A. Zakościelna 2000, ryc. 44; A. Zakościelna 2006b, s. 90). Niestety i w przypadku tego grobu oznaczenie wieku ma obniżoną wartość, bowiem naczynie z jego wyposażenia nie zostało dotychczas odnalezione. Wprawdzie nie ma podstaw, żeby podważać ocenę jego przynależności do KL-W, dokonaną w trakcie badań

przez J. Żurowskiego (1932, s. 40), ale nie ma też możliwości konfrontacji formy i stylistyki naczynia z datą.

Pozostałe groby mają bogate wyposażenie, pozwalające na dyskusję nad uzyskanymi datami. Oznaczenie dla grobu 390 z „Grodziska I” (5170±40 BP) mieści się w zakresie 4000–3950 BC (50,7% – przy *sigma* 1) i 4050–3930 BC (86,3% – przy *sigma* 2), co sytuuje obiekt w II fazie rozwojowej KL-W i pozostaje w zgodzie z datowaniem inwentarza oraz faktem lokalizacji obiektu w obrębie osady.

Daty dla grobów 101 i 122 z „Grodziska II” nie odpowiadają inwentarzom ceramicznym tych obiektów, które pod względem cech formalnych i stylistycznych wykazują nawiązania do fazy A kultury bodrogkereszturskiej, co odpowiada horyzontowi IIIa fazy późnej KL-W (por. wyżej). Zakresy oznaczeń dla grobu 101 (5060±30 BP) o wartościach 3950–3830 BC (54,1% – *sigma* 1) i 3960–3780 BC (86,3% – przy *sigma* 2) i dla grobu 122 (5020±40 BP) – 3940–3870 BC (33,7% przy *sigma* 1) i 3950–3700 (95,4% przy *sigma* 2) korespondują ze schyłkiem fazy II. Daty są więc dla tych obiektów za wczesne.

Zaprezentowane zespoły grobowe to tylko niewielki fragment historii zasiedlenia stanowiska „Grodzisko I” i „Grodzisko II” w Złotej. Na opracowanie czeka ogromny zbiór materiałów dokumentujących zwłaszcza bogate i wielofazowe osadnictwo kultur naddunajskich, z osadą obronną KL-W na czele. Przez całe dziesięciolecia znane były z wrywkowo publikowanych zabytków, dobieranych dla dokumentowania różnych koncepcji. Takie opracowanie jest palącą potrzebą, drzemie w nim bowiem ogromny potencjał informacyjny, który może dostarczyć klucz do rozwiązania wielu ważkich problemów neolitu i eneolitu ziem polskich.

Mgr Barbara Sałacińska

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52

00-241 Warszawa

neolit@pma.pl

Dr Anna Zakościelna

Instytut Archeologii UMCS w Lublinie

Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4

20-031 Lublin

annazakoscielna@wp.pl

LITERATURA

APS – Archeologia Polski Środkowowschodniej, Lublin
Dziedzictwo – Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich: Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi (The Danubian Heritage: Lesser Poland at the Turn of the Stone and Cooper Ages) (red. M. Kaczanowska), Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie I, Kraków 2006

Abramowicz, A.

1991 *Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek*, Warszawa.

Antoniewicz, W.

1925 *Eneolityczne groby szkieletowe we wsi Złota w pow. sandomierskim*, WA IX, s. 191–245.

- Bazielich, M.
- 1987 *Z dziejów Oddziału Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie z siedzibą w Nowej Hucie*, WA XLVIII/2 (1983), s. 211–221.
- Bąbel, J. T.
- 1987 *Obrządek pogrzebowy we wczesnej epoce brązu na Wyżynie Sandomierskiej*, m-pis rozprawy doktorskiej w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.
- Bender, W.
- 1997 *Rybno – ośrodek Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, WA LIII/2 (1993–1994), s. 3–17.
- Bognár-Kutzián, I.
- 1963 *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Archaeologia Hungarica XLII, Budapest.
- Bronicki, A., Kadrow, S., Zakościelna, A.
- 2003 *Radiocarbon Dating of the Neolithic Settlement in Zimne, Volhynia, in Light of the Chronology of the Lublin-Volhynia Culture and the South-Eastern Group of the Funnel Beaker Culture*, Baltic-Pontic Studies 12: The Foundations of Radiocarbon Chronology of Cultures between the Vistula and Dnieper: 4000–1000 BC, Poznań, s. 22–66.
- 2004 *Uwagi na temat wzajemnych relacji chronologicznych późnej fazy kultury lubelsko-wołyńskiej oraz kultury pucharów lejkowatych w uwzględnieniu najnowszych wyników badań w Zimnem*, [w:] *Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. Księga jubileuszowa na siedemdziesiąte piąte urodziny docenta doktora Jana Gurby* (red. J. Libera, A. Zakościelna), Lublin, s. 101–125.
- Dudek, A.
- 2002 *Osada kultury przeworskiej i kultury wczesnosłowiańskiej na stanowisku 3, pow. Sandomierz*, m-pis rozprawy doktorskiej w Instytucie Archeologii UŁ w Łodzi.
- Dziekoński, T.
- 1962 *Metalurgia miedzi w osadzie kultury ceramiki wstęgowej malowanej w Złotej, pow. Sandomierz, oraz próba ustalenia pochodzenia przerabianego tam surowca*, „Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa” VII, s. 7–125.
- Florek, M., Zakościelna, A.
- 2005 *„Na żabę” – niezwykle pochówek z początków epoki brązu ze Złotej k. Sandomierza*, ZOW 60/1–4: Archeologia Ziemi Sandomierskiej, s. 65–70.
- 2006 *Wyniki badań ratowniczych na stanowisku 6 w Złotej, pow. sandomierski w latach 2002–2004*, APS VIII, s. 27–42.
- Friedberg, W.
- 1914 *Mięczaki miocenyjskie ziem polskich, część 1, z. 3*, Poznań.
- Gajewski, L.
- 1960 *Grób szkieletowy z młodszej epoki kamiennej w miejscowości Igołomia pow. Proszowice*, WA XXVI/3–4 (1959), s. 322–324.
- Gauda, E.
- 1996 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej z Lubelszczyzny*, m-pis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii UMCS w Lublinie.
- Gąsowski, J.
- 1953 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Złotej pod Sandomierzem*, WA XIX, s. 80–92.
- 1969 *Materiały do osadnictwa wczesnośredniowiecznego Sandomierszczyzny*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” VI, s. 303–473.
- Gurba, J.
- 1964 *Wyniki prac ratowniczych 1962 r. w Strzyżowie, pow. Hrubieszów*, SprArch. XVI, s. 56–58.
- Gurba, J., Kutylowski, A.
- 1970a *Sépulture á inhumation N°3, Strzyżów 2A, distr. de Hrubieszów*, InvArch. XXV, tabl. 151.
- 1970b *Sépulture á inhumation N°5, Strzyżów 2A, distr. de Hrubieszów*, InvArch. XXV, tabl. 153.
- Hadaczek, K.
- 1907 *Neolityczne cmentarzysko we wsi Złotej w Sandomierskiem*, „Materiały Archeologiczno-Antropologiczne i Etnograficzne” IX, s. 3–10.
- Hoyer, H.
- 1923 *Czaszki rogiego i bezrogiego bydła z młodszej epoki kamiennej*, „Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU” 22, seria III, dz. A/B, s. 273–288.
- Ivanov, I. S.
- 1991 *Der Bestattungsritus in der chalkolithischen Nekropole von Varna (mit einem Katalog der wichtigsten Gräber)*, [w:] *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13.11.1988* (red. J. Lichardus), Bonn, s. 125–155.
- Jakimowicz, R.
- 1920 *Zbiór wykopalisk przedhistorycznych w Muzeum Diecezjalnym w Sandomierzu*, WA V, s. 213–214.
- 1929 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Prehistorycznych z okręgu warszawskiego za lata 1924–1926*, WA X, s. 271–280.
- 1935a *Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za 1927 rok*, WA XIII, s. 213–232.
- 1935b *Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za 1928 rok*, WA XIII, s. 232–279.
- 1936 *Józef Żurowski*, WA XIV, s. 1–14.
- Jakimowiczowa, Z.
- 1927a *Wykopaliska archeologiczne w Złotej w 1926 r.*, „Ziemia” 12/10, s. 151–153.
- 1927b *Groby zwierzęce w Złotej pod Sandomierzem*, ZOW II, s. 33–37.
- Jaworski, Z.
- 1938 *Czaszki świń z osady młodszej epoki kamiennej we wsi Złota*, WA XV, s. 187–201.
- Jażdżewski, K.
- 1938 *Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim*, WA XV, s. 1–105.
- 1995 *Pamiętniki. Wspomnienia polskiego archeologa z XX wieku*, Łódź.

- Kaczanowska, M.
- 1980 *Uwagi o surowcach, technice i typologii przemysłu krzemienno-kultury badogkereszturskiej i grupy Lažňany*, AAC XX, s. 19–56.
- 1986 *Materiały typu „Scheibenhenkel” w Krakowie-Nowej Hucie-Mogile (stan. 55)*, „Materiały Archeologiczne Nowej Huty” X, s. 43–47.
- Katalog
- 2006 *Katalog wystawy*, [w:] *Dziedzictwo*, s. 95–134.
- Kadrow, S.
- 1996 *Faza rzeszowska kultury malickiej*, [w:] *Kultura malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych w neolicie północnej części środkowej Europy* (red. J. K. Kozłowski), Kraków, s. 51–70.
- Kadrow, S., Zakościelna, A.
- 2000 *An Outline of the Evolution of Danubian Cultures in Małopolska and Western Ukraine*, Baltic-Pontic Studies 9: *The Western Border Area of the Tripolye Culture*, Poznań, s. 187–255.
- Kamieńska, J., Kozłowski, J. K.
- 1970 *Lengyel and Tisza Cultures*, [w:] *Neolithic in Poland* (red. T. Wiślański), Wrocław, s. 76–143.
- 1990 *Entwicklung und Gliederung der Lengyel- und Polgar-Kulturgruppen in Polen*, ZNUJ CMXXV, *Prace Archeologiczne* 46, Kraków.
- Kokowski, A., Ścibiorowie, J. i J.
- 1994 *Dziesiąty grób kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej ze stanowiska 1C w Gródku nad Bugiem, woj. zamojskie*, „Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1993 roku”, s. 15–19.
- Kostrzewski, J.
- 1946 *Gospodarka niemiecka w poznańskim Muzeum Prehistorycznym*, ZOW XV/1–2, s. 4–9.
- Kowalewska-Marszałek, H.
- 1992 *Osadnictwo neolityczne na Wyżynie Sandomierskiej*, m-pis rozprawy doktorskiej w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.
- Krenz-Niedbala, M.
- 2000 *Biologiczne i kulturowe skutki neolityzacji w populacjach ludzkich na ziemiach polskich*, Monografie Instytutu Antropologii UAM 8, Poznań.
- Kruk, J., Milisauskas, S.
- 1985 *Bronocice. Osiedle obronne ludności kultury lubelsko-wołyńskiej (2800–2700 lat p.n.e.)*, Wrocław.
- Krysiak, K., Lasota-Moskalewska, A.
- 1977 *Groby zwierzęce na „Gajowiznie”*, [w:] *Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej Sandomierskiej* (red. J. Kowalczyk), Wrocław, s. 83–96.
- Krzak, Z.
- 1958 *Cmentarzysko kultury złockiej na stanowisku „Grodzisko II” we wsi Złota, pow. Sandomierz*, APolski II, s. 229–388.
- 1961 *Materiały do znajomości kultury złockiej*, Wrocław.
- 1970 *Cmentarzysko kultury złockiej „Nad Wawrem” w Złotej*, Wrocław.
- 1973 *Dokumenty wykopalisk w Złotej Sandomierskiej*, APolski XVIII, s. 329–335.
- 1976 *The Złota culture*, Wrocław.
- 1977 *Cmentarzysko na „Gajowiznie” pod względem archeologicznym*, [w:] *Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej Sandomierskiej* (red. J. Kowalczyk), Wrocław, s. 9–82.
- Kulczycka-Leciejewiczowa, A.
- 1979 *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego*, [w:] *Prahistoria ziem polskich II*, s. 19–164.
- Kutyłowski, A.
- 1965 *Cmentarzysko kultury wstęgowej ceramiki malowanej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów*, m-pis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii UMCS w Lublinie.
- Kwiatkowska, B.
- 1986 *Studia osadnicze nad neolitem lessowej terasy Wisły w rejonie Sandomierz – Trzebiesławice*, m-pis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii UJ w Krakowie.
- Lasota-Moskalewska, A.
- 1977 *Ocena morfologiczna kości bydłych z „Gajowizny”*, [w:] *Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej Sandomierskiej* (red. J. Kowalczyk), Wrocław, s. 97–132.
- Lazarovici, Gh.
- 1991 *Grupul și stațiunea Iclod, Cluj-Napoca*.
- Lencewicz, S.
- 1913 *Szkielety skurczone z grobów neolitycznych w Złotej pod Sandomierzem*, „Światowit” X (1912), s. 53–63.
- Majewski, E.
- 1913 *Dwa groby ze szkieletami skurczonymi w Beszowie i Dzieśławicach w Stopnickiem*, „Światowit” X (1912), s. 49–51.
- Matraszek, B.
- 2000 *Przedwojenne archeologiczne badania inwestycyjne w Złotej sandomierskiej*, ZOW 55/2: *Archeologia na dużych inwestycjach w Polsce*, s. 50–55.
- 2001 *Osada kultury pucharów lejkowatych ze stan. „Nad Wawrem” w Złotej, gm. Samborzec, woj. świętokrzyskie*, WA LV (1999–2001), s. 123–174.
- 2006 *Początki warszawskiego muzealnictwa archeologicznego*, [w:] *200 lat muzealnictwa warszawskiego. Dzieje i perspektywy. Materiały Sesji Naukowej. Zamek Królewski w Warszawie 16–17 listopada 2005 roku*, Warszawa, s. 307–324.
- Marciniak, J.
- 1948 *Przyczynki do zagadnienia ciągłości osadnictwa na ziemiach polskich w świetle badań wykopaliskowych w Złotej w powiecie sandomierskim*, WA XVI (1939), s. 234–258.
- Miszkiewicz, B.
- 1958 *Crania Polonica. Neolityczne cmentarzysko w Złotej*, „Materiały i Prace Antropologiczne” 16, s. 1–68.
- 1977 *Analiza antropologiczna kości z „Gajowizny”*, [w:] *Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej Sandomierskiej* (red. J. Kowalczyk), Wrocław, s. 133–153.
- Nikolov, V.
- 1999 *Zur Interpretation der Spätneolithischen Nekropole von Varna*, [w:] *Die Kupferzeit als historische Epoche. Sympo-*

- sium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13.11.1988 (red. J. Lichardus), Bonn (1991), s. 157–166.
- Patay, P.
- 1975 *Die hochkuperzeitliche Bodrogeresztúr-Kultur*, BerRGK 55/I (1974), s. 1–71.
- Pietraszewski, J.
- 1925 *Notatki archeologiczne z ziemi sandomierskiej*, WA IX (1924), s. 120–124.
- Piotrowska, D.
- 2003 *Z dziejów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, WA LVI (2002–2003), s. 13–35.
- Podkowińska, Z.
- 1923 *Zbiór wykopalisk Muzeum Ziemi Sandomierskiej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Sandomierzu*, WA VIII, s. 29–48.
- 1953 *Pierwsza charakterystyka stanowiska eneolitycznego na polu Grodzisko I we wsi Złota, pow. Sandomierz*, WA XIX, s. 1–53.
- 1960a *Badania w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, woj. Lublin, w latach 1935–1937 oraz 1939*, APolski V/1, s. 39–80.
- 1960b *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na Grodzisku II w Złotej, pow. Sandomierz, w 1958 r.*, SprArch. XI, s. 9–20.
- Podkowińska, Z., Rauhut, D.
- 1960 *Excavations of Neolithic Settlements on Uplands in Southern Poland*, „Archeologia Polona” III, s. 194–215.
- Podkowińska, Z., Rauhut, D., Krzak, Z.
- 1959a *Osadnictwo eneolityczne na Grodzisku II w Złotej, pow. Sandomierz*, APolski III/2, s. 235–278.
- 1959b *Sprawozdanie z badań na Grodzisku II w Złotej, pow. Sandomierz, w r. 1956*, SprArch. V, s. 19–29.
- Rajewski, Z.
- 1968 *Państwowe Muzeum Archeologiczne w latach 1923–1968*, WA XXXIII/3–4, s. 255–294.
- Rauhut, D.
- 1953 *Grób kultury ceramiki sznurowej (grupa złocka) znaleziony na stanowisku Pole Grodzisko we wsi Złota, pow. Sandomierz*, WA XIX, s. 54–79.
- 1962 *Settlements and Cemeteries at Złota District Sandomierz, Voivodship Kielce*, „Archeologia Polona” IV, s. 152–164.
- 1975 *Życie codzienne w neolicie. Wieś na wysokim brzegu Wisły*, ZOW XLI/4, s. 209–232.
- Rosiński, B.
- 1924 *Studia nad czaszkami neolitycznymi znalezionymi w Polsce cz. II: Czaszki neolityczne ze Złotej (pow. sandomierski)*, WA IX, s. 41–49.
- Sprawozdania
- 1929 *Sprawozdania z działalności kierownictwa Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Archeologicznych za rok 1925*, WA X, s. 198–203.
- Sprawozdanie
- 1921 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Prehistorycznych w r. 1921*, WA VI, s. 142–145.
- 1929 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Prehistorycznych za rok 1926*, WA X, s. 205–213.
- Stolpiak, B.
- 1984 *Rozwój prahistorii polskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, Poznań.
- Ścibior, J., Ścibior, J. M.
- 1992 *Grób kultury ceramiki sznurowej (KCS) na stanowisku 59 w Złotej*, SprArch. XLIV, s. 99–108.
- Todorova, H.
- 2002 *Die Mollusken in Gräberfeldern von Durankulak*, [w:] *Durankulak, t. II: Die Prähistorischen Gräberfeldre von Durankulak*, cz. I (red. H. Todorova), Sofia-Berlin, s. 177–186.
- Wawrzeniecki, M.
- 1914 *Zbiory wykopalisk przedhistorycznych przy Muzeum Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Kielcach*, „Pamiętnik Fizyograficzny” XXII, dział V, s. 1–11.
- Wilk, S.
- 2004 *Graves of the Lublin-Volhynian Culture at Site 2 in Książnica, District of Busko Zdrój. 2001/2002, 2003 Exploration Seasons /Groby kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska 2 w Książnicach, powiat Busko Zdrój. Badania 2001/2002, 2003 r./*, SprArch. 56, s. 223–245 /246–260/.
- 2006 *Graves of the Lublin-Volhynian Culture at Site 2 in Książnica, District of Busko Zdrój. 2004 Exploration Season /Groby kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska 2 w Książnicach, powiat Busko Zdrój. Badania 2004 r./*, SprArch. 58, s. 247–261 /261–270/.
- Wodzicki, K.
- 1933 *Przyczynek do znajomości neolitycznych i średniowiecznych kóz Polski*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Komisji Archeologicznej PAU w Krakowie” XXXVIII/4, s. 16–17.
- 1935 *Studja nad prehistorycznymi psami Polski*, WA XIII, s. 1–75.
- Zakościelna, A.
- 1996a *Nowe materiały do rekonstrukcji obrządku pogrzebowego kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej*, APS I, s. 175–186.
- 1996b *Krzemieniarstwo kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej*, Lubelskie Materiały Archeologiczne X, Lublin.
- 1997 *Badania cmentarzyska kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na stanowisku 26 w Strzyżowie, woj. zamojskie*, APS II, s. 11–15.
- 2006a *Flint Inventory of Grave 5 of the Lublin-Volhynian Cultures on Site 2 in Książnica, Busko Zdrój District /Inwentarz krzemienno grobu nr 5 kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska 2 w Książnicach, pow. Busko Zdrój/*, SprArch. LVIII, s. 271–285 /286–292/.
- 2006b *Kultura lubelsko-wołyńska. Zagadnienia jej genezy, periodyzacji i chronologii/The Lublin-Volhynian Culture. The Problems of its Origin, Periodization and Chronology*, [w:] *Dziedzictwo*, s. 77–94.
- w druku *Obrządek pogrzebowy kultury lubelsko-wołyńskiej*, [w:] *Obrządek pogrzebowy kultur naddunajskich w neolicie Polski południowo-wschodniej* (red. A. Czekaj-Zastawny), Kraków.

- Zakościelna, A., Gurba, J.
- 1995 *Badania cmentarzysk kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na Grzędzie Horodelskiej*, „Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1994 r.”, s. 3–7.
- 1996 *Badania cmentarzysk kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na Grzędzie Horodelskiej*, APS I, s. 9–16.
- Zakościelna, A., Prusicka-Kołcon, E.
- 2007 *Grób kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska 1 w Gozdowie, pow. Hrubieszów* APS VIII, s. 237–245.
- Zarzycka, B.
- 1953 *Szczątki kostne ludzkie ze Złotej z XI–XII w.*, WA XIX, s. 93–104.
- Żurowski, J.
- 1929 *Z badań archeologicznych w Złotej koło Sandomierza w latach 1927 i 1928*, ZOW IV, s. 1–9.
- 1930a *Dwa groby kultury złockiej*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. Włodzimierza Demetrykiewicza*, Poznań, s. 151–176.
- 1930b *Neue Ergebnisse der neolithischen Forschung im südwestpolnischen Lößgebiet*, PZ XXI, s. 1–20.
- 1930c *Pierwsze groby kultur ceramik wstęgowych w Polsce*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Komisji Archeologicznej PAU w Krakowie” XXXV/6, s. 29–31.
- 1931 *Pierwsze ślady kultury pucharów dzwonowatych w Polsce*, WA XI, s. 117–153.
- 1932 *Pierwsze groby kultur ceramik wstęgowych w Polsce II*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Komisji Archeologicznej PAU w Krakowie” XXXVII/9, s. 40–41.
- 1933 *Rzut oka na badania archeologiczne w Sandomierskiem lat ostatnich*, [w:] *Sandomierskie. Wydawnictwo jubileuszowe Powszechnego Uniwersytetu Regionalnego im. Stanisława Konarskiego z.n.p.* (red. W. S. Laskowski), Sandomierz, s. 5–16.
- 1934 *Ogólne wyniki badań archeologicznych w Złotej, pow. Sandomierz, w latach 1926–1930*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Komisji Archeologicznej PAU w Krakowie” XXXIX/5, s. 31–35.
- 1935 *Sprawozdanie z działalności konserwatora zabytków przedhistorycznych okręgu zachodnio-małopolskiego i śląskiego, za lata 1927 i 1928*, WA XIII, s. 284–294.

‘FIRST LINEAR BAND POTTERY GRAVES IN POLAND’.

GRAVES OF LUBLIN-VOLHYNIAN CULTURE AT ZŁOTA, SITES ‘GRODZISKO I’ AND ‘GRODZISKO II’

SUMMARY

The first regular rescue excavation at Złota, comm. Samborzec, distr. Sandomierz, woj. świętokrzyskie, was carried out (1926–1930) under supervision of the State Archaeological Museum in Warsaw (J. Żurowski 1934, p. 31; 1935, p. 291) and focused on several archaeological sites identified in the area (Fig. 1–6); rich remains of settlements and cemeteries were discovered, dating from the Neolithic to early Medieval Period (J. Żurowski 1929, p. 4–9; 1934).

To verify these findings site ‘Grodzisko II’ at Złota was revisited in 1956 and 1958 by a team from the Institute of the History of Material Culture of the Polish Academy of Sciences in Warsaw (Fig. 7; Z. Podkowińska, D. Rauhut, Z. Krzak 1959a, p. 237, 239; 1959b, p. 20–21).

Investigation at Złota uncovered *ie* a large settlement (more than one?) of Lublin-Volhynian Culture (LVC) and a number of graves associated with this archaeological unit (Fig. 8–10); these findings are discussed in the present study: grave 390 – Złota, ‘Grodzisko I’ (the 1929 investigation); graves 27, 101, 121, 122 – Złota, ‘Grodzisko II’ (in 1930), and a burial discovered inside a storage pit no. 16 (1956).

Grave 390 was situated in W part of the site, between ditches V/3 and II/5, close to a strip of ground dividing ditches V/3 and V/4, in the neighbourhood of storage pit no. 264 associated with LVC (Fig. 8). A 220×160 cm sub-oval grave pit held the remains of an *adultus/maturus* woman lying in contracted position on her left side, head W (Fig. 11, 12). Grave goods included three vessels set above her head, two copper earrings, a necklace of five *Glycymeris* and two *Veneridae* shells found around her cranium, a pendant of a wild pig lower canine, several hundred *Cerithium* shells, also resting around the skull, and several score *Naticidae* shells discovered at the left wrist (Fig. 12–16). Finally, a vessel base was found by the right thigh bone.

Grave 27, identified in SE region of the investigated area (Fig. 8), was a partly destroyed double burial of an *adultus* female and child (*infans* II) discovered at the depth of 30 cm. The woman rested in an extended supine position, head W. Her cranium was sharply twisted back and rested on its left cheek. Arms were flexed at the elbows, forearms upraised, left hand extended towards the child’s knees and the leg bones crossed at the ankles. The child lay in a contracted position on its right side, aligned S

(head) – N (legs). It is possible that in this grave the principal burial had been that of the child (a boy – resting on his right side, in this tradition reserved for males), and the woman (mother?) had been placed in the grave with her feet bound. The arrangement of her remains gives the impression that at the time of burial she was still alive and had tried to turn towards (get closer to) the child whose body lay over her head (Fig. 17). According to the field diary of J. Żurowski a vessel (now lost) which had stood by the woman’s right had had a white painted ornament.

Grave 101 was discovered in the NW area of the site, in a group with graves 121 and 122 (Fig. 8). Its rectangular 215×95 pit held the remains of an *adultus/maturus* male resting in contracted position on his right side, head to SW (Fig. 18, 19). Grave goods included fifteen vessels set in two groups: group A (7 vessels) standing before the dead man, set along the E wall of the grave pit, in a line from his head to hips, in the following order: amphora, cup, larger cup, with smaller cup inside, large cup, amphora, amphora. Group B (8 vessels) set at the man’s feet forming the border of the grave pit on its NW side included a pot with four smaller containers within (in the following order: bowl with perpendicular walls, bowl with rounded walls, oval bowl, cup), a cup, a bowl with a cup inside (Fig. 20, 21:9.12–15). Other objects included a bracelet of copper wire with a circular pendant of the same material (Fig. 21:16.17) surviving on the man’s left forearm, an antler axe behind the man’s back, an ornamented bone dagger, which presumably originally rested inside the man’s belt (Fig. 21:27), and a set of eleven flint artefacts: five blades, retouched blade, endscraper, retouched truncation, perforator and two trapezes (Fig. 21:18–26). Apart from the trapezes which lay under a vessel in group B all other flints formed a concentration near the man’s left hip, seven of them clustering within a splotch of red pigment (ochre) which has been interpreted as the remains of a container (pouch) of organic material painted red (Fig. 19). The dead man had been provided with beef (a slab of ribs placed in line with the vessel group A) and from a number of animals of undetermined species. The trunk and feet of the man were strewn about with a large quantity of *Cerithium* shells (Fig. 22); finally, red pigment (presumably ochre) was observed under the skeleton – at cranium, pelvis and feet (Fig. 19).

Grave 121, largely lost to ploughing, held the remains of two individuals. In the surviving NE section were found lower limb bones (skeleton A) and a concentration of three vessels. From the arrangement of bones it is possible to determine the position of only the skeleton A, which presumably rested on its right side (male?), head to SE. The arrangement of quite mixed up bones of skeleton B (shin and thigh bones) suggests that it also had rested on its right side (Fig. 23, 24). The vessel concentration resting at the thigh and knees of skeleton A included a large cup within which were found a smaller cup and an amphora (Fig. 25).

Grave 122 produced no human remains but held eleven vessels as well as flint objects and some animal bones (Fig. 26–28), resting in an arrangement similar as in grave 101. In SE part of the grave was found a concentration of four vessels: a wide-necked pot containing a hollow-footed beaker, a small cup, and an amphora. In N and NW area of the grave was a second concentration of seven vessels: an amphora with a small cup inside, another amphora, large cup, large cup, amphora, and smaller cup (Fig. 29). Flint finds included three blades, a retouched truncation and a retouched blade (Fig. 30); animal bones included ribs of a horse, lying in the same line as the vessel concentration in the SE part of the grave, and a pile of sheep/goat, pig, cattle and bird bones found by the second vessel group; the entire grave was strewn about with *Cerithium* shells (Fig. 27, 28).

Storage pit no. 16 held a skeleton of a woman (early *adultus*) lying in a contracted position on her left side, head to S (Fig. 32). There were no grave furnishings. The fill of the pit overlying the skeleton produced fragments of LVC pottery.

Out of all post-linear groups in Poland LVC is represented by the largest number of human burials which provide a substantial basis for reconstructing the funerary rite. Jointly with graves discovered in Volhynia and Podolia (Ukraine) some 140 or so burials of this culture unit are recorded (A. Zakościelna 2006b, p. 89). The graves recorded at Złota were richly furnished with diverse goods (Table 1), which is consistent with the burial rite noted in LVC. At the same time the inventory produced by grave 101 is of unprecedented richness. This burial of an adult male was accompanied by a set of no less than thirty items, seven categories of raw material in all: 15 pottery vessels, 11 flint objects, bone dagger, antler axe, two copper objects, abundant *Cerithium* shells and ochre. Another comparatively richly furnished grave is no 122 – a cenotaph – which judging by the presence of exceptionally fine flint objects may also be interpreted as a male 'burial'. The female grave 390, although furnished with a smaller inventory, cannot be said to be poor either. This is mainly because of the presence in this burial of exotic imported shells. Their value and nature of a status symbol is indicated by the fact that so far such shells have not been recorded in any other grave in LVC. Their presence testifies to wide-ranging contacts of LVC communities with the environment of Eneolithic cultures on the Black Sea. Such links may also be indicated by the cenotaph no. 122, a form of burial very rare in LVC.

At the present stage of analysis of Eneolithic evidence from Złota it is extremely difficult to undertake clarification and interpretation of many questions relating to the grave assemblages presented here. One of such issues is the location of the graves in relation to storage pits in LVC settlement/settlements. To all appearances feature 390 at 'Grodzisko I' was a solitary grave situated within the settlement. Grave 390 (and possibly, other, no longer existing graves) in this part of the site are attributed to the classic phase, presumably the period of liveliest settlement activity by LVC people. Similar dating should be given also to grave 27 and the burial inside pit 16 at 'Grodzisko II', and also to solitary graves discovered in proximity of settlement features. The cemetery (*ie* graves 101, 121 and 122) would have been established at the onset of phase III (late phase) on the margin of the settlement catchment at a time when the settlement was on the way to decline. More far-reaching conclusions will have to wait until the evidence from Złota has been analysed in full and

the chronology of spatial development of the settlement reconstructed. From evidence published so far in piecemeal fashion it is known that the settlement had been of substantial duration. Some of the material recovered so far is quite early and may be linked to phase I (pre-classic) (Z. Podkowińska 1953, pl. VII:2.3), followed by material – apparently the most abundant – from the classic phase (Z. Podkowińska 1953, pl. I–III); late phase is represented by the presence in the pottery of *eg Scheibenhenkel* handles (J. Kamińska, J. K. Kozłowski 1990, pl. 31:1.4). Typical for phase B in Bodrogkeresztúr Culture (*cf* M. Kaczanowska 1986, p. 43, 46), *Scheibenhenkel* handles noted in LVC deposits probably correspond to horizon IIIb. It would appear that at Złota we have the complete developmental sequence of LVC culture.

All the graves from Złota were provided with radiocarbon determinations (Table 2, fig. 33). The date obtained for the burial in storage pit no. 16 (5500±40 BP) fits within the range of 4370–4320 BC (52.5% for *sigma* 1) and 4450–4310 BC (83.0% for *sigma* 2). These values may correspond in relative chronology to early phase of LVC (S. Kadrow, A. Zakościelna 2000, fig. 44; A. Zakościelna 2006, p. 89). The only problem is that featuring no grave goods the burial is linked to LVC only on the basis of materials associated with this culture discovered within the layer overlying the skeleton (Z. Podkowińska 1959b, p. 15–17). As such culture attribution of this burial is at once plausible but problematic. The radiocarbon date matches the upper chronological confines of the classic phase of Malice Culture (S. Kadrow 1996, p. 68), also documented at Złota in the form of settlement remains. On the other hand there is evidence to postulate very early settlement of LVC at the site basing on the presence of pestle-like vessels in pits 40 and 129a at 'Grodzisko I' (Z. Podkowińska 1953, Pl. VII:2.3); these forms are parallel to ceramic forms noted in the Transylvanian group Iclod (Gh. Lazaro-vici 1991, p. 31).

Radiocarbon dates obtained for grave 27 (5270±40 BP) are 4170–4090 BC (27.6% for *sigma* 1) and 4180–3980 BC (78.9% for *sigma* 2). This corresponds to the chronology of (classic) phase II in LVC (S. Kadrow, A. Zakościelna 2000, fig. 44; A. Zakościelna 2006, p. 90). Unfortunately, also in case of this grave the dating cannot be corroborated by material finds as its grave furniture has yet to be discovered.

Graves 390 (5170±40 BP), 101 (5060±30 BP), and 122 (5020±40 BP) survive complete with intact set of grave furnishings. The result obtained for grave 390 is 4000–3950 BC (50.7% for *sigma* 1) and 4050–3930 BC (86.3% for *sigma* 2). This value of radiocarbon dating places this feature in phase II of development of LVC, which is consistent with the dating of the grave inventory and the location of the burial within the settlement. The determination obtained for grave 101 is 3950–3830 BC (54.1% for *sigma* 1) and 3960–3780 BC (95.4% for *sigma* 2) whereas grave 122 in its neighbourhood produced the following respective values: 3940–3870 BC (33.7% for *sigma* 1) and 3950–3700 BC (95.4% for *sigma* 2). These determinations suggest that both features should be placed late in phase II of LVC, while the formal and stylistic attributes of their ceramics recall similarity with material noted in phase A in Bodrogkeresztúr Culture, which corresponds to horizon IIIa of late phase of LVC. As such, the dates obtained would be too early.

Grave assemblages discussed here represent but a small fragment of the history of human settlement in sites 'Grodzisko I' and 'II' at Złota. A staggering amount of archaeological material still awaits analysis and interpretation, in particular, rich evidence on multiple stages of occupation by Danubian folk, first of all, the fortified settlement of LVC. Over long decades this record has continued to be known only from a small number of finds which had been published at random when they were needed to support diverse concepts. Comprehensive analysis and publication of the material from Złota is urgently needed as it represents a vast body of data which could prove of key importance for resolving many vital issues related to the Neolithic and Eneolithic in Poland.

thum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześnie: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześnie: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześnie: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArch	– „Sovetskââ Arheologia” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

